

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

М. М. Покоloodна, Т. В. Гордієнко, І. Л. Полчанінова

ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

ПІДРУЧНИК

**Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2019**

УДК 338.483(477)(075.8)

П48

Автори:

М. М. Покоłodна, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова;

Т. В. Гордієнко, старший викладач кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова;

І. Л. Полчанінова, кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рецензенти:

Ю. І. Кандиба, кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна;

Л. Ю. Матвійчук, доктор економічних наук, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету;

Л. В. Транченко, доктор економічних наук, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва

Рекомендовано до друку

Вченою радою Харківського національного університету

міського господарства імені О. М. Бекетова,

протокол № 8 від 01 березня 2019 р.

Покоłodна М. М.

П48 Туристські ресурси України : підручник / М. М. Покоłodна, Т. В. Гордієнко, І. Л. Полчанінова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 222 с.

У підручнику здійснено комплексну характеристику та аналіз сучасного стану туристських ресурсів України. Зокрема, подана характеристика природних, історико-культурних та соціально-економічних ресурсів, необхідних для здійснення туристської діяльності загалом та окремих туристсько-рекреаційних районів держави.

Підручник рекомендовано студентам закладів вищої освіти, які готуються працювати у сфері організації туризму та екскурсійного обслуговування. Також він є актуальним джерелом інформації для вже працюючих фахівців і може бути використаний для створення нових цікавих туристсько-екскурсійних продуктів. Підручник також можна рекомендувати викладачам закладів вищої освіти, вчителям і керівникам гуртків відповідних профілів під час підготовки до занять та організації самостійної роботи студентів і учнів.

УДК 338.483(477)(075.8)

© М. М. Покоłodна, Т. В. Гордієнко, І. Л. Полчанінова, 2019

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 УМОВИ І ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ	6
1.1 Основні відомості про державу.....	6
1.2 Географічні аспекти формування туристських ресурсів України.....	10
1.3 Розвиток туристської діяльності.....	21
РОЗДІЛ 2 ПРИРОДНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ.....	41
2.1 Природні кліматичні туристські ресурси	41
2.2 Природні геоморфологічні туристські ресурси.....	51
2.3 Природні гідрологічні ресурси.....	65
2.4 Природні біологічні ресурси.....	76
2.5 Туристські ресурси територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.....	83
2.6 Природні курортні ресурси	100
РОЗДІЛ 3 ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ.....	113
3.1 Історико-культурні туристські ресурси: поняття та склад.....	113
3.2 Характеристика основних складників історико-культурних ресурсів.....	145
3.3 Історико-культурні об'єкти України, включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.....	145
3.4 Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича».....	147
3.5 Музеї України.....	158
3.6 Національний конкурс «7 чудес України».....	160
РОЗДІЛ 4 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ ТУРИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	170
4.1 Матеріально-технічна база туризму.....	170
4.2 Транспортна інфраструктура України.....	180
4.3 Ресторанне господарство як складник туристської інфраструктури України.....	187
РОЗДІЛ 5 ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РАЙОНІВ ДЕРЖАВИ.....	193
5.1 Туристське районування України.....	193
5.2 Характеристика окремих туристсько-рекреаційних районів держави....	195
Термінологічний словник.....	205
Список використаних джерел	219

ВСТУП

Спеціальність «Туризм» вже декілька років поспіль займає провідні позиції за кількістю абітурієнтів, які вступають до закладів вищої освіти. Такі дані свідчать про доволі високу якість підготовки на даній спеціальності та її затребуваність на ринку праці.

Прийняття нового покоління стандартів Вищої освіти в Україні з орієнтацією на передовий закордонний досвід безумовно є великим кроком на шляху нашої держави до спільного європейського товариства й відкриває широкі можливості до визнання на цьому рівні вітчизняної вищої освіти та сприятиме більш вигідному працевлаштуванню випускників.

Варто відзначити, що новітня система суттєво вирізняється від попередньої своєю високою гнучкістю й автономністю, порівняно з попереднім варіантом, коли в стандартах чітко були визначені переліки дисциплін та їхній зміст. Тому актуальним для всіх вищих навчальних закладів постає питання розробки нових планів та змісту навчальних дисциплін. У цьому разі вкрай необхідним на сьогодні є збереження того великого корисного накопиченого досвіду та внесення новітніх актуальних відомостей, таких, що відповідають запитам часу та галузі професійної діяльності, відбивають актуальні міжнародні тенденції та регіональний компонент навчання.

Усе наведене вище свідчить про необхідність та актуальність формування змісту та структури навчальних дисциплін для спеціальності «Туризм» у відповідності до вимог нових стандартів освіти галузі знань 24 – Сфера обслуговування спеціальності 242 – Туризм.

Географічний блок підготовки є ключовим для майбутніх фахівців цієї спеціальності. Значущість географічної складової в підготовці майбутніх фахівців сфери туризму полягає у формуванні професійно спрямованих системних географічних знань і умінь, які: створюють умови для реалізації туристських потреб людини як основного рушійного фактора розвитку туризму; є основою для формування туристського продукту; необхідні для розуміння закономірностей розподілу основних видів ресурсів туризму і оцінки туристсько-рекреаційного потенціалу території; дають змогу прогнозувати вплив туристської діяльності на природне середовище, що забезпечує розвиток туризму в контексті сталого розвитку. Вивчення дисциплін географічного блоку формує у студентів усі три види компетентностей: інтегральну, загальні та фахові. Сучасний рівень розвитку туристичної географії, на наш погляд, дозволяє виокремлення наступних складників: «Географія туризму: за видами»,

«Туристське країнознавство», «Туристські ресурси України», «Туристське краєзнавство (регіональний компонент)».

Необхідність вдосконалення змісту географічної підготовки фахівців спеціальності «Туризм» у відповідності до оволодіння компетенціями сприяла появі цього підручника. Він не претендує на виняткову автентичність, оскільки ґрунтується на ідеї комплексності характеристики та аналізу сучасного стану туристсько-ресурсної проблематики в Україні та здебільшого спирається на попередні напрацювання відомих колег та масиви сучасних статистичних даних. Однак він містить і деякі авторські узагальнення.

Підручник призначений для студентів закладів вищої освіти, які готуються працювати у сфері організації туризму та екскурсійного обслуговування. Також він є актуальним джерелом інформації для вже працюючих фахівців і може бути використаний для створення нових цікавих туристсько-екскурсійних продуктів. Посібник також можна рекомендувати викладачам закладів вищої освіти, вчителям і керівникам гуртків, відповідних профілів.

Користуючись нагодою, автори підручника висловлюють вдячність шановним рецензентам, усім друзям і колегам, які допомагали у його створенні та бажають усім читачам здійснення найзаповітніших туристських мрій.

З повагою,

кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Марія Покоłodна,

старший викладач кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Тетяна Гордієнко,

кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Ірина Полчанінова.

РОЗДІЛ 1 УМОВИ І ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

1.1 Основні відомості про державу.

1.2 Географічні аспекти формування туристських ресурсів України.

1.3 Розвиток туристської діяльності в Україні.

1.1 Основні відомості про державу

Україна – розвинута суверенна європейська держава, яка має потужний економічний, ресурсний, науковий, туристський потенціал.

За розмірами територія України становить 603,7 тис. км² станом на 1991 р., проте на сьогодні Україна не контролює частину своєї території, яка становить 46,2 тис. км². Це більше, ніж площа Естонії, Нідерландів або Швейцарії. Контрольована територія України станом на 2017 р.: 557,5 тис. км². Це зберігає за нашою державою друге місце в Європі (після Росії) за територією. За площею території Україна перевищує такі великі держави, як: Французька Республіка (544 тис. км²), Іспанія (505 тис. км²), Королівство Швеція (450 тис. км²), Федеративна Республіка Німеччина (356,3 тис. км²), Польська Республіка (312,7 тис. км²). За площею Україні належить 44 місце в світі. На частку України припадає 5,7 % площі Європи та 0,44 % площі світу. Але без Криму та частини Донбасу Україна опускається з 44 на 47 місце в світі за цим показником (обходять три африканські країни – Ботсвана, Мадагаскар і Кенія). Отже, за наведеними вище показниками Україна належить не лише до великих європейських, а й до великих світових держав.

Україна розташована між 45° і 52° північної широти та між 22° і 40° східної довготи. Вона витягнута зі сходу (крайнім східним пунктом є селище міського типу Червона Зірка Луганської обл. – 49° 15' пн. ш. 40° 13' сх. д.) на захід (м. Чоп – Закарпатської обл. – 48° 26' пн. ш. 22° 08' сх. д.) на 1316 км. У найширшій центральній частині республіки відстань між крайніми північною (с. Грем'яч Чернігівської обл. 52° 22' пн. ш. 33° 11') та південною (мис Сарич у Криму – 44° 23' пн. ш. 33° 44' сх. д.) досягає 893 км. Загалом територія України витягнута із заходу на схід на 400 км більше, ніж із півночі на південь.

Центр України знаходиться в точці з географічними координатами 49°01' північної широти і 31°02' східної довготи (розрахунки картографа Я. О. Кудлика та математика В. Грицевича). Ця точка розміщена на 2 км на захід від м. Ватутіне (на 26 км на захід від м. Шполи) Черкаської обл.

В Україні (у Карпатах, поблизу с. Ділового Рахівського району Закарпатської обл.) знаходиться *географічний центр Європи*. Проте жодними з проведених розрахунків цей факт не доведений.

Географічний центр Європи – гіпотетична точка, що позначає географічний центр Європи. Розміщення центру насамперед залежить від обраної методики обчислень, від способу визначення кордонів Європи а також того, чи відносяться віддалені острови до переліку крайніх точок Європи, чи ні. Тому на звання географічного центру Європи претендують кілька місць. Розрахунки щодо місця знаходження географічного центру Європи, які фактично збігаються з результатами французьких спеціалістів, провели українські вчені Я. О. Кудлик і В. Грицевич. Результати цих розрахунків у трьох варіантах наводяться нижче у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Результати розрахунків щодо розміщення географічного центру Європи за Я. О. Кудлик і В. Грицевич

Варіанти розрахунків	Враховано кордони	Площа Європи млн. км ²	Географічні координати	
			Північна широта	Східна довгота
1 Материковий	Берегова лінія, Уральські гори, ріки Урал, Кума, Манич, Дон	9,2	54°43'	26°09'
2 З близькими островами	Включено близько розташовані острови – Великобританію, Ірландію тощо; внутрішні моря, озера	11,0	54°36'	24°04'
3 З морями	Включено (разом із водними просторами) острови Ісландія, Шпіцберген, Земля Франца Йосипа, Нова Земля та інші	15,3	59°09'	21°23'

Отже, центр Європи розташований: за першим варіантом – на північному заході Білорусії, поблизу кордону з Литвою (біля поселення Ворняни); за другим варіантом – у центрі Литви, на південь від Каунаса (біля пос. Бірштонас); за третім варіантом – у Балтійському морі на північний захід від естонського острова Гіюмаа.

Виникнення легенди щодо географічного центру Європи пов'язано з помилковим трактуванням напису, зробленого латинською мовою на встановленому тут геодезичному знаку.

У 1885–1887 рр. географи з Імператорсько-Королівського військово-географічного інституту у Відні (Австро-Угорщина) виконували геодезичні

дослідження на території сучасної Закарпатської області для запланованого будівництва залізниці між містами Рахів і Сигіт. Після ретельного вивчення місцевості вони встановили біля села Круглий двометровий кам'яний знак із координатами 47°57' пн. ш. 24°11' сх. д. з таким написом:

Locus Perennis. Delicentissime cum libella librationes quae est in Austria et Hungaria confectacum mensura gradum meridionalum et paralleloumierum Europeum. MD CCC LXXXVII.

(переклад із латині: «Це постійне, точне, вічне місце, визначене спеціальним апаратом, виготовленим в Австро-Угорщині, в Європейській системі широт і довгот у 1887 році»).

У 1979 поруч із цим знаком встановили стелу (шести метровий металічний монумент) із написом, який повідомляє, що саме тут розташований географічний центр Європи (хоч про це у латинському написі 1887 року не йшлося). Тепер це твердження широко тиражується у ЗМІ. На сьогодні місце встановлення цих знаків активно відвідується туристами, а в ТІЦ Карпатського національного парку можна отримати свідоцтво щодо відвідування цього об'єкта.

Окрім с. Ділове Закарпатської області, на звання географічного центру Європи претендують ще декілька місцевостей (рис. 1.1):

- селище Пурнушкес у 27,8 км на північ від Вільнюса, Литва;

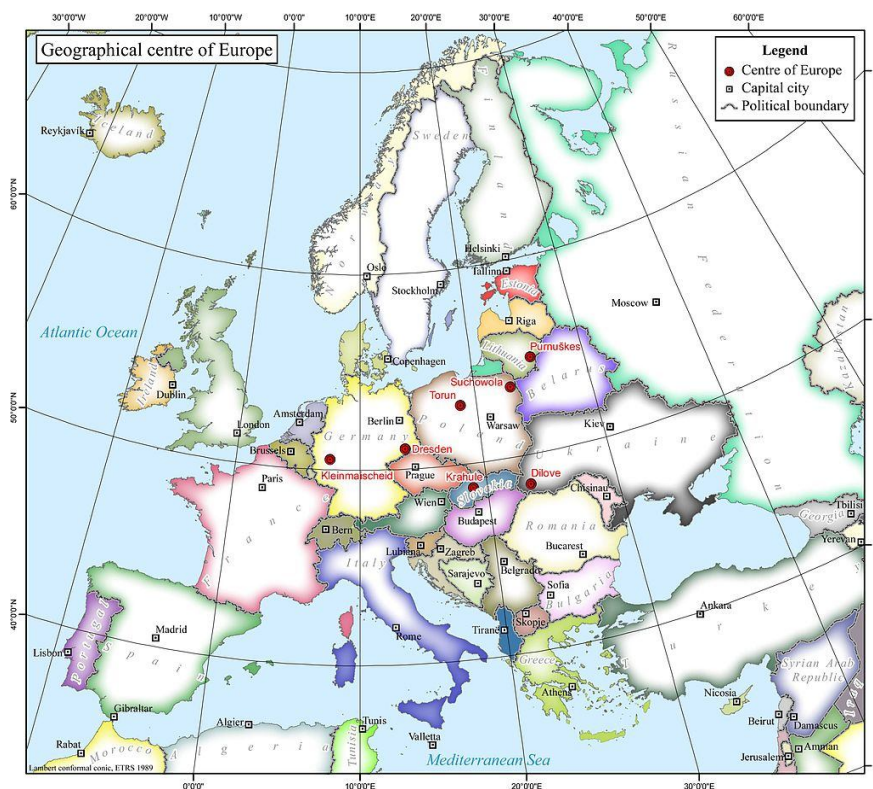


Рисунок 1.1 – Розташування місцевостей – претендентів на звання Географічного центру Європи

- точка в 259,8 км на північний захід від Полоцька в північній частині Білорусії;
- точка в селі Крагуле близько Кремниці, центральна Словаччина;
- точка в селищі Суховоля, на північ від Білостока, північно-східна Польща.

Загальна протяжність державних кордонів України оцінюється майже в 6 500 км, з них на морські кордони (по береговій лінії, без урахування довжини берегів заток і довжини берегових ліній чорноморських лиманів) припадає 1 050 км.

Найбільший сухопутний кордон на сході й північному сході з Росією. Далі за довжиною кордонів з Україною на північному заході йдуть Білорусія, на південному заході Молдова та Румунія, на заході – Польща, Угорщина, Словаччина.

Державний кордон України здебільшого проходить по рівнинних територіях. Лише з Румунією, Польщею та Словаччиною він простягається по гористих районах Карпат, до того ж із Румунією – на значній відстані, зокрема й по високогірних місцевостях.

Україна займає вигідне для життя населення та господарської діяльності фізико-географічне положення та характеризується великим і різноманітним природно-ресурсним потенціалом. Її територія розташовується в західній частині Східно-Європейської рівнини, в зонах Змішаних лісів, Лісостепу та Степу. Республіка розташована приблизно на широті Франції, північної частини Сполучених Штатів Америки й південних районів Канади, має аналогічні з цими країнами природні умови й відзначається величезними запасами, вдалим поєднанням і територіально компактним заляганням великих покладів багатьох природних ресурсів, зокрема мінерально-сировинних, які широко використовуються в народному господарстві (високоякісні залізні та марганцеві руди, самородна сірка, кам'яне вугілля, кухонна та кам'яна солі, каоліни, різноманітні будівельні матеріали тощо). Республіка характеризується переважно рівнинним рельєфом, порівняно теплим помірно-континентальним кліматом, високоякісними ґрунтами, зокрема родючими чорноземами. У межах України знаходяться відносно невисокі (середніх розмірів) і доступні гірські масиви Карпат та Криму, течуть повноводні й судноплавні ріки. Усе це сприяло її компактному заселенню та високому рівню засвоєння території. Показники адміністративно-територіального устрою наведені у таблиці 1.2.

На сьогодні територія України поділяється на 24 адміністративні області та АР Крим.

Одиницями середньої ланки в адміністративно-територіальному поділі України є райони та міста обласного значення. Найнижчою ланкою адміністративно-територіальної системи є міста районного значення, селища міського типу й сільські ради; останні можуть охоплювати одне або декілька сіл.

Політичний устрій – унітарна держава, головою виконавчої системи є Президент, виконавчий орган – Кабінет Міністрів, законодавчий орган – Верховна Рада.

Таблиця 1.2 – Адміністративно-територіальний устрій України

Об'єкти	Кількість
Області	24
Міста із спеціальним статусом	2
Міські ради міст обласного значення	183
Райони	490
Міські ради міст районного значення	250
Селищні ради	724
Сільські ради	9 481
Проектні громади	983
Об'єднані громади	341
Міста	434
Селища міського типу	885
Селища	1 172
Села	27 206

Питання та завдання для самоперевірки

1. Опишіть основні параметри конфігурації території держави.
2. Дайте порівняльну характеристику України по загальним показникам площі та кількості населення з іншими державами Європи.
3. Які визначні географічні точки знаходяться на території України.

1.2 Географічні аспекти формування туристських ресурсів України

Україна розташована в Центральній і Східній Європі у безпосередній близькості від більшості країн, з якими вона має інтенсивні транспортно-економічні зв'язки.

Через Україну проходить дев'ять залізниць, а також важливі автомобільні магістралі, що з'єднують Росію з країнами Європи та шість міжнародних транспортних коридорів.

З п'ятьма країнами на заході – Польською Республікою, Словацькою Республікою, Угорською Республікою, Румунією та Молдовою – спільні державні кордони.

Південну частину України омивають води Чорного та Азовського морів, а на крайньому південному заході вона виходить до нижнього Дунаю – другої за довжиною після Волги ріки Європи. Через практично незамерзаючі порти Чорного моря, а також через Азовське море й Дунай здійснюються водно - транспортні зв'язки з багатьма країнами. Дунай і його судноплавні притоки течуть через територію семи європейських країн. До того ж відстань багатьох країн незначна: морем від Одеси до Констанци (Румунія) – 180 км; від Одеси до Варни (Болгарія) – 340 км; від Одеси до Стамбула (Турецька Республіка) – 630 км. Розгалужена мережа Дунаю та її судноплавних приток сприяє зростанню річкових перевезень через названі водні магістралі та кількості морських туристських подорожей.

На північному сході, сході та південному сході Україна межує з індустріально розвинутими районами Росії. Безпосередньо до України прилягає територія Брянської, Курської, Белгородської, Воронезької та Ростовської областей. З півночі Україна межує з Брестською та Гомельською областями Білорусії, на південному заході – з Молдовою.

Природні умови республіки у зв'язку з її переважно рівнинним рельєфом змінюються поступово в усіх напрямках – зі сходу на захід і з півночі на південь. Це стосується як природних умов, так і їхніх окремих компонентів – клімату, водних ресурсів, рослинного та тваринного світу.

Розміщення України в південно-східній частині Центральної Європи на перехресті важливих торговельних шляхів сприяло розвитку господарства й суспільно-політичних відносин ще за часів Київської Русі, посиленню її економічних і культурних зав'язків з іншими народами.

Україна має добрі зв'язки з усіма країнами через густу мережу залізничних магістралей та автомобільних шляхів, морські та річкові шляхи, розвинений авіаційний транспорт. Зокрема, інтенсивно здійснюються вантажні та пасажирські перевезення між чорноморськими та азовськими портами, розташованими в Україні, на Північному Кавказі та у Закавказзі. Через Дніпро та його судноплавні притоки організовано перевезення в Білорусію.

Завдяки своєму географічному положенню Україна володіє значними транзитними якостями території, що сприяє її розвитку через будівництво

комунікацій транспортних коридорів, можливостями переміщення вантажів, людей, капіталів, інформації – це можливість здійснювати широкомасштабні економічні зв'язки.

Складністю географічного положення є нестача лісових ресурсів, недостатня кількість водних ресурсів та посухи в Південній і Південно-Східній частинах.

Демографічна ситуація

Кількість населення України підраховується Державною службою статистики в країні. На сьогодні дані враховують за всіма регіонами окрім окупованого Криму, та зони проведення антитерористичної операції. 42,76 млн осіб – чисельність населення України в 2016 р. Без Криму (2 млн осіб) і Донбасу (4 млн осіб: у самопроголошеній «ДНР» – 2,43 млн, «ЛНР» – 1,57 млн) населення України становить 38,76 млн осіб.

За показником кількості населення Україна посідає 7 місце в Європі (після Росії, Німеччини, Франції, Великобританії, Італії та Іспанії).

Динаміка останніх періодів свідчить про стрімке скорочення населення. Протягом останніх 25-ти років кількість населення України знижується постійно. Так з січня 1991 по січень 2017 українців стало менше на 9 млн осіб. Якщо в 1991 році в державі проживало майже 52 млн осіб, то на початок 2017-го – близько 42 мільйонів. За всі роки незалежності України кількість населення найбільше зменшилася в період 2005–2016 рр. – на 4,5 млн осіб (табл. 1.3).

Однією з головних причин зменшення населення в Україні є щорічне перевищення показника смертності над показником народжуваності. Негативний природний приріст населення є характерним для всіх розвинутих країн Європи, Північної Америки та Японії. Але розрив між народженими та померлими в цих країнах, зазвичай, нижчий. Наприклад, по країнах ЄС – у 2015 році розрив між померлими й народженими становив тільки 9,6 %. В Україні за останні 10 років різниця між народженими й померлими хоч і зменшується повільними темпами, проте відсоток цієї різниці залишається досить високим порівняно з Європою: в 2005 – 45,5 % у 2015 – 30,8 %. Тобто різниця між динамікою народжуваності та смертності в Україні за останні 10 років негативно перевищувала загальноєвропейські показники у 3–5 разів.

На 1 січня 2018 року чисельність наявного населення України становила 42 386,4 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало 29 371,0 тис. осіб (69,3 %), у сільській місцевості – 13 015,4 тис. осіб (30,7 %).

Таблиця 1.3 – Основні демографічні показники України, млн осіб

Роки	Чисельність наявного населення			Кількість живо народжених, тис. осіб	Кількість померлих, тис. осіб	Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб
	усього	у тому числі				
		міське	сільське			
1990	51838,5	34869,2	16969,3	657,2	629,6	27,6
1991	51944,4	35085,2	16859,2	630,8	669,9	-39,1
1992	52056,6	35296,9	16759,7	596,8	697,1	-100,3
1993	52244,1	35471,0	16773,1	557,5	741,7	-184,2
1994	52114,4	35400,7	16713,7	521,6	764,7	-243,1
1995	51728,4	35118,8	16609,6	492,9	792,6	-299,7
1996	51297,1	34767,9	16529,2	467,2	776,7	-309,5
1997	50818,4	34387,5	16430,9	442,6	754,2	-311,6
1998	50370,8	34048,2	16322,6	419,2	719,9	-300,7
1999	49918,1	33702,1	16216,0	389,2	739,2	-350,0
2000	49429,8	33338,6	16091,2	385,1	758,1	-373,0
2001	48923,2	32951,7	15971,5	376,5	746,0	-369,5
2002 ¹	48457,1	32574,4	15882,7	390,7	754,9	-364,2
2003	48003,5	32328,4	15675,1	408,6	765,4	-356,8
2004	47622,4	32146,4	15476,0	427,3	761,3	-334,0
2005	47280,8	32009,3	15271,5	426,1	782,0	-355,9
2006	46929,5	31877,7	15051,8	460,4	758,1	-297,7
2007	46646,0	31777,4	14868,6	472,7	762,9	-290,2
2008	46372,7	31668,8	14703,9	510,6	754,5	-243,9
2009	46143,7	31587,2	14556,5	512,5	706,7	-194,2
2010	45962,9	31524,8	14438,1	497,7	698,2	-200,5
2011	45778,5	31441,6	14336,9	502,6	664,6	-162,0
2012	45633,6	31380,9	14252,7	520,7	663,1	-142,4
2013	45553,0	31378,6	14174,4	503,7	662,4	-158,7
2014	45426,2	31336,6	14089,6	465,9	632,3	-166,4
2015 ²	42929,3	29673,1	13256,2	411,8	594,8	-183,0
2016 ²	42760,5	29585,0	13175,5	397,0	583,6	-186,6
2017 ²	42584,5	29482,3	13102,2	364,0	574,1	-210,1
2018 ²	42386,4	29371,0	13015,4	-	-	-

Примітка 1 За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

Примітка 2 Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Склад населення України характеризується суттєвою гендерною диспропорцією. Чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення України спостерігається з 36 років і з віком збільшується. Чисельність чоловіків на 1 січня 2018 року становила 19 558,2 тис. осіб, а жінок – 22 658,6 тис.; у розрахунку на 1 000 чоловіків припадає 1 159 жінок (у міських поселеннях – 1 180, у сільській місцевості – 1 112), що наочно демонструє рисунок 1.2.

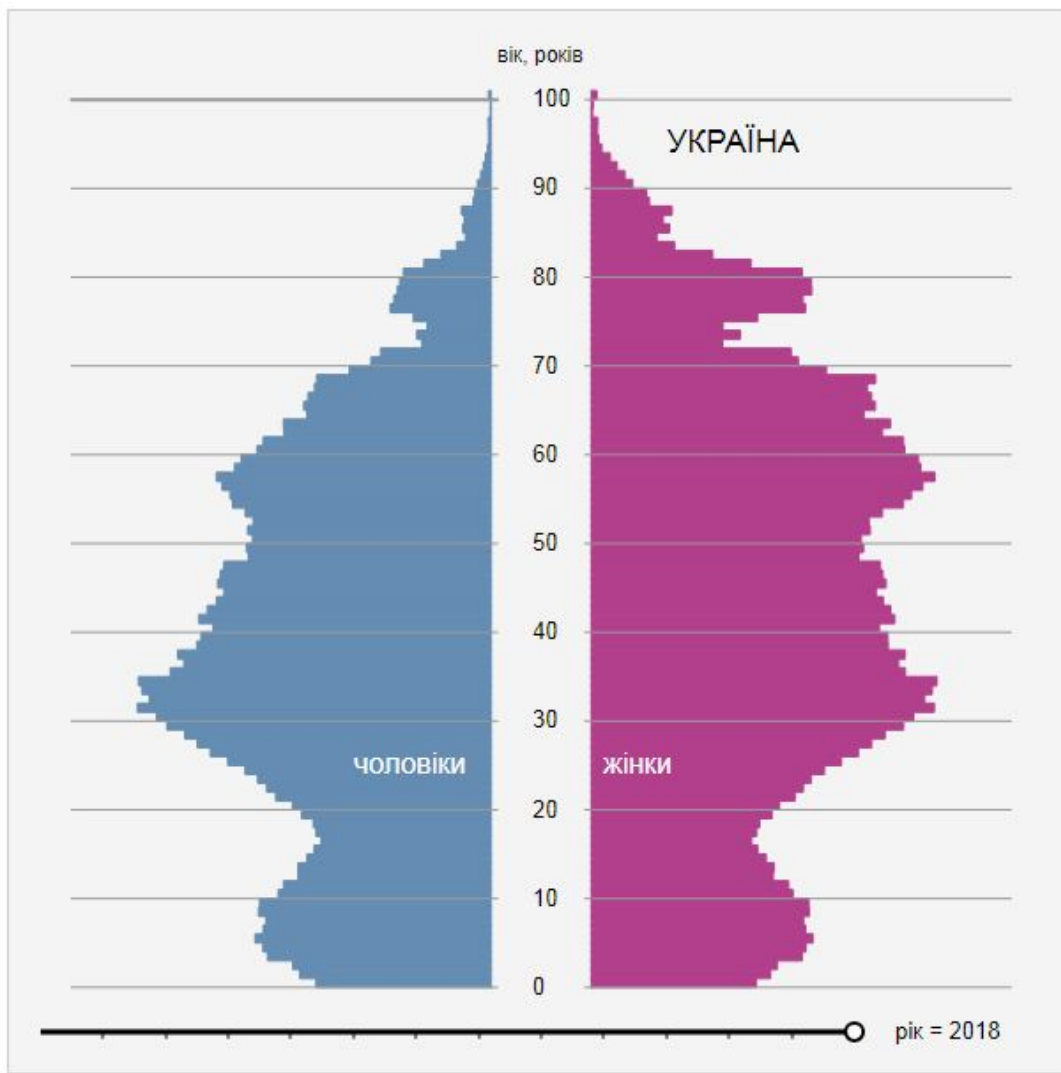


Рисунок 1.2 – Вікова структура населення України

В Україні сформувалася структура населення, якій властива висока питома вага осіб старшого віку й низька молодшого. На 1 січня 2018 року чисельність осіб у віці 0–15 років становила 16,3 % загальної чисельності постійного населення, у віці 60 років і старше – 22,9 %, у віці 16–59 років – 60,8 %.

Середній вік населення України становив 41,3 року (чоловіків – 38,5, жінок – 43,8). У 2017 році в Україні зафіксовано природне скорочення населення: 210,13 тис. осіб, або 5,14 особи на 1 000 наявного населення (у 2016 році – відповідно 186,6 тис. осіб і 4,4 ‰).

Рівень природного скорочення населення у сільській місцевості (7,4 ‰) удвічі перевищує рівень природного скорочення населення у міських поселеннях (3,8 ‰).

Упродовж 2017 року в Україні народилося 364,0 тис. дітей, з них 187,5 тис. хлопчиків і 176,5 тис. дівчаток. Сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні становив 1,3741 дитини на одну жінку репродуктивного віку. При такій інтенсивності народжуваності не відбувається навіть просте відтворення населення. Серед причин смерті населення перше місце посідають хвороби системи кровообігу (67,0 % загальної кількості померлих), друге – новоутворення (13,6 %), третє – зовнішні причини смерті (5,4 %).

У 2017 році міграційний приріст населення становив 12,02 тис. осіб, а його рівень – 15,31 особи на 10 тис. населення.

Наочне порівняння демографічних змін за 25 років наведено на рисунку 1.3.

Вікові групи населення:

- 13,7 % діти й підлітки молодше п'ятнадцяти років;
- 70,8 % громадяни віком від 15 до 65 років;
- 15,5 % люди похилого віку.

Отже, населення України переживає процес старіння.

Національний склад населення України 2017 представляє собою розподіл населення території країни за національною відповідністю. На сьогодні країна є домівкою для представників 100 національностей. Переважна більшість, а саме 77,8 % населення є українцями. Корені жителі переважають у всіх областях, окрім АРК. Інші 22,2 % це представники різноманітних національностей. Крупні етнічні групи становлять росіяни, євреї, білоруси, молдавани, поляки, болгари, угорці, греки тощо. Найрізноманітніший національний склад мають такі регіони, як Одещина, Закарпаття та Чернівці. Конституційно в країні захищені права представників усіх національностей.

УКРАЇНЬСЬКА ДЕМОГРАФІЯ

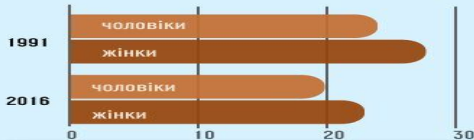


ЗА 25 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ СКОРОТИЛОСЯ НА ПОНАД 9 МЛН ОСІБ*

Від 1994 року у нас відбувається абсолютне скорочення чисельності населення

1991 – **51,944** млн осіб
 1993 – **52,244** млн осіб
 2016 – **42,760** млн осіб

ЯК І 25 РОКІВ ТОМУ, ЖІНОК В УКРАЇНІ БІЛЬШЕ, НІЖ ЧОЛОВІКІВ



ЗА ОСТАННІ 25 РОКІВ УКРАЇНЦІ СТАЛИ ПІЗНІШЕ ЗАВОДИТИ ДІТЕЙ

1991-го року жінки народжували переважно у віці **20–24 років**
 Зараз тих, хто народжує у 25–29 років та 30–34 роки, **удвічі більше**



МАЙЖЕ ВДВІЧІ СКОРОТИЛАСЯ КІЛЬКІСТЬ ДІТЕЙ ПОРІВНЯНО З 1991 РОКОМ:

Нині в Україні народжується 1,5 дитини на одну жінку



Кількість немовлят:

1991 – **630** тис.
 1999–2002 – **400** тис.
 2016 – **411** тис.

Кількість смертей серед немовлят на тисячу населення:



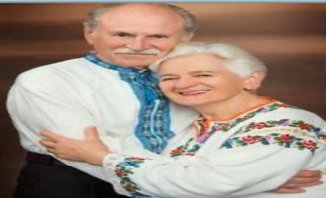
За роки незалежності майже вдвічі зменшилася смертність немовлят до року

69 років

середня тривалість життя у 1991 р.

очікувана тривалість життя чоловіків:

1991 – **64,6** року
 2015 – **66,3** року



71 рік

середня тривалість життя у 2015 р.

очікувана тривалість життя жінок:

1991 – **74,2** року
 2015 – **76,3** року

У Європі різниця у тривалості життя жінок і чоловіків становить 4–5 років. Але на всьому просторі колишнього Радянського Союзу, включно із країнами Балтії, різниця становить 10–11 років

МАЙЖЕ НЕ ЗМІНИЛАСЯ КІЛЬКІСТЬ ОСІБ, ЯКИМ ЗА 60:



1991: **9,631** МЛН



2016: **9,417** МЛН

В УКРАЇНІ, ОКРІМ НИЗЬКОЇ НАРОДЖУВАНОСТІ, ДІЄ ЩЕ ОДИН ЧИННИК – ЗАВИСОКА СМЕРТНІСТЬ

В Україні померло:

1991 – **669** тис. осіб
 1999–2009 – **700** тис. людей на рік
 2005 – **782** тис. осіб
 у 2015 – **594** тис. осіб.

Найпоширенішою причиною смерті залишаються хвороби системи кровообігу.

* Дані за 2015–2016 роки, без урахування тимчасово окупованої території, АРК і м. Севастополя. Якщо враховувати Крим та тимчасово окуповані території, то населення України скоротилося на 8 мільйонів осіб



Джерела: Державна служба статистики, UNIAN, bbc.com

Рисунок 1.3 – Демографічна ситуація в Україні: зміни за 25 років

Середня густина населення становить 73,3 осіб/км². Переважає міське населення. Класифікація міст України за цією ознакою відображена у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4 – Класифікація міст України за людністю (станом на 2014 р.)

Групи міст	Критерій людності, осіб	Кількість міст
Малі міста	менше 20 тис.	260
Середні міста	20–100 тис.	155
Великі міста	100–500 тис.	37
Дуже великі міста	500–1 млн.	4
Міста-мільйонники	понад 1 млн.	3
Разом		460

Більше половини міст України є малими, третина – середніми за людністю, однак основна частина міського населення проживає у великих, дуже великих містах і містах-мільйонниках. Міст-мільйонників лише три – Київ, Харків, Одеса. До категорії дуже великих міст входять: Львів, Запоріжжя, Дніпро, Кривий Ріг. Є в Україні й так звані «мертві міста» – Чорнобиль і Прип'ять, населення яких повністю виселене після аварії на Чорнобильській АЕС.

Природне середовище

Головні риси території визначаються її положенням у межах Східно-Європейської рівнини (95 % площі) та середньовисоких гірських масивів Карпат і Криму (5 %).

70 % території – низовини (найбільші: Поліська, Придніпровська, Причорноморська, Закарпатська), 30 % – височини (Подільська, Волинська, Донецька й Приазовська та інші). Найвища відмітка рівнинної частини України – 515 м (г. Берда, Хотинська височина). Гірську частину становлять Українські Карпати та Кримські гори. Найвищою точкою України є г. Говерла (2 061 м).

Рельєф України сформувався в результаті тривалого геологічного розвитку та змін палеогеографічних умов. Рівнинна частина України, крім Півдня, належить до пд.-зх. краю Східно-Європейської платформи, пд. і пд.-зх. пов'язані з Середземноморським рухливим поясом. У межах платформи виділяють Український щит, Волино-Подільську монокліналь, Дніпровсько-Донецьку западину, Донецький прогин, у межах Альпійської складчастої

області – Карпатську складчасту систему, складчасту систему Гірського Криму, Скіфську плиту та інші. На корінних породах цих структур майже повсюдно залягають антропогенні відклади, які відіграють важливу роль у будові рельєфу та є материнськими породами сучасних ґрунтів.

Основу *мінерально-сировинної бази* України становлять горючі корисні копалини (кам'яне вугілля, нафта, природний газ), металеві (залізні, марганцеві, уранові, титанові й ртутні руди), неметалеві корисні копалини (графіт, вогнетривкі глини, вапняки флюсові, цементна сировина, будматеріали тощо) і хімічно-мінеральна сировина (сірка, кам'яна й калійна солі, фарби мінеральні та інші). Усього більше 90 різних видів корисних копалин, видобуток яких здійснюється на понад 8 000 родовищах. За потенціалом, видобутком і переробкою низки видів мінеральної сировини, зокрема кам'яного вугілля й руд чорних металів Україна виділяється серед держав Європи та світу за запасами залізної і марганцевої руди, світове значення мають родовища ртуті, титану, кам'яної солі, сірки, графіту, 70 % Європейських запасів гранітів, 80 % бентонітових глин. Значні й різноманітні запаси мінеральних вод. Нестача відчувається у ресурсах нафти та газу.

Клімат України майже на всій території помірно континентальний, тільки на пд. березі Криму має риси субтропічного. Середні температури січня змінюються від +2, +4 °С на пд. березі Криму до –7, –8 °С на пн. сх. України, липня – від +17, +18 °С на пн. зх. до +22, +23 °С на пд. Пересічна річна кількість опадів у рівнинній частині зменшується з 600–700 мм на пн. зх. до 300–500 мм на узбережжі Чорного та Азовського морів, у Кримських горах вона становить 1 000–1 200 мм, в Українських Карпатах – понад 1 500 мм.

Внутрішні води України – це ріки, озера, водосховища, болота й підземні води. 96 % території України належить до басейну Чорного й Азовського морів, решта – до басейну Балтійського моря. Річок завдовжки понад 10 км є понад 4 тис., понад 100 км – близько 160. Найбільші ріки України: Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг, Прип'ять, Десна, Сіверський Донець. Більшість озер зосереджені на Поліссі (Світязь, Турське та інші), у нижній течії Дунаю (Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Катлабуг та інші) і на Чорноморсько-Азовському узбережжі, де, крім власне озер, поширені закриті лимани (Дністровський, Тилігульський, Хаджибейський, Молочний та інші). Створено понад 850 водосховищ (найбільші – на Дніпрі), понад 24 тис. ставків. Болота поширені на Поліській і пн. частині Придніпровської низовинах, трапляються в Карпатах і долинах степових річок.

Природні ресурси підземних вод розподілені нерівномірно, найбільші експлуатаційні запаси підраховано в межах Дніпровсько-Донецького, Волино-Подільського та Причорноморського артезіанських басейнів.

Ґрунти досить різноманітні, більшість із них високородючі. Найпоширеніші – різні види чорноземних (Степ, Лісостеп), сірих лісових (Лісостеп), дерново-підзолистих (Полісся), каштанових (Сухий степ), лучно-болотних і болотних (Полісся) ґрунтів.

Природна рослинність України багата за флористичним складом і налічує близько 30 тис. видів, із них покритонасінних понад 4 тис, водоростей близько 4 тис., грибів і міксоміцетів понад 15 тис. видів.

На рівнинній частині чітко проявляється зміна лісової, лісостепової та степової рослинності з пн. на пд., у гірських областях – вертикальна поясність. Природний рослинний покрив зберігся приблизно на 1/3 території України. Пересічна залісеність становить – 14,2 %. В окремих місцях збереглася болотна, лучна та степова трав'яниста рослинність.

Тваринному світу України властива значна різноманітність – понад 44 800 видів (враховуючи акваторії морів), зокрема 100 видів ссавців, понад 300 – птахів, близько 270 – риб, 20 – плазунів, 17 – земноводних, понад 26 тис. – безхребетних.

Природне середовище України зазнало значних змін під впливом антропогенної діяльності. У низці регіонів і поблизу великих міст склалася ситуація, зумовлена насамперед забрудненням атмосфери викидами промислових відходів. Особливо великої шкоди Україні завдала катастрофа на Чорнобильській АЕС 1986 року.

Основні риси *ландшафтної структури* території України визначаються її положенням переважно в помірному поясі. Лише для пд. берега Криму характерні риси субтропічного поясу. Україна розташована в межах трьох фізико-географічних країн: Східно-Європейської рівнини, Карпатської (частково) та Кримської. У межах рівнинної частини України за переважанням певних типів і підтипів ландшафтів виділяються три фізико-географічні зони.

Зона мішаних лісів із поліським підтипом ландшафтів простягається із зх. на сх. на 750 км, розташована у пн. частині України й охоплює майже 20 % її території. Пд. межа зони проходить поблизу Рави-Руської, Жовкви, Львова, Золочена, Кременеця, Шепетівки, Чуднова, Житомира, Корнина, Києва, Ніжина, Кролевця та Глухова. Тут переважають такі природно-територіальні комплекси: низовини під борами та суборами; низовини з лісами мішаного типу або збезлісені й зайняті сільськогосподарськими угіддями; заплавні лучно-болотні місцевості. Пересічні температури січня змінюються із Зходу на Схід від -4 , -5 до -7 , -8 °С, липня – з пн. на пд. від $+17$ до $+19,5$ °С. Серед

рівнинних територій України це найбільш зволожена (опаді 600–700 мм на рік) і заболочена зона. Залісеність її досягає майже 30 %. Антропогенні зміни природного середовища зони пов'язані з меліоративними роботами, вирубуванням лісів, розробкою корисних копалин відкритим способом, а також з аварією на ЧАЕС. Понад 30 % тер. зони мішаних лісів використовується для землеробства. Найважливішими природоохоронними об'єктами є Поліський заповідник і Шацький природний національний парк.

Лісостепова зона простягається від Передкарпаття до зх. відрогів Середньоросійської височини майже на 1 100 км і охоплює майже 34 % площі України. Пд. межа зони проходить на пн. від Великої Михайлівки, Ширяєвого, через Первомайськ, на пн. від Новоукраїнки, Кіровограда, через Знам'янку, Онуфрїївку, вздовж р. Ворскли, на Кобеляки, Нові Санжари, Красноград, через Балаклію, вздовж р. Оскіл. Своєрідність лісостепової зони полягає у складному перемежуванні різних типів ландшафтів: широколистянолісові; лісостепові трансформованими в сільськогосподарські угіддя. Пересічні температури липня +18 °С (на пн. зх.), +22 °С (на пд.), січня –5, –8 °С. Річна сума опадів змінюється від 450 мм (на сх.) до 550–700 мм (на зх.). Пересічна залісеність становить 12,5 %. Лісостепова зона – регіон інтенсивного сільськогосподарського виробництва, розвинутої урбанізації на базі промисловості великих територіально-виробничих комплексів що відповідно формує значний попит на короткочасний відпочинок у приміських і міських зонах, найрозвиненіші літні види оздоровчої та пізнавальної рекреації.

Степова зона простягається на півдні від Лісостепу до Чорноморсько-Азовського узбережжя та Крим, гір із зх. на сх. на 1 075 км, з пн. на пд. – на 500 км і охоплює 40 % території України. Серед інших зон відзначається найбільшими тепловими ресурсами й найменшою зволоженістю (опадів від 350 мм до 450 мм на рік), що зумовлює формування своєрідних степових ландшафтів. Пересічні температури липня змінюються від +21,5 °С до +23 °С, січня – 2, –7 °С. Залісеність становить 3 %, орні землі – майже 80–85 % площі зони. У її межах за ландшафтними особливостями й умовами природокористування виокремлюють: північно-степову, середньостепову та сухостепову.

У степу функціонують заповідники: Асканія-Нова, Дунайські Плавні, Луганський заповідник, Український степовий заповідник і Чорноморський біосферний заповідник. Для рекреації та туризму лише використовується вузька прибережна смуга цієї зони.

Для *Українських Карпат* характерна вертикальна поясність ландшафтів, її структуру утворюють широколистянолісові низовинно-міжгірні, мішано-лісові передгірні височинні, хвойно-широколистяні низькогірні, широколистянолісові

низькогірні вулканічні, луколісові субальпійські середньогірні (полонинські) ландшафти. За рік у передгір'ях випадає 500–800 мм опадів, у горах – 1 600–2 000 мм. Це найбільш залісена територія України, де зосереджено 20 % площі її лісів. Для охорони природи Українських Карпат створено Карпатський заповідник, Карпатський природний національний парк і національний парк Синевір.

У *Кримських горах* розвинулися середньо- й низькогірні, пасмово-улоговинні, широколистянолісові, мішанолісові, передгірні лісостепові, гірсько-лучні та прибережно-схилові субтропічні середньоземноморські ландшафти. За рік випадає від 500–600 мм опадів (у передгір'ях) до 900–1 200 мм (на гірських вершинах). Природні умови Криму сприяють розвитку виноградарства, садівництва, вирощуванню ефіроолійних культур і рекреації. У Криму створені Карадазький заповідник, Кримський заповідник, Ялтинський гірсько-лісовий заповідник і заповідник Мис Мартьян.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте основні риси географічного положення України.
2. Охарактеризуйте транспортно-географічне положення держави, та визначить його вплив на розвиток туризму.
3. Як демографічна ситуація і розселення населення впливає на розвиток туризму в державі?
4. Проаналізуйте природні відмінності основних ландшафтних зон України. Як ці зміни впливають на розвиток туризму?

1.3 Розвиток туристської діяльності в Україні

Сучасний стан розвитку туристської діяльності можливо оцінити в контексті даних, які надаються Міністерством інфраструктури України та даними, які збираються згідно форм державного статистичного спостереження державною службою статистики та публікуються на її офіційному сайті. У зв'язку з чим в даному підрозділі пропонується спочатку розглянути визначення використовуваних понять.

За змістом та характером своєї основної діяльності туристські підприємства – суб'єкти туристичної діяльності є своєрідними посередниками між споживачами (туристами) та виробниками окремих туристських послуг (засобами розміщення, транспортними організаціями, підприємствами ресторанного господарства, екскурсійними підприємствами та інші).

Комерційні туристські підприємства функціонують і розвиваються за власні фінансові кошти за рахунок отримання прибутку та розподіляються на два види: туроператори й турагенти. Ці підприємства функціонують у різних організаційно-правових формах (туроператори виключно юридичні особи, турагенти – юридичні чи фізичні особи), на різних сегментах ринку туристських послуг (в'їзний туризм, виїзний туризм, внутрішній туризм).

Туристські оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристського продукту, реалізація та надання туристських послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

Туроператор є своєрідним оптовим підприємством, продукти якого реалізуються через мережу роздрібних турагенцій.

Турпродукт – це попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менш дох таких послуг, що пропонуються для реалізації або реалізуються за певною ціною, до складу якого входять послуги з перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідування об'єктів культури, відпочинку, розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Туристські агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність із реалізації туристського продукту туроператорів та туристських послуг інших суб'єктів туристської діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг. Турагенти – підприємства, що займаються роздрібною реалізацією турпродуктів, створених туроператорами, та окремих туристських послуг (транспортних, екскурсійних та інших).

Турист – особа, яка подорожує у місцях, що знаходяться поза межами її постійного перебування, впродовж періоду, що не перевищує одного року підряд, із метою дозвілля й відпочинку, лікування, спорту та оздоровлення, відвідання знайомих і родичів, вирішення службових питань тощо.

На українському турринку в 2017 р. туристичні послуги надавали 3 469 суб'єктів туристської діяльності, з них 498 туроператорів та –2 802 турагентів (з них юридичні особи –1 172; фізичні особи-підприємці – 1 630); 169 суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність (з них юридичні особи – 73; фізичні особи-підприємці – 96). Порівняння кількісних показників за 2011 та 2017 роки свідчить про незначне скорочення кількості суб'єктів туристської діяльності по всім регіонам держави, що наочно демонструє рисунок 1.4.

Загалом за зазначений період кількість суб'єктів скоротилася з 4 157 до 3 469 одиниць. Найбільше скорочення відзначається в Донецькій та Луганській областях (скорочення на 366 та 77 підприємств відповідно), за ними йдуть Закарпатська Дніпропетровська, Чернівецька області (86, 72, 54 суб'єкти відповідно). Загалом варто відзначити, що лише шість регіонів держави мають позитивну тенденцію зростання кількості суб'єктів туристської діяльності серед них: Львівська (+52), м. Київ (+38), Рівненська (+16), Хмельницька (+14), Одеська (+3) та Чернігівська (+1) області.

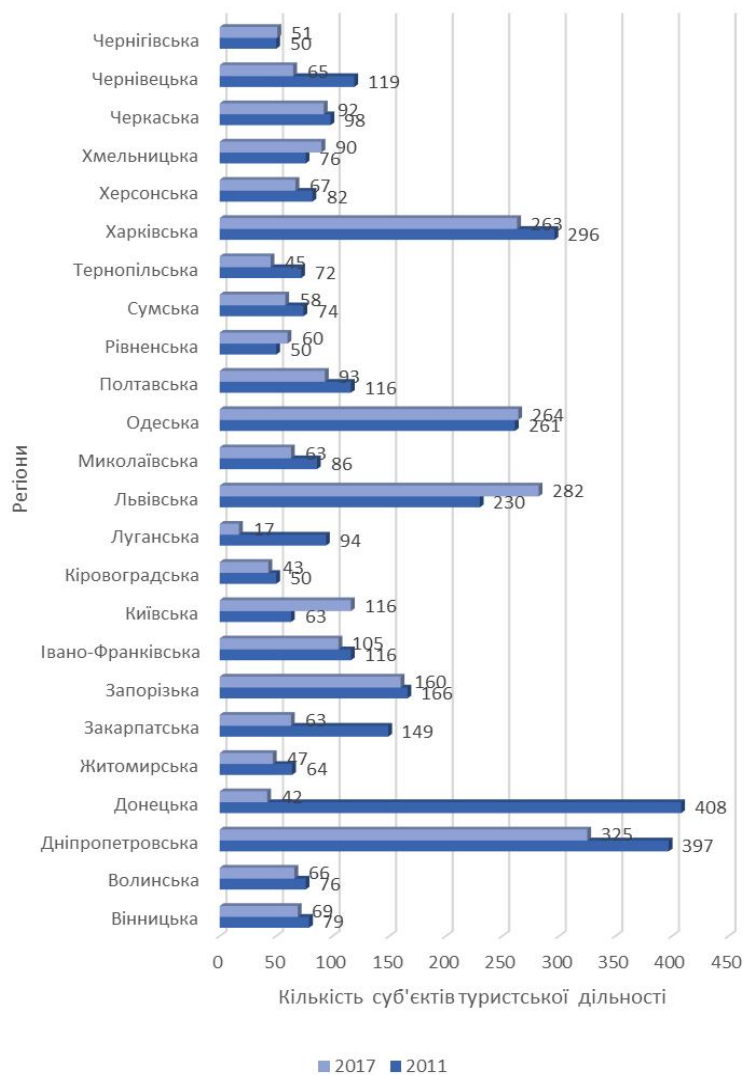


Рисунок 1.4 – Динаміка кількості суб'єктів туристської діяльності (туоператори, турагенти та суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність)

Розподіл підприємств за видами демонструє рисунок 1.5. На графіку не зображене м. Київ, через необхідність зручнішого представлення наявного масиву даних, оскільки найбільша кількість суб'єктів туристичної діяльності працює на ринку м. Києва – 903 одиниці.

Набагато відстають від нього навіть такі розвинені туристські регіони, як Дніпропетровська (325), Харківська (258), Одеська (240), Львівська (239) та Запорізька (152) області.

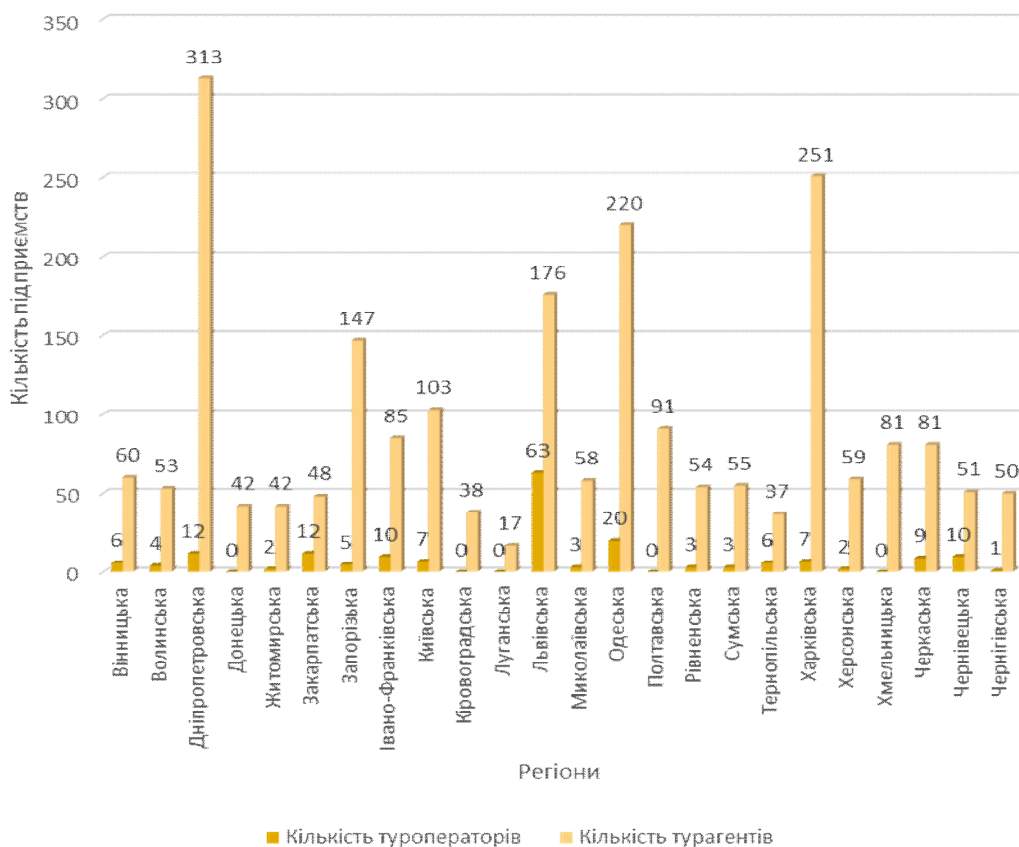


Рисунок 1.5 – Кількість суб’єктів туристської діяльності за видами (туроператори та турагенти) по регіонами України, 2017 рік

Так, найбільша кількість туроператорів природно зафіксована в містах формування та подальшого відправлення потужних туристських потоків та в регіонах із розвиненим транспортним сполученням, зокрема авіаційним. Тому найбільша кількість туроператорів України зафіксована у м. Києві, Львівській області. Водночас із 498 туроператорів 313 (62 %) юридично зафіксовані в м. Київ.

На другій сходинці знаходиться Львів, де зафіксовано 63 туроператори, що становить ще 12,6 % від їхньої загальної кількості. Отже, можливо зауважити, що в цих двох регіонах держави зосереджено майже 75 % підприємств туроператорів.

За кількістю турагентів незаперечним лідером так само є м. Київ (590 підприємств, що становить 21 % від їхньої загальної кількості), на другому місці знаходиться Дніпропетровська область (313 підприємств, 11, 2 %), далі йдуть Харківська та Одеська області з відповідними показниками 251 та 220 підприємств (8,9 % та 7,8 %).

Наступну сходинку займають Львівська і Запорізька області з показниками 176 та 147 підприємств (6,3 % та 5,2 %). Отже можливо зауважити, що в зазначених шести регіонах працює понад 50 % турагенцій держави.

Загальну характеристику щодо працівників суб'єктів туристичної діяльності України наведено в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5 – Працівники суб'єктів туристичної діяльності України, 2017 рік

	Усього	У тому числі		
		туроператори	турагенти	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність
<i>Юридичні особи</i>				
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	8190	4638	3348	204
з них				
мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	3379	1781	1524	74
жінки	5917	3198	2592	127
особи до 30 років	2139	1350	757	32
<i>Фізичні особи-підприємці</i>				
Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб	2101	x	2018	83
з них мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму	823	x	791	32
Середня кількість позаштатних працівників (працюючі за договорами та зовнішні сумісники), осіб	65	x	62	3
Кількість неоплачуваних працівників (власники, засновники підприємства та члени їх сімей), осіб	880	x	828	52

З наведених даних таблиці 1.5 видно, що на підприємствах туроператорів працює 43,8 % працівників; у турагенціях – 50,7 %; на підприємствах, що здійснюють екскурсійну діяльність – 5,5 %. Серед усіх працівників вищу або середню спеціалізовану освіту в галузі туризму мають у середньому 40 % працівників. Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності за регіонами наведена на рисунку. 1.6.

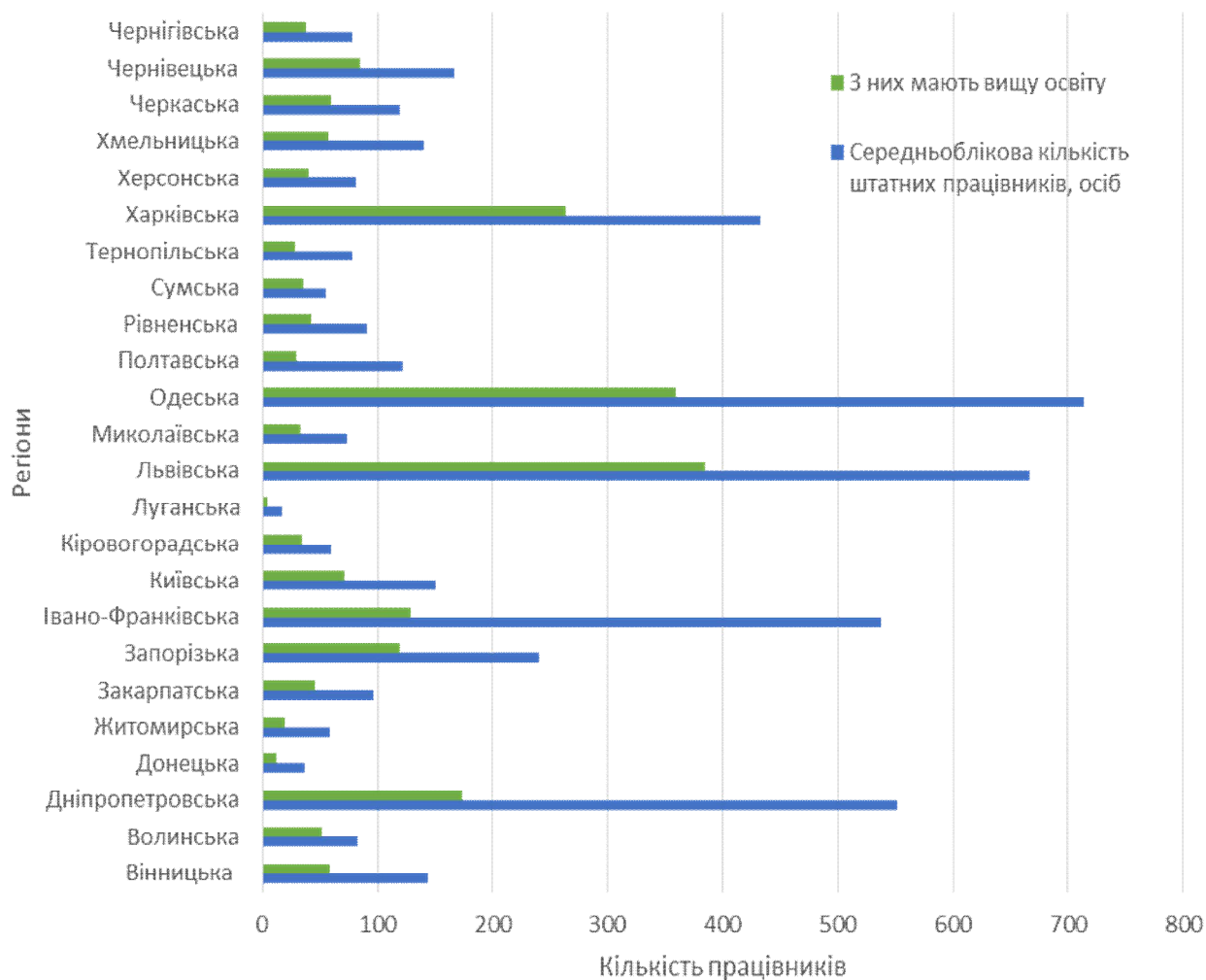


Рисунок 1.6 – Середньооблікова кількість штатних працівників

Природно, що найвища кількість штатних працівників спостерігається в м. Києві (не показаний на графіку), Одеській, Львівській, Дніпропетровській, Івано-Франківській та Харківській областях. Найбільша кількість працівників з вищою освітою працює в Львівській, Одеській та Харківській областях, як серед юридичних так і серед фізичних осіб.

Основним показником роботи суб'єктів туристичної діяльності є дохід від надання послуг. Цей показник наочно демонструє рисунок 1.7. Найбільший дохід від надання туристичних послуг (юридичні особи) отриманий підприємствами м. Київ (не зображений на рисунку через технічні ускладнення), Львівської, Івано-Франківської та Одеської області.

Дохід фізичних осіб найбільший у Дніпропетровській, Харківській та Львівській областях.

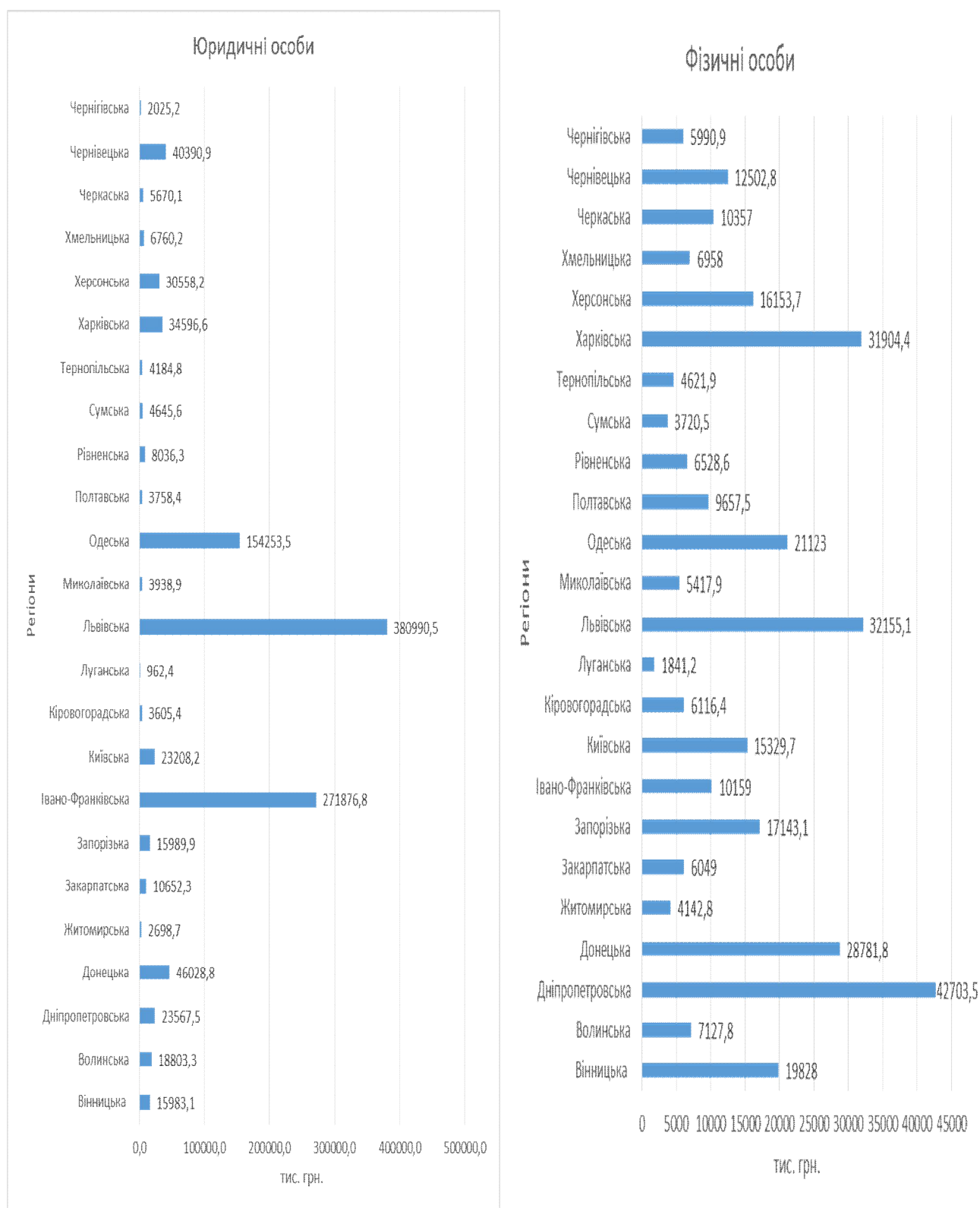


Рисунок 1.7 – Дохід юридичних та фізичних осіб від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов’язкових платежів, тис. грн), 2017 рік

Аналіз туристських потоків за період з 2000 по 2017 рік свідчить про їхню нестабільну динаміку (рис. 1.8).

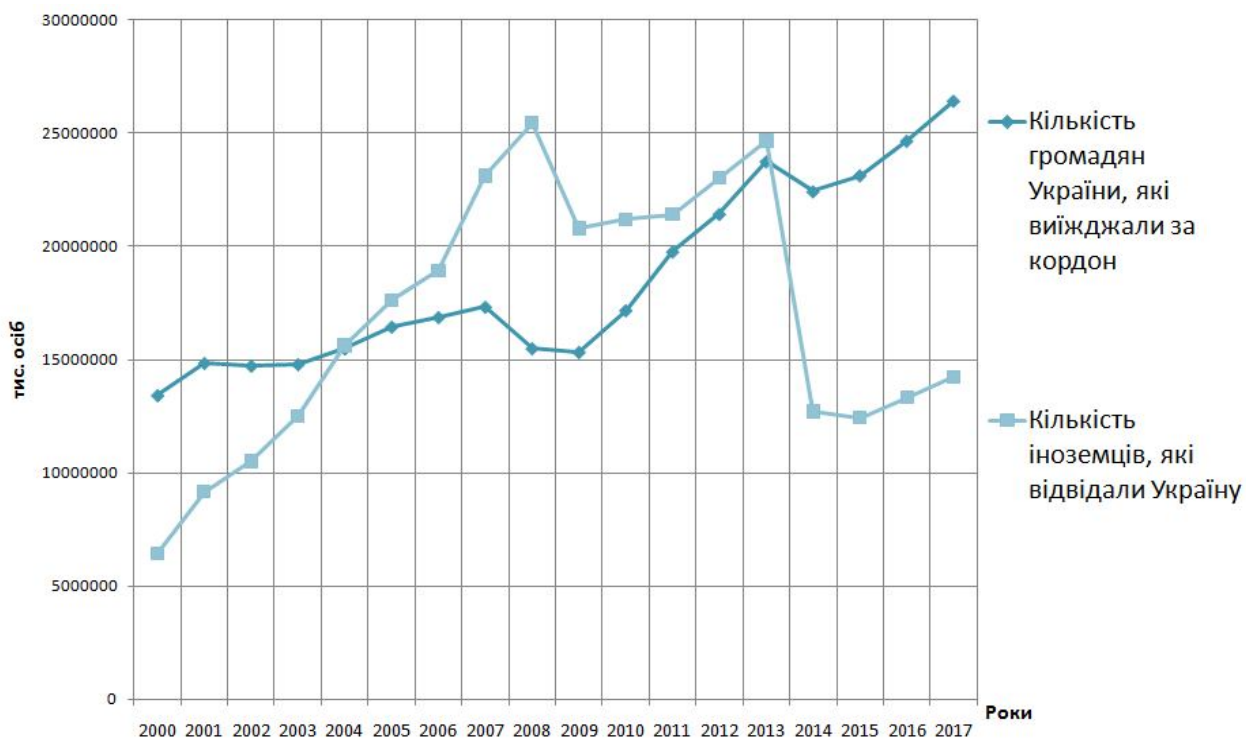


Рисунок 1.8 – Динаміка туристських потоків України, 2000–2017 роки

Так, до 2007 року можливо чітко спостерігати тенденцію збільшення як кількості внутрішніх так і іноземних туристів у державі. При цьому з 2003 року відзначається позитивне туристське сальдо: кількість іноземних в'їзних туристів перевищувала за кількістю виїзний турпотік. 2008 та 2009 роки – відзначаються значним спадом обох показників через настання світової фінансової кризи, проте починаючи з 2010 по 2013 роки намітилися тенденція повільного зростання. Трагічним для всієї держави став 2014 рік, військова загроза майже вдвічі знизила кількість іноземців, які відвідували Україну.

Топ-20 держав, до яких виїжджали українці в 2017 році, подані в таблиці 1.6. Як свідчать наведені дані, лідерами виїзного турпротоку є Туреччина, Єгипет та ОАЕ. У наведеному переліку здебільшого представлені держави, які належать до Європейського туристського регіону.

Топ-20 держав із яких прибували іноземні туристи в Україну й були обслуговані місцевими суб'єктами туристичної діяльності в 2017 році представлені в таблиці 1.7.

Таблиця 1.6 – Громадяни України, що були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності, за країнами, до яких вони виїжджали

Назва країни	Кількість громадян України, що були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності, осіб
Туреччина	828829
Єгипет	596423
ОАЕ	48182
Греція	43256
Болгарія	39341
Іспанія	38316
Кіпр	33343
Італія	24733
Чорногорія	23318
Чехія	18829
Таїланд	17725
Туніс	17640
Андорра	17091
Франція	15759
Угорщина	15677
Польща	13452
Ізраїль	12668
Німеччина	11942
Російська Федерація	10924

Таблиця 1.7 – Іноземці, що були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності, за країнами, з яких вони прибули в Україну

Назва країни	Кількість іноземних громадян, що були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності, осіб
1	2
Велика Британія	4761
Туркменістан	4171
Туреччина	3125
Білорусь	2847
Польща	2338
Азербайджан	1947
Молдова, Республіка	1733
Китай	1628
Німеччина	1416
Російська Федерація	1396
США	1282

Продовження таблиці 1.7

1	2
О А Е	1010
Ізраїль	996
Індія	707
Грузія	706
Румунія	647
Литва	601
Японія	492
Австрія	479
Ліван	464

З наведеного переліку лідерами є Велика Британія, Туркменістан і Туреччина.

Графічне зображення змін внутрішнього турпотoku наведено на рисунку 1.9.

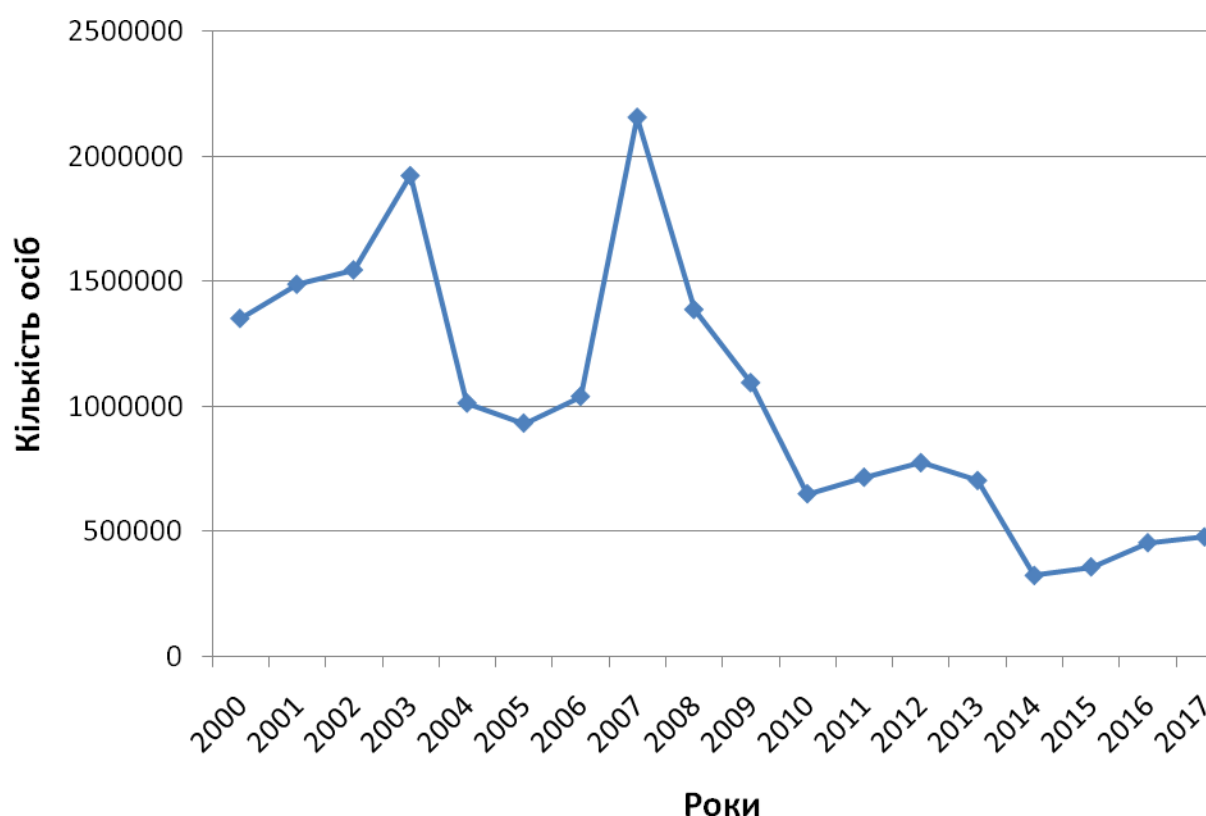


Рисунок 1.9 – Динаміка внутрішнього турпотoku України, 2000–2017 роки

Цей показник так само не має чіткого тренду та природно залежить від впливу зазначених вище внутрішніх та зовнішніх факторів. Варто відзначити, що на цьому графіку зображена лише кількість організованих туристів, які були обслуговані туроператорами та турагентами (фізичними та юридичні особи),

тому можливо зазначити, що кількість внутрішніх туристів ще вища. Крім того, при побудові графіків враховувалася інформація:

1. Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2. Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).

3) 2000–2010 роки – за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 року – за даними Держстату.

Розподіл кількості обслугованих туристів за регіонами України наведений в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8 – Кількість обслугованих туристів туроператорами та турагентами, 2017 рік

Регіон	Кількість обслугованих туристів					
	Юридичні особи			Фізичні особи - підприємці		
	Громадян України в межах території України, осіб	Громадян України за кордоном, осіб	Громадян інших країн, осіб	Громадян України в межах території України, осіб	Громадян України за кордоном, осіб	Громадян інших країн, осіб
1	2	3	4	5	6	7
Україна	393 396	1 972 028	38 563	83 571	317 826	1 042
Вінницька	7728	4511	–	261	26134	–
Волинська	1388	5543	571	2551	6886	108
Дніпропетровська	3571	25868	1	3911	42175	–
Донецька	3003	3512	–	896	1820	–
Житомирська	421	2175	–	2141	4779	–
Закарпатська	2814	4481	102	1202	6053	–
Запорізька	7558	19250	26	7604	13237	–
Івано-Франківська	55473	7650	3186	306	6690	4
Київська	1161	18570	8	1000	16241	3
Кіровоградська	187	2225	–	1299	4725	–
Луганська	13	874	–	33	1905	–
Львівська	57392	59663	5430	29063	22990	612
Миколаївська	575	6111	–	227	4883	9
Одеська	20441	25707	2053	5000	19051	50
Полтавська	122	3437	1	851	14447	174
Рівненська	447	4404	–	888	5429	–
Сумська	2061	3183	–	529	5412	–

Продовження таблиці 1.8

1	2	3	4	5	6	7
Тернопільська	1919	1719	–	113	5807	–
Харківська	4618	16471	2	3669	27155	14
Херсонська	3069	1755	–	2462	12992	–
Хмельницька	1427	6137	–	10924	8311	30
Черкаська	1270	2537	–	2065	15081	–
Чернівецька	847	12627	82	314	6471	–
Чернігівська	309	4497	–	1095	10073	–
м. Київ	215582	1729121	27101	5167	29079	38

Дані таблиці свідчать, що за кількістю обслугованих в'їзних туристів перші місця в рейтингу займають м. Київ, Львівська та Івано-Франківська області. За кількістю обслугованих виїзних туристів лідерами є м. Київ, Львівська, Одеська та Дніпропетровська та області. За кількістю обслугованих внутрішніх туристів відзначаються м. Київ, Львівська, Івано-Франківська та Одеська області.

Якщо розглянути цільову диференціацію туристів, то можливо зробити висновок про наступне (рис. 1.10):

- серед всіх категорій туристів переважальним мотивом для подорожі виступає дозвілля й відпочинок;
- другу сходинку займає службові, ділові цілі та навчання;

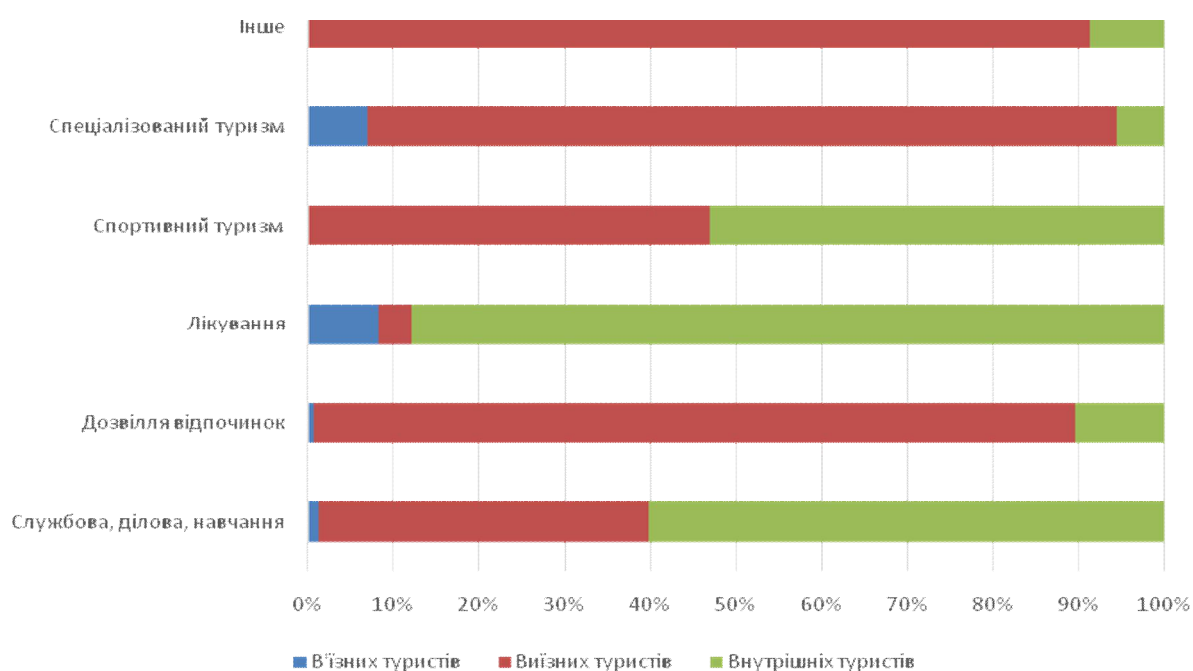


Рисунок 1.10 – Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та видами туризму, осіб

- третю за рейтингом позицію для всіх туристів є лікування;
- четверта позиція виявилася різною для різних категорій туристів, так, для в'їзних та виїзних туристів – це спеціалізований туризм; для внутрішніх – спортивний туризм.

Аналіз діяльності підприємств, що здійснюють екскурсійне обслуговування

Екскурсійні підприємства – це комерційні підприємства, основною метою діяльністю яких є організація екскурсійної діяльності для широких верств населення.

Під організованою екскурсійною діяльністю розуміється діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг розміщення (ночівлі). Основним продуктом екскурсійних підприємств є екскурсія.

У широкому розумінні екскурсія це – цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода.

Екскурсія як вид послуг – туристська послуга у супроводі екскурсовода зі заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб споживачів. Екскурсійні підприємства розробляють, організовують та проводять екскурсії. Надаватися можуть як окремі екскурсії, так і стандартизовані екскурсійні програми.

Екскурсант – тимчасовий (одноденний) відвідувач місцевості, населеного пункту, території або іншої країни, незалежно від його громадянства, статі, мови й релігії, що перебуває в певній місцевості з метою туризму менше ніж 24 години, тобто той, що не здійснює ночівлі в місці перебування.

Кількість суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність (фізичні та юридичні особи разом) становить 169 на 2017 рік. За аналізований період кількість суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність піддається незначним коливанням. Загалом за весь період за видами численно переважають фізичні особи – підприємці, рисунок 1.11.

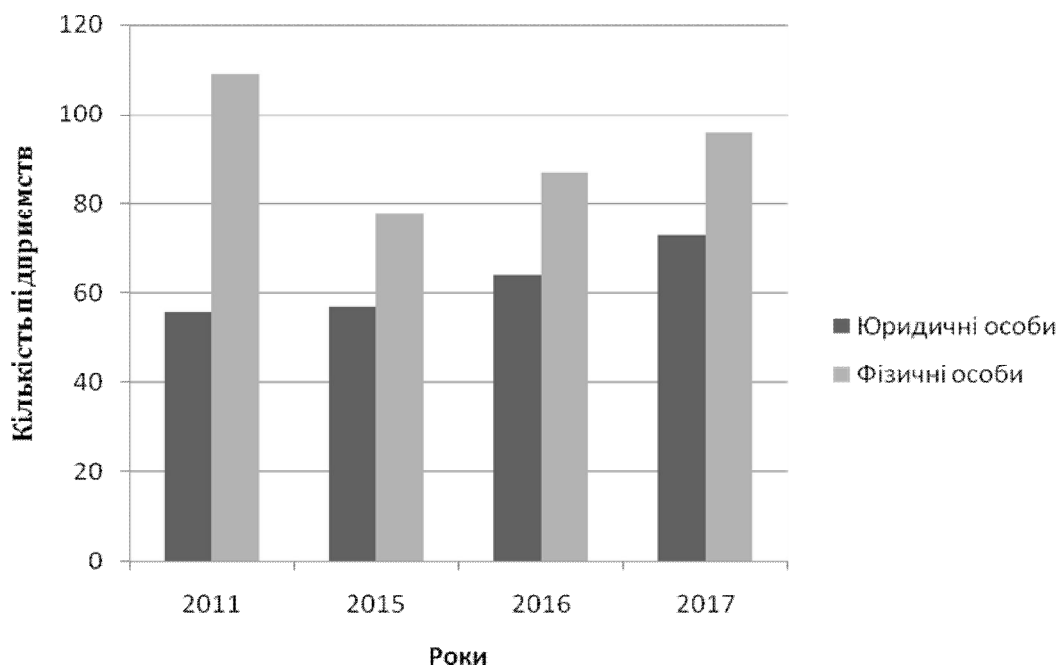


Рисунок 1.11 – Кількість суб’єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність

Регіональний розподіл суб’єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність зображений на рисунку 1.12.

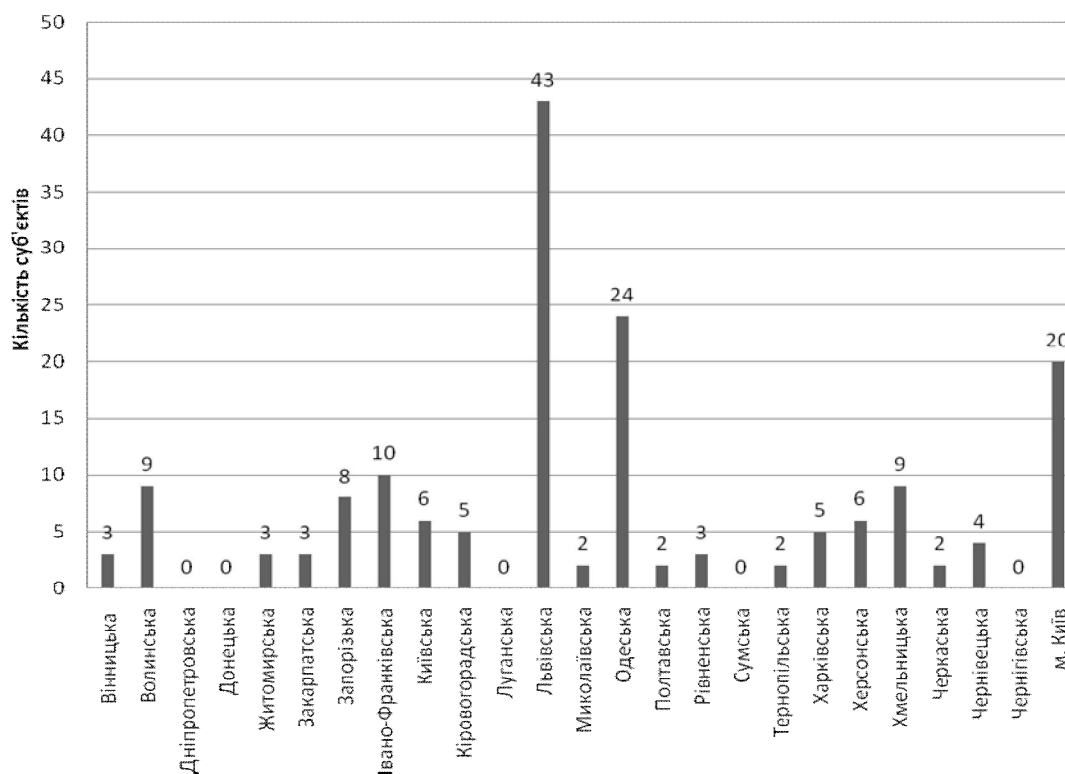


Рисунок 1.12 – Суб’єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність в Україні (юридичні і фізичні особи), 2017 р.

З наведених даних видно, що найбільша кількість екскурсійних підприємств знаходиться в Львівській та Одеській областях та м. Києві – в цих регіонах їхня кількість перевищує 20. В інших регіонах цей показник не доходить до 10. Умовно другу позицію за цим показником займають Волинська, Запорізька, Івано-Франківська та Хмельницька області. Незрозумілим фактом залишається відсутність даних підприємств у Дніпропетровській, Чернігівській та Сумській областях.

Аналізуючи дані щодо кількості обслугованих екскурсантів з 2000–2017 рр., можливо зробити висновок, що до 2010 року спостерігалася чітка тенденція до зростання цього показника, що наочно демонструє рисунок 1.13.

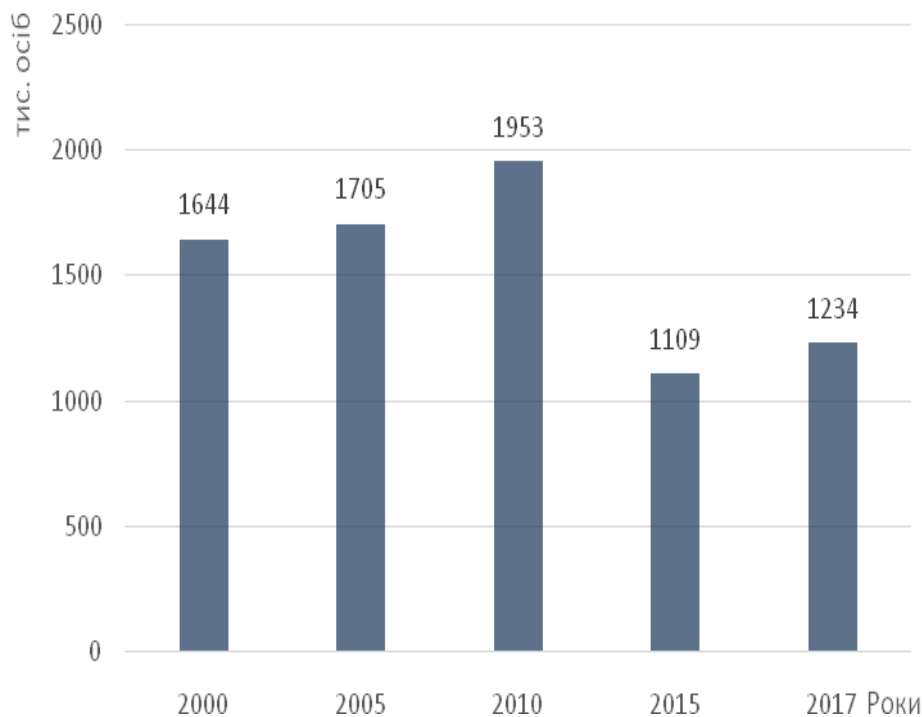


Рисунок 1.13 – Кількість екскурсантів в Україні 2000-2017 рр.

Починаючи з 2010 року сталося стрімке скорочення кількості обслугованих, майже на 750 тис. осіб, що спричинено напруженою обстановкою на сході країни та анексією АР Крим. На сьогодні кількість екскурсантів повільно зростає.

Іншим показником розвитку екскурсійної діяльності в Україні є середньооблікова кількість штатних працівників, та з них – середньооблікова кількість осіб, які мають вищу освіту (рис. 1.14).

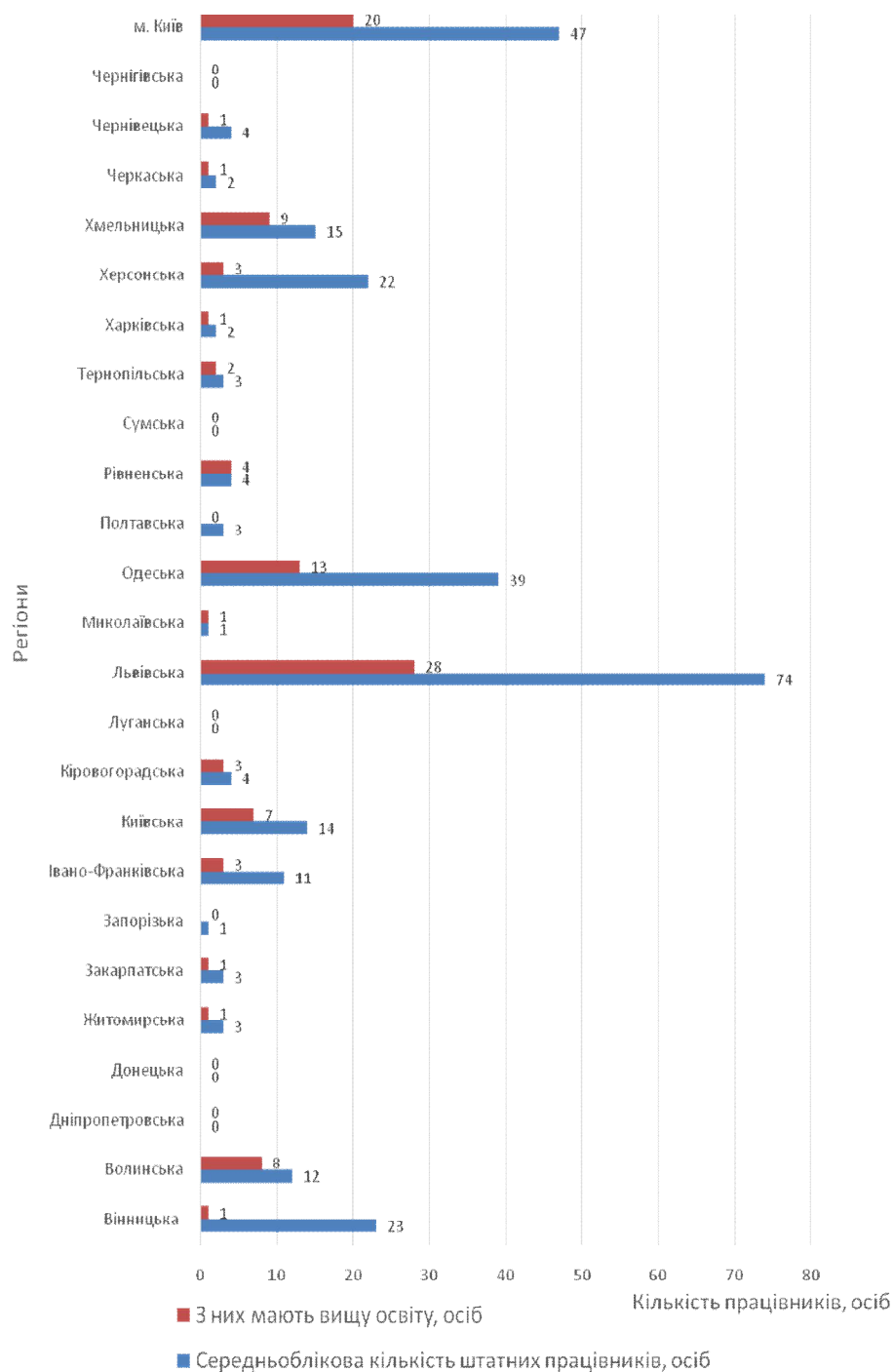


Рисунок 1.14 – Середньооблікова кількість штатних працівників, осіб

За цим показником лідерами так само залишаються м. Київ та Львівська області, на наступній сходинці стоїть Одеська область, середні показники мають Херсонська, Хмельницька, Київська області. Варто відзначити, що окрім областей-лідерів в інших регіонах присутня несприятлива тенденція, щодо освіти працівників, так лише в семи областях половина працівників мають вищу освіту. В інших областях цей показник становить 1/3 від середньооблікової кількості штатних працівників. Варто зазначити, що зайнятість в екскурсійній діяльності зазвичай носить сезонний характер, який в

Україні припадає на найсприятливі погодні умови та періоди відпусток та канікул – літні місяці – в курортних місцевостях на морських узбережжях, та весняно-осінній сезони в популярних туристських центрах. У зв'язку з цим багато екскурсійних підприємств не мають у штаті постійного екскурсовода, а працюють із ними на умовах трудових угод.

Дохід від здійснення екскурсійної діяльності отриманий суб'єктами екскурсійної діяльності зображений на рисунку 1.15.

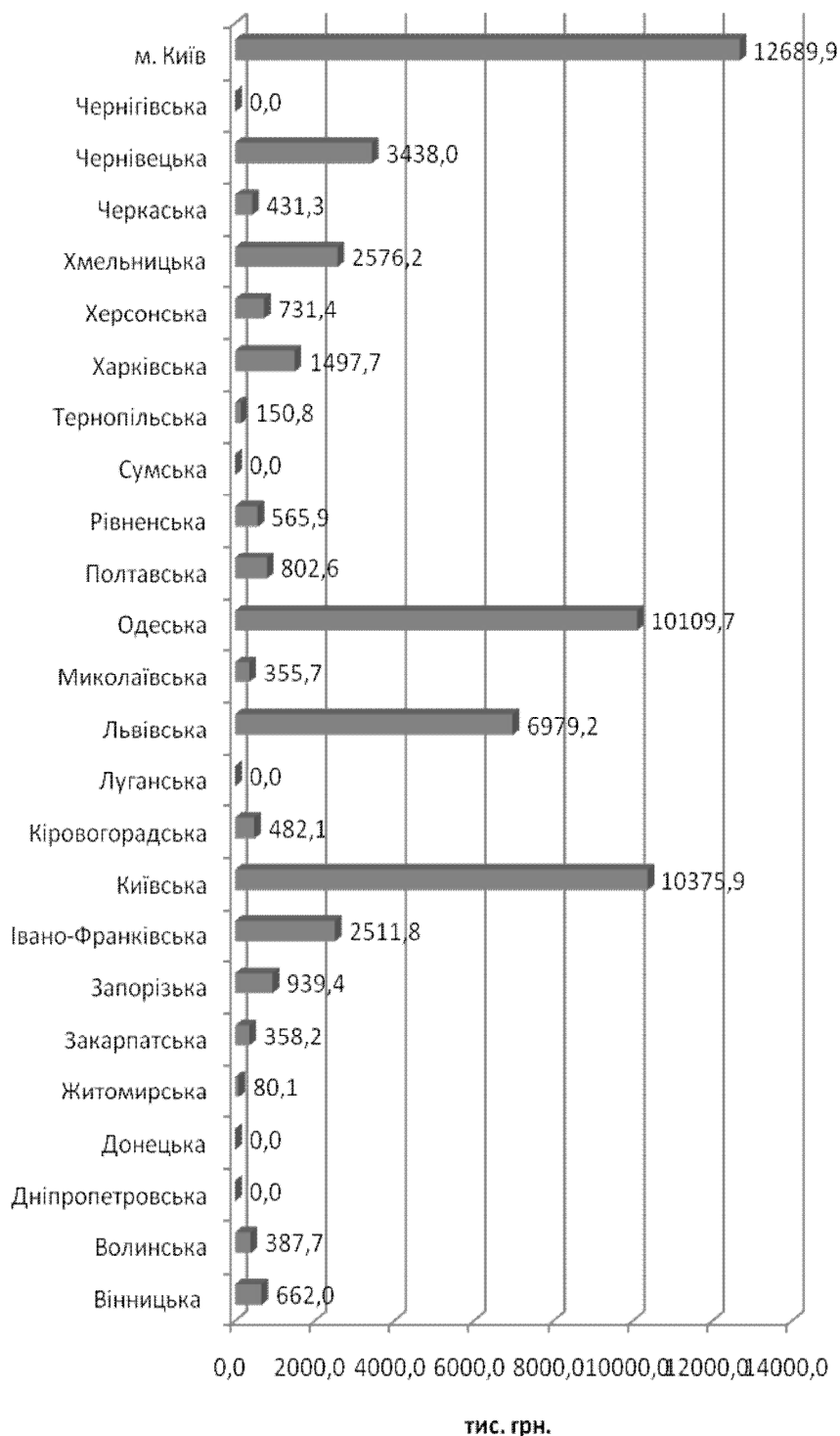


Рисунок 1.15 – Дохід від екскурсійної діяльності, тис. грн.

Згідно з наведеними даними, найвищі доходи від екскурсійної діяльності отримують м. Київ – абсолютний лідер, Одеська, Київська та Львівська та області. Наступну позицію займають Київська, Івано-Франківська, Хмельницька та Дніпропетровська обл. Найбільш наочним показником розвитку екскурсійної діяльності є кількість обслугованих екскурсантів у регіоні. Цей показник представлений на рисунку 1.16.

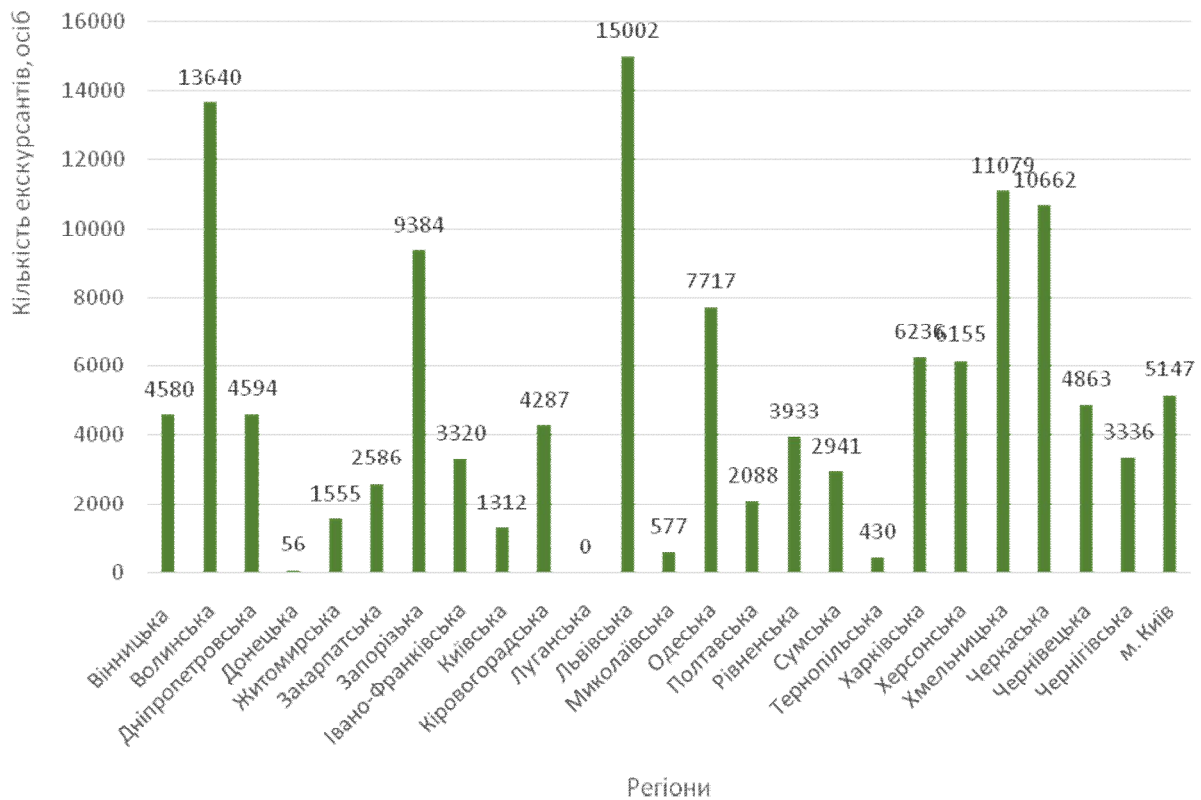


Рисунок 1.16 – Кількість обслугованих екскурсантів

За цим показником ситуація є в регіонах є вкрай нерівномірною й такою, що не корелює з іншими наведеними вище даними. Так, лідерами за кількістю обслугованих екскурсантів є такі регіони держави: Львівська, Волинська, Хмельницька, Запорізька та, Черкаська області. Середні позиції займають – Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Харківська, Херсонська, Чернівецька області та м. Київ.

Туристські ареали України

Україна має сприятливе географічне розташування, різноманітні природні ресурси, розвинену мережу транспортного сполучення, багатий історико-культурний потенціал, що за умов вигідного територіального поєднання та високого ступеня освоєння стали передумовою розвитку різноманітних видів

туризму й формуванню туристських ареалів у державі. Серед найбільш розвинених видів туризму в Україні відзначаються: культурно-пізнавальний, релігійний, оздоровчий, лікувальний, спортивний, екологічний, сільський зелений, діловий.

Основними ареалами культурно-пізнавального туризму виступають великі міста, малі історичні міста й місцевості проходження значних історичних подій, серед яких можливо відзначити: Київ, Львів, Чернігів, Полтава, Чернівці, Дніпро, Харків, Запоріжжя, Одеса, Переяслав-Хмельницький, Батурин, Новгород-Сіверський, Глухів, Ужгород, Коломия, Канів, Корсунь-Шевченківський, Суботів, Умань, Гоголеве, Диканька, Чигирин, Сквородинівка, Вілкове, Очаків та інші місця де створені національні історико-культурні заповідники (див. тему 3 Історико-культурні туристські ресурси), збереглися визначні замкові споруди й фортифікаційні комплекси (Жовква, Золочів, Олесько, Підгірці, Мукачеве, Невицьке, Збараж, Підгайці, Кам'янець-Подільський, Хотин та інші).

Ареалами релігійного туризму стали визначні центри різних релігій. До найвизначніших православних святинь України належать: Києво-Печерська Лавра, Свято-Успенська Почаївська Лавра, Святогірська Свято-Успенська Лавра. Всеукраїнський центр греко-католицької церкви розташовується в с. Зарваниця. Міста Умань та Бердичів – центри паломництва хасидів.

Ареали оздоровчого туризму переважно зосереджені на морських узбережжях Азовського й Чорного морів, уздовж берегів крупних водосховищ на р. Дніпро, Сіверський Донець.

Розміщення ареалів розвитку лікувального туризму обумовлюється розповсюдженням так званих природних курортних ресурсів і здебільшого представлені різними видами курортів як однорідної, так і змішаної дії: Одеська група бальнеологічно-грязьових курортів, кліматичні курорти центральної частини України (переважно в Київській обл.) бальнеологічні курорти Західної та Східної України, Кримська група курортів.

Серед спортивних видів туризму значне розповсюдження отримали пішохідний, гірський – Кримські гори та Українські Карпати, гірськолижний – Українські Карпати, спелеологічний – Тернопільська обл. та АР Крим, дайвінг – узбережжя Чорного та Азовського морів, водний туризм представлений сплавами по рівнинних та гірських річках Східної, Західної та Подільської частини держави.

Екологічний туризм поки ще не отримав належного розвитку проте для цього в державі є потужний потенціал, який представлений численними

об'єктами природно-заповідного фонду. Серед найпопулярніших вже сформованих ареалів екологічного туризму можливо назвати Карпатський і Шацький національні природні парки, біосферний заповідник Асканія-Нова ім. Фальц-Фейна, Нікітський ботанічний сад.

У розвитку сільського зеленого туризму в державі спостерігаються значні територіальні нерівномірності. Так, найвищими показниками за кількістю діючих агросадиб відзначаються Західні області держави.

Ареалами ділового туризму є великі промислові та наукові центри держави, які переважно зосереджені в Східній частині держави, незаперечним лідером є м. Київ.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте коротку характеристику місця і ролі туризму в господарському комплексі держави та основні тенденції розвитку туристської діяльності в країні.
2. Назвіть ареали окремих видів туризму в Україні, ареали обслуговування в'їзних, внутрішніх та виїзних туристських потоків.

РОЗДІЛ 2 ПРИРОДНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

2.1 Природні кліматичні туристські ресурси.

2.2 Природні геоморфологічні туристські ресурси.

2.3 Природні гідрологічні ресурси.

2.4 Природні біологічні ресурси.

2.5 Туристські ресурси територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

2.6 Природні курортні ресурси.

Природно-ресурсний потенціал України значний і різноманітний. В умовах інтенсифікації господарської діяльності винятково важливого значення набуває вивчення й раціональне використання рекреаційно-туристських ресурсів, їх охорона.

Україна належить до регіону, природні туристські ресурси якого порівняно добре вивчені, інтенсивно розробляються й використовуються у рекреаційній діяльності. Цьому сприяють значна територіальна концентрація виробництва населення, високий рівень розвитку продуктивних сил, вигідне економіко-географічне положення, у ряді випадків – унікальність ресурсів, зокрема курортних.

Природні туристські ресурси республіки – один із головних факторів розвитку й спеціалізації її туристського господарства, формування міжнародних туристських зв'язків. Раціональне використання природних туристських ресурсів, посилення уваги до їх всебічного збереження – важливе й відповідальне завдання.

Відповідно до походження природних ресурсів виділяють такі їхні види: кліматичні (в тому числі кліматичні курорти й місцевості), геоморфологічні (ресурси рельєфу), гідрологічні (водні), біологічні (в тому числі об'єкти природно-заповідного фонду), курортні ресурси.

2.1 Природні кліматичні туристські ресурси

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають просторову організацію відпочинку. Туристськими кліматичними ресурсами є сприятливі погодні умови, які забезпечують здійснення різноманітних видів туризму та рекреаційних занять. Окрім цього клімат, як головний лікувально-

профілактичний фактор, є основою для створення кліматичних курортів, оздоровчий вплив яких обумовлений передусім застосуванням аеро-, геліо- й таласотерапії. Кліматичні курорти й курортні місцевості наявні в усіх природних зонах України. В цілому кліматичні ресурси території формуються під впливом наступних кліматоутворюючих факторів: кількість і розподіл сонячного сьйва, вологість повітря, температурний режим, режим та склад випадіння опадів, переважаючи напрямки й швидкість вітру, зміна показників атмосферного тиску. Під впливом підстилаючої поверхні виникає місцева циркуляція повітряних мас, що позначається на особливостях мікроклімату окремих регіонів. Часто саме мікрокліматичними особливостями обумовлюється локалізація курортних місцевостей і курортів.

Територія України характеризується досить значними кліматичними відмінностями, що обумовлює нерівномірний розподіл потоку рекреантів за регіонами країни й відповідні сезонні коливання.

Майже на всій території (крім крайньої південної її частини) переважає помірно-континентальний клімат. Він змінюється залежно від положення території від слабоконтинентального на заході та північному заході до середньоконтинентального на сході та південному сході. Лише вузька крайня південно-східна смуга Криму характеризується субтропічним кліматом.

Україна розміщена у другій зоні ультрафіолетового комфорту. Це означає, що ультрафіолетове випромінювання (далі – УФВ) надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період триває 6–8 місяців (з квітня до початку жовтня). Кількість УФВ залежить від тривалості сонячного сьйва, яка зростає від 1 738 год/рік на Волині до 2 000–2 200 у Закарпатті та приморських регіонах і навіть до 2 400 і більше – на заході Криму (для порівняння: тривалість сонячного сьйва на Північному Кавказі становить 1 750–1 860 год/рік).

Регулярне чергування впливу західного (атлантичного) та сухого східного повітря в умовах переважно рівнинної території України викликає часту зміну циклонічної діяльності антициклонічною й навпаки. Улітку це виявляється в зміні теплих повітряних мас більш вологими та помірно теплими атлантичними, узимку – теплих атлантичних мас холодними, що надходять із Півночі й Сибіру.

Важливим фактором, що впливає на кліматичну ситуацію, є атмосферний тиск. Антициклони, що характеризуються підвищеним тиском, у літній час формують теплу безхмарні погоду зі значними амплітудами температури в денний та нічний час. Узимку антициклони призводять до пониження

температури. Циклони характеризуються низьким тиском, які супроводжується випаданням опадів (дощу та снігу). Антициклони, вплив яких посилюється в східній та південній частинах України, переважно надходять із Центральної Азії. Циклони, дія яких інтенсивніша в західній частині республіки, зароджуються переважно над Атлантичним океаном і Середземним морем.

Улітку над Україною, особливо західною її частиною, переважає циклонічна діяльність, із чим і пов'язане максимальне випадання опадів. Восени здебільшого переважає високий тиск, що призводить до появи так званого бабиного літа з ясними безхмарними днями та теплою погодою. Зате навесні, особливо в південно-східній частині України, досить часто трапляються суховії, а нерідко й «чорні бурі».

Узимку над Центральною Азією встановлюється високий тиск, відгалуження якого через Центральну частину України сягають Азорських островів (так званого Азорського максимуму) і відіграють важливу кліматорозподільчу роль. Вони простягаються вздовж лінії Харків – Кременчук – Балта – Кишинів і одержали назву «Вісь Воєйкова», яка є головною межею вітрів на Україні. На півночі від неї переважають північно-західні вітри, які приносять відносно теплі сніжні зими; на півдні бувають здебільшого сухі холодні північно-східні вітри.

Порівняно невелика територія України характеризується значними коливаннями температурного й вітрового режимів.

Під дією баричного поля, циркулярних процесів атмосфери, форм рельєфу формуються напрямки вітрів та їхня сила по сезонах року та регіонах. У зимовий час у східних і південних районах України посилюється вплив азіатського антициклону з переважанням вітрів східного напрямку. У Криму (південне побережжя Чорного моря) часто дують вітри північного і північно-східного напрямку. В західних регіонах переважають західні та південно-західні вітри. Навесні в степових районах найчастіше дують східні вітри, у лісостепових районах, особливо східної частини республіки, – південно-східні.

У літній час на всій території України переважно дмуть вітри західні та північно-західні, в приморських районах поширена бризова циркуляція. Напрямки вітрів у гірських умовах сильно залежать від форм рельєфу. Унаслідок цього у багатьох гірських районах Карпат переважають так звані орографічні напрямки вітрів. У Кримських горах, пасма гір яких витягнуті з південного заходу на північний схід, переважають вітри, що дмуть із північного сходу та з південного заходу.

Середня річна швидкість вітрів над територією України становить 3–4 м/с, зокрема на південному сході та на північному заході – 5–6 м/с.

Значну роль у формуванні клімату відіграє температурний режим, який характеризується значними коливаннями. Про ці коливання свідчать такі показники: температури повітря найхолоднішого місяця (січня) майже повсюдно (крім Південного берега Криму) негативні ($-2...-7,5$ °С); найтеплішого (липня) – становлять $+17,5...+22$ °С. Середня тривалість безморозного періоду коливається від 260–270 днів у південній частині Криму до 170 днів на північному сході республіки. Спостерігаються істотні відхилення від середньорічних температур. Абсолютні максимуми температур сягають $+36...+42$ °С влітку та $+6...+18$ °С взимку, абсолютні мінімуми – відповідно – 30 °С на півдні та – 40 °С на сході.

Серед регіонів України найменшою тривалістю теплого періоду з температурами, що перевищують $+15$ °С, відзначаються гірські райони Карпат (до 50 днів), найбільшою – Причорномор'я (більше 140 днів). Кількість днів із температурами нижче 0 °С коливається в межах від 50 на Південному березі Криму до 130 у північно-східних регіонах.

Отже, період із найсприятливішим для літньої рекреації температурним режимом становить в Україні 5–6 місяців (від 3 у передгір'ях Карпат до 9 на ПБК).

Що ж до зимових видів відпочинку, то тривалість сприятливого для них періоду від декількох днів на ПБК до 4–5 місяців – у Карпатах (від початку грудня до середини квітня).

Значний вплив на кліматичний режим України та його територіальну диференціацію справляє як загальний обсяг випадання опадів, так і розподіл по регіонах, а також по місцях і порах року. Найбільше їх випадає у Карпатах (до 1 600 мм на рік) та у Криму (800–1 150 мм). На решті території цей показник коливається від 700–750 мм на північному заході до 300–350 мм на південному сході. Розподіл опадів є наслідком панування у південно-східних районах антициклонів, що приходять зі сходу, а у північно-західних – циклонів атлантичного походження. У посушливі роки кількість опадів значно знижується: у прибережних районах Азовського й Чорного морів – до 100 мм, у степових – до 150–200 мм, у лісостепових – до 250–350 мм.

Узимку по всій території республіки випадає сніг, утворюючи (крім Південного берегу Криму) постійний сніговий покрив, який досягає найбільшої товщини у лютому. Товщина снігового покриву залежить від багатьох обставин – кількості опадів у зимовий період, напрямку й сили вітрів,

стабільності снігового покриву, характеру рослинності, особливостей території. На залісеній території Полісся товщина снігового покриву становить 10–17 см. У південній та західній частинах України сніговий покрив у результаті відлиг поповнюється кілька раз. Окремі зими тут бувають зовсім безсніжними. У гірських районах Карпат спостерігається досить значна потужність снігового покриву (60–70 см), який тоне лише в квітні – на початку травня, що обумовлює формування тут значної кількості гірськолижних центрів. У окремі роки холодні повітряні маси з півночі приносять сніг у травні. В північно-східній частині України постійний сніговий покрив зберігається від другої декади листопада до березня, а в південних областях і в Криму – від кінця грудня до другої декади лютого. Незважаючи на корективи, які вносить глобальне потепління, можна констатувати, що кількість днів із постійним сніговим покривом в Україні коливається від 20 до 115 (у високогір'ї Карпат – більше). Товщина снігового покриву достатня для організації зимових видів відпочинку в гірських районах, на Поліссі та в західній частині Поділля. У цих регіонах приблизно 70 % зимового періоду відзначається сприятливою для рекреації погодою.

У літні місяці в більшості областей республіки переважає посушлива погода, окрім Карпат, де в окремі літні місяці їх може випасти до 580 мм, що істотно обмежує туристську діяльність у цьому регіоні в літні місяці.

У межах України, згідно з кліматичним районуванням, виокремлюються такі *кліматичні області й підобласті*, кожна з яких має досить значні відмінності й різний ступінь придатності для використання в цілях туризму:

– Атлантико-Континентальна область із підобластями: Закарпатська, Українських Карпат, рівнинна.

– Континентальна область:

– область гірського Криму;

– область Південного берега Криму.

Кліматорозподільною границею між Атлантико-Континентальною та Континентальною кліматичними областями є «Вісь Воєйкова».

Атлантико-Континентальна кліматична область

Кліматична підобласть Українських Карпат охоплює гірські райони Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Погодні процеси та кліматичні умови цієї місцевості формуються під впливом атлантичних і середземноморських циклонів, що забезпечує інтенсивні опади протягом року.

У передгір'ях, до висоти 500–600 м, клімат помірно теплий, із середньорічними температурами близько 6 °С. Середня температура січня становить –3–5 °С. На висоті понад 1 500 м середньорічна температура знижується до 0 °С, а температура січня: до –12 °С. У разі вторгнення антарктичних циклонів вона падає до –30 °С. Період зі стійким сніговим покривом триває в горах від грудня до кінця квітня, його середня товщина становить 30–50 см. Це сприятливий фактор для гірськолижного відпочинку, лижних прогулянок, занять сноубордом, фрістайлом тощо. Найсприятливішими умовами для зимового відпочинку відзначаються такі гірськолижні центри – Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове та інші.

Літо в Карпатах прохолодне й вологе, з частими дощами й вітрами. Улітку тут випадає до 70 % річної норми опадів. Більш вологими є південно-західні схили гір. Середня температура липня: від +18 °С у передгір'ях до +7 °С на висоті понад 1 500 м. Максимальна температура знижується відповідно від +37 °С до +30 °С.

Важливими кліматичними курортами цієї підобласті є Ворохта, Карпати, Косів, Татарів, Чинадійово, Шешори, Яремча, Ясіня. Проте кількість курортів у цій місцевості значно більша, оскільки сприятливі кліматичні умови поєднуються з іншими природними курортними ресурсами, зокрема, бальнеологічними, що властиво більшості курортів регіону.

Отже варто відзначити, що кліматичні умови цієї зони сприятливіші для організації зимових видів туризму й відпочинку та мало придатні для літньої рекреації.

Закарпатська кліматична підобласть з півночі та заходу захищена горами і тому долини Закарпаття відрізняються теплим вологим кліматом із середніми температурами: січня –3°–5 °С, липня +19–20 °С, що сприяє її використанню як для зимових, так і для літніх видів туризму.

Рівнинна кліматична підобласть охоплює практично всю лісостепову й поліську природні зони держави. Більше третини території України (34 %) припадає на лісостепову зону. Вона є найсприятливішою для життєдіяльності людини, проте через відчутну мінливість погоди, не може широко використовуватися з метою кліматолікування. Середня температура липня тут підвищується по мірі просування з північного заходу на південь від +18 °С до +22 °С з абсолютним максимумом +39 °С. Середня температура січня становить –5–8 °С з мінімумом близько –36 °С на сході регіону. Сніговий покрив нестабільний, і його середня висота, зазвичай, не перевищує 20–30 см.

Він зберігається протягом 110 днів на північному сході й 70 – на південному заході. Кількість опадів зменшується з заходу на схід від 750 мм до 450 мм, так само як і кількість днів з опадами – відповідно від 180 до 130 на рік. Кліматичні умови лісостепу є комфортними або субкомфортними для різнопланових рекреаційних занять як у літній, так і в зимовий період, хоча малоприсадибні для кліматолікування. Кліматичні курорти та курортні місцевості в цій зоні функціонують поблизу великих міст: Конча-Заспа, Пирогове в зоні Києва, Соснівка – Черкас, Брюховичі – Львова) та інші.

Тривалою історією та серйозними перспективами розвитку літньої рекреації відзначається рекреаційне господарство Полісся. Хоча аварія на ЧАЕС завдала йому значної шкоди.

Загалом клімат Полісся помірний, вологий. Комфортна погода припадає здебільшого на літні місяці. Західна частина регіону характеризується підвищеною хмарністю та прохолодною погодою в літній період і м'якою зимою. Середня температура січня коливається в межах від -4°C на Волині до -8°C на Сумщині. Саме тут відзначаються абсолютні мінімуми температури – близько -36°C . Найбільша висота снігового покриву спостерігається також на північному сході, де вона досягає 30–40 см. Сприятливий період для організації зимових видів туризму на Волині триває в середньому 50 днів.

Характерною особливістю клімату Полісся є затяжні перехідні сезони з погодними умовами несприятливими для рекреації та тривалого відпочинку на відкритому повітрі. Вториння вологого морського повітря з Атлантики супроводжується сильною хмарністю та опадами. Річна сума опадів становить 500–600 мм, із цієї кількості 70 % припадає на теплу пору року. Протягом більше як третини року атмосферна вологість перевищує 80 %.

Середня температура липня в поліському регіоні збільшується від $+17^{\circ}\text{C}$ на півночі до $+19,5^{\circ}\text{C}$ на півдні, з максимумом близько $+39^{\circ}\text{C}$. Сприятливий період для організації всіх видів відпочинку за оцінками фахівців у теплу пору року триває 145–155 днів.

Кліматичні курорти й курортні місцевості Полісся зосереджені переважно навколо Києва: Ворзель, Пуца-Водиця, Буча, Клавдієве-Тарасове, Лютіж, Святошин. За своїм значенням виділяються також курорт Горинь у Рівненській області та курортні місцевості Дениші на Житомирщині та Грем'яч на Волині.

Континентальна кліматична область охоплює південну рівнину степову частину України, клімат – помірно континентальний. Максимальної

континентальності та посушливості він досягає в степовій зоні. Для літа притаманна стійка, переважно спекотна та суха погода. У липні середньомісячна температура становить від +21 °С до 30 °С. Зима холодна, малосніжна, з дуже мінливою погодою. Середні температури тут коливаються від -7 °С на північному сході до -2 °С на південному заході. Степ – район із найменшою відносною вологістю повітря та кількістю опадів (250–300 мм). На півдні цієї кліматичної зони в середньому на рік буває 70 днів з опадами.

Найсприятливіші кліматичні умови для лікування та відпочинку склалися на вузькій (до 40 км) приморській смузі, де й знаходяться основні приморські кліматичні курорти степової зони України: Бердянськ, Приморськ, Євпаторія, затока Кароліна – Бугаз, Кирилівка, Коблеве, Кременна, Маріуполь, Мелекіне, Одеська група курортів, Очаків, Приморське, Саки, Сергіївна, Скадовськ, Святогірськ.

Одеська група курортів є ядром Одеського рекреаційного району, який охоплює територію трьох причорноморських областей. Це найбільше у степовій приморській частині країни скупчення лікувально-оздоровчих закладів. І хоча перший лікувальний заклад, побудований у 1833 році в цій зоні виник на основі бальнеологічних ресурсів Куяльницького лиману, сьогодні більшість курортів цієї групи базується на використанні лікувальних властивостей морського клімату, 6 із 10 приморських курортів – Аркадія, Великий Фонтан, Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Чорноморка – функціонують на базі кліматолікування. До Одеської групи курортів належать також курорти Кароліно-Бугаз, Затоку та Сергіївку.

Клімат району є типовим для приморських територій степової зони: з теплою та м'якою, малосніжною зимою при пересічній температурі січня – 3°С в районі Одеси (абсолютний мінімум – 30°С), сухим, жарким літом із липневою температурою +22,5°С (максимум +38°С). Поєднання температурного режиму й вологості повітря (середня 75 %) є комфортним для абсолютної більшості рекреантів. Кількість годин сонячного сяйва – близько 2 200 з максимальною кількістю сонячних днів у серпні. Умови регіону дуже сприятливі для проведення таласотерапії: вода у прибережній смузі влітку прогрівається до + 24–26 °С. Найкращий період для купання з червня по серпень. Загальна довжина пляжів в Одесі становить близько 20 км. Для узбережжя властива бризова циркуляція. Насиченість морського повітря солями хлору, бромом та йодом забезпечує необхідні умови для проведення аеротерапії.

Роль Одеської групи курортів та більшості інших курортів зони зростає завдяки наявності лиманних та озерних лікувальних грязей, ропи лиманів та джерел мінеральних вод.

Рекреаційні ресурси кліматичних курортів одеської групи ефективні при хронічних захворюваннях опорно-рухового апарату, нервової та серцево-судинної системи, органів дихання нетуберкульозного походження. У поєднанні з бальнеологічними ресурсами вони використовуються для лікування органів травлення, гінекологічних захворювань. Кліматичні ресурси цієї області придатні для розвитку лікувального, оздоровчого, культурно-пізнавального екологічного та інших видів туризму.

Кліматична область гірського Криму. Невисокі Кримські гори також характеризуються вертикальною зональністю. Так, якщо передгір'ям властивий посушливий степовий клімат, то гірський Крим є районом із високою мірою зволоженості (900–1 100 мм опадів на рік). Сніговий покрив (висота в січні-лютому: 31–50 см) з'являється в листопаді та зберігається до середини квітня. Однак сніг заповнює лише улоговини, тоді як відкриті вітрам гірські вершини залишаються оголеними. Кількість днів зі сніговим покривом тут досягає 110.

Температурний режим тут також досить різноманітний, до того ж середньорічні температури не опускаються нижче +6 °С. Середня температура січня становить –4°–5 °С (мінімальна –26 °С), липня: 1–15 °С (максимальна за рік: +26–28 °С). У Кримських горах часто виникають фени, тобто, вітри, які дмуть із гір і викликають підвищення температури та зниження вологості повітря.

Гірський Крим відзначається кліматичними умовами, сприятливими для розвитку туризму активних видів туризму – пішохідного, спелеологічного, дельтапланеризм та пізнавального туризму. У межах гірсько-кримської кліматичної області розташований кліматичний курорт Старий Крим.

Кліматична область Південного берегу Криму – один із основних кліматичних рекреаційних районів України, роль якого визначається унікальністю його кліматичних умов. Географічне розташування цієї кліматичної області – Південне узбережжя Криму від мису Іллі (поблизу Феодосії) до мису Аяя (поблизу Севастополя) і південні схили Кримських гір до висоти 600 м – це область субсередземноморського помірно континентального клімату, якому властива м'яка волога зима з відсутністю стійкого снігового покриву та спекотне, сухе безхмарне літо. Від холодних повітряних мас ПБК захищений горами, їхній вплив пом'якшує також незамерзаюче море.

Поєднання температури (+20, +24 °С), відносної вологості повітря (близько 60 %) з помірною швидкістю вітру створює комфортні умови для літнього відпочинку на ПБК. Вже у квітні формується сприятливий стійкий погодний режим із переважанням сонячних, помірно вологих днів, який триває аж до початку листопада. Мінливість погодного режиму та метеорогічних елементів у літній період є найменшою протягом року. Це важливий фактор, що забезпечує успішне кліматолікування. Тривалість сонячного сьйва (2 200–2 350 год/рік), комфортні погодні умови, які створюють можливості для цілорічного функціонування санаторіїв, і насиченість повітря фітонцидами та морськими солями сприяли створенню на південному узбережжі Криму приморських кліматичних курортів та курортних місцевостей, які переважно спеціалізуються на лікуванні легневих (нетуберкульозного характеру), серцево-судинних та нервових захворювань. Основними курортами й курортними місцевостями є: Алушка (з курортною місцевістю Шевченкове), Алушта (Малореченськ, Морське, Рибаче), Партеніт, Гаспра, Гурзуф (Артек), Коктебель, Корейз, Місхор, Ласпі, Лівадія, Масандра, Ореанда, Сімеїз (Понизівка, Кацівелі), Судак (Привітне, Новий Світ, Привітне), Феодосія, Форос, Кастропіль (Мелас), Ялта (Купрати).

Очевидним лідером не лише в Криму рекреаційно-курортних установ є Ялта, розташована на мальовничих силах амфітеатроподібної улоговини, на березі відкритої Ялтинської бухти. Велика Ялта – центр Ялтинського рекреаційного району, до якого входять такі курорти, як Алушта, Гурзуф, Алушка, Форос і навколишні курортні місцевості. Як приморський кліматичний курорт Ялта почала розвиватися з 60-х років ХІХ ст. Цьому сприяли її положення на березі теплого незамерзаючого моря, захищеність горами від північних вітрів, численні паркові насадження, що надають повітрю лікувальних властивостей, джерела мінеральних вод. Зима в Ялті м'яка, зі значною кількістю хмарних днів, весна прохолодна. Вже у квітні формується стійкий погодний режим із переважанням сонячної, помірно вологої погоди, що уможливорює проведення активних видів кліматотерапії. Літо й осінь тут теплі та сухі. Сонячного сьйва в Ялті майже стільки ж, як у Ніцці, Каннах або Сан-Ремо, і набагато більше, ніж у Сочі або Кисловодську. Купальний сезон триває близько 130 днів – майже до кінця жовтня. Однак після повернення з відпустки в субсередземноморській кліматичній зоні Південного Берегу Криму (ПБК) в помірно континентальний клімат інших регіонів України в осінній період необхідно враховувати негатив акліматизації.

Феодосійський рекреаційний район дещо відрізняється від Ялтинського своїми метеоумовами, оскільки включає в себе як частину ПБК (Судакський рекреаційний підрайон), так і південно-східні степові райони Криму та південну частину Арабатської Стрілки з курортом Кам'янка. Місцеві погодні умови визначають тривалість купального сезону, який триває з кінця травня по вересень. Опадів тут випадає 350–400 мм на рік. Важливим фактором, що обумовлює функціонування курортного району, є широке використання мінеральних вод і лікувальних сульфідних мулових грязей озера Аджиголь.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте загальну характеристику кліматичних туристських ресурсів України та їхньої придатності для літніх і зимових видів відпочинку.

2. Перелічіть, які кліматичні області та підобласті виокремлюються на території України.

3. Дайте характеристику основних кліматичних елементів Закарпатській підобласті Атлантико-континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму.

4. Дайте характеристику основних кліматичних елементів підобласті Українських Карпат Атлантико-континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти, які тут розміщуються.

5. Дайте характеристику основних кліматичних елементів рівнинної підобласті Атлантико-континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти, які тут розміщуються.

6. Дайте характеристику основних кліматичних елементів континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти, які тут розміщуються.

2.2 Природні геоморфологічні туристські ресурси

Наука, що вивчає особливості рельєфу, має назву геоморфологія, відповідно, і ресурси рельєфу визначаються як геоморфологічні. Найпоширеніше визначення рельєфу – сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросферою. Важлива роль у вивченні туристських природних ресурсів відводиться рельєфу.

Першочергове значення в умовах України набуває його дослідження з метою виявлення використання певних територій для проведення окремих видів туристських подорожей, зокрема розвитку активних видів туризму. Загалом для країни характерні переважно рівнинні території з невеликими висотами. На такі території припадає майже 90 % площі України, зокрема, на низовини – 70 %. Середні висоти рівнинної частини відносно невеликі і становлять близько 170 м. Лише окремі вершини Карпат сягають висоти 1 700–2 000, Криму – 1 500 та більше метрів над рівнем моря. Відповідно до переважаючих форм рельєфу в Україні виокремлюються такі території:

- низовинні;
- підвищені (височенні);
- гірські.

Низовинні території

Крайню північно-західну територію республіки, переважно північ Правобережжя Дніпра, займає *Українське Полісся* – південна частина великої Поліської низовини (північним його складником є Білоруське Полісся). Ця територія на сьогодні здебільшого осушена. Українське Полісся як велика геоморфологічна область, складається з таких трьох підобластей: Волинське, Рівненське та Київське Полісся. Заболоченість території, як і кількість опадів, відносна вологість повітря, зменшуються із заходу на схід. Континентальність клімату, навпаки, із заходу на схід зростає. На півдні Українське Полісся межує з Волинською та Придніпровською височинами й досить чітко виділяється в рельєфі. Його межі простягається від Володимира-Волинського на заході, йде північніше Луцька й Рівного, а далі на сході, не так чітко виділяючись у рельєфі, умови проходить через Коростень – Вишгород.

Українське Полісся характеризується невеликими (150–200 м) висотами. Найбільші з них пов'язані з Овруцьким кряжем (316 м), відносні висоти якого невеликі (50–60 м). Загальний нахил поверхні Українського Полісся – із заходу на схід: уздовж Дніпра та Прип'яті абсолютні висоти не перевищують 150 м (у Волинській області вони переходять відмітку 200 м). Рельєф здебільшого рівнинний, часто порушується горбоподібним підвищеннями, валами й горбами.

У межах Українського Полісся виділяється широка (смугою 30–40 км) долина Прип'яті – найбільшої правої притоки Дніпра. Велику площу в цій долині займає заплава, ширина якої коливається в межах 2–20 км. Рельєф

заплави характеризується наявністю багатьох стариць, приток невеликих озер, еолових (моренних) горбів і пасм. До складу останніх входять піски, галька, валуни. У межах відомої Волинської моренної гряди зустрічаються досить протяжні ози (завдовжки в 2–13 км і відносною висотою 10–25 м). Місцями, особливо там, де кристалічні породи виходять на поверхню, зосереджені друмлини.

На Волинському Поліссі розповсюджені карстові форми. Загально визнаними є великі озерні улоговини карстового походження. На Волинському Поліссі налічується кілька десятків карстових озер. Ці озера переважно зосереджені в північно-західній частині Волинської обл. Найбільшими є тут озеро Світязь, одне з озер широко відомого Шацького поозер'я – важливого й розвиненого оздоровчого туристського регіону держави.

У північно-східній частині України розташована *Придніпровська низовина*, яка фактично є північно-східним продовженням Українського Полісся. Межа цієї низовини на рівні геоморфологічної області проходить на заході й південному заході – по Дніпру, на північному сході – по схилах Середньоруської височини, на півдні – йде на широті Дніпропетровська в південно-східному напрямі, далі повертає на північ і доходить до кордону з Середньоруською височиною (на південному сході від Харкова). Північно-східна межа Придніпровської низовини співпадає з державним кордоном України. Загалом Придніпровська геоморфологічна область – займає основну частину північної та центральної частини Лівобережжя Дніпра. Висоти цієї низовини дещо більші, ніж на Поліссі. На схилах долин, особливо на крутих схилах правого берега Дніпра, добре розвинута яружно-балкова мережа. Ерозійне розчленування надає рівнинній поверхні хвилястий характер.

Крайня південна територія України зайнята *Причорноморською низовиною*, яка на півдні закінчується невисокими крутими уступами у бік Чорного та Азовського морів. Далі ця низовина переходить на північ Кримського півострова: на заході вона межує з Тарханкутською, на сході – з Керченською височинами. На півдні Кримська низовина безпосередньо підходить до куестового низькогір'я. Західна межа всієї низовини проходить по долині р. Прут, східна по Причорноморській низовині переходить у Приазовську й зосереджена між Приазовською височиною на північному заході та Азовським морем на південному сході.

Підвищені території

У державі є великі площі підвищених територій. Серед них розташована в західній частині України *Волино-Подільська височина*. На заході вона розділяється так званим Малим Поліссям (рівнинною територією з Грядовим Побужжям) на дві частини: на більшу Подільську (на півдні) і меншу Волинську (на півночі) височини.

Подільська височина є найвищою південно-західною частиною Руської рівнини, яка на півдні межує з долиною Дніпра та Південного Бугу, на південному сході – з Молдавською височиною. На сході Поділля поступово переходить у Придніпровську височину: на північному заході воно круто обривається до Малеого Полісся (Грядового Побужжя). Середні висоти Поділля здебільшого перевищують 300 м, досить часто сягають 400 і більше метрів. У північній частині Західного Поділля виділяється порівняно великими висотами Гологоро-Кременецький кряж, форми рельєфу якого часто нагадують сильно розчленоване низькогір'я: тут є відносно високі (150–180 м) підвищення у вигляді окремих масивів з крутими схилами, густою яружно-балковою сіткою, частими проявами карстової діяльності.

У західній і центральній частинах Поділля вузькою смугою простягаються *Товтри* – горбисте підвищення, яке співпадає з виходом на поверхню досить твердих вапнякових порід. Товтри витягнуті з північного заходу (від селища Підкамінь Бродівського району на Львівщині), продовжуються поблизу Зборова, Тернополя, Гримайлова й завершуються в районі Кам'янець-Подільського (на Хмельниччині). Мальовнича центральна частина Товтр одержала назву «Медобори». У їхню межах зустрічається багато ендемічних і реліктових видів рослин, розвідано значні ресурси унікальних мінеральних вод, створено державний заповідник «Медобори» та Національний природний парк «Подільські Товтри».

Крайню західну частину Поділля утворює *Опілья*, сильно пересічена територія місцями з вузькими річковими долинами, крутими схилами, мальовничими краєвидами. Саме в межах Опілля на південний схід від Львова знаходиться одна з найвищих точок Подільської височини (473 м) – *гора Камула*. Опілля представляє собою цілий ряд підвищених із крутими схилами регіонів, які тягнуться вздовж лівих приток Дністра. Характерною рисою Опілля є наявність на міжріччях плоских платоподібних височин, здебільшого вкритих лісом.

На заході Поділля (Опілля) поступово зливається з Передкарпатською височиною. Найбільшу висоту (515 м) на обширній території між Карпатами та Уралом має *гора Берда*, розташована в межах Хотинської височини (Чернівецька обл.).

На Подільській височині поширеними є карстові форми. Це переважно тріщини, колодязі, лійкоподібні заглиблення тощо. Вони зустрічаються в багатьох місцевостях Опілля, Товтр, басейнах рік Стрипи, Серету і Збруча та їх приток. В останніх широко відомі численні гіпсові печери великої протяжності (по кілька десятків кілометрів і більше).

Від Подільської височини відходить (у межах Львова) підвищення *Розточчя*, яке продовжується в Польщі. Це вузька витягнута в північно-західному напрямку й сильно розчленована з льодовиковими формами рельєфу височина. Із північно-східних її схилів відходять на схід (у районі Львова та прилеглих територій) шість відносно невисоких паралельних пасм, від яких прилеглі райони одержали назву *Грядове Побужжя*.

Через центральну частину України вздовж Дніпра на північному сході (до зміни напрямку його течії в районі Дніпровських порогів) і далі на південний схід до Приазовської низовини й по р. Південний Буг (приблизно широта Запоріжжя й далі на схід і південний схід) простягається обширна *Придніпровсько-Азовська височина*. Поверхня горбиста з відносно рівнинними долинами рік. Розвинута яружно-балкова сітка. Особливо інтенсивного розвитку набула яружно-балкова сітка на правому березі. Найвища точка Приазовської височини *гора Могила Бельмак* (324 м).

У північно-східній частині України заходять південно-західні відроги *Середньоруської височини*. У межах держави вона займає порівняно вузьку смугу (40-50 км) і простягається вздовж південно-східного кордону України з Росією на території Сумської, Харківської та північної частини Луганської областей. Територія Середньоруської височини плавно переходить у *Придніпровську низовину*. Рельєф Середньоруської височини горбистий, міжріччя представлені численними рівнинами. Значного розвитку набули тут яруги, які приурочені до крутих схилів долин. Деякі з них сягають кількох кілометрів.

На південному сході України розміщена *Донецька височина*, яка є окремою геоморфологічна область. Її протяжність із заходу – північного заходу на схід – південний схід становить близько 350 км, при найбільшій ширині до 150 км. Донецька височина межує на північному заході з Придніпровською низовиною, на південному заході з Приазовською височиною, на півдні – з

Приазовською низовиною, з півночі та північного сходу – з Середньоруською височиною. У межах височини виокремлюються як геоморфологічні підобласті в південно-східній частині *Донецький кряж* і на північному заході – *Бахмут-Торецька височина*.

У Донецькому кряжі рельєф пересічений, розвинута яружно-балкова мережа, зустрічаються еродовані землі (типу «бедленд»). Максимальні висоти названого кряжу – гора *Могिला Мечетна* (367 м), Курган Мечетний (358 м) та інші. Місцями рельєф має вигляд мілкогір'я. Висока центральна частина кряжа поступово знижується на периферії на 100–120 м.

Гірські території

Горами зайнято 6,8 % території України – Українськими Карпатами (33,2 тис. км, зокрема низовинною зоною Карпат – 3,3 тис. км² на заході) та Кримськими (7,9 тис. км²) на півдні. Гірські масиви Карпатської та Кримської геоморфологічних областей відіграють важливу роль у туристському потенціалі держави.

Українські Карпати є складовою частиною обширного гірського масиву Карпат, який розміщений в ряді сусідніх з Україною держав – Румунії, Польщі, Словаччині і займає центральну його частину. Карпати простягаються в державі з північного заходу на південний схід відносно вузькою (100–120 км) смугою на відстані близько 290 км. Карпатська геоморфологічна область складається з трьох підобластей: власне гірського масиву Карпат, Передкарпатської височини та Закарпатської низовини.

Західні, південно-західні та північно-західні межі Українських Карпат збігаються з державним кордоном республіки з Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею. Північно-східна їх границя проходить приблизно по лінії Судової Вишні – Івано-Франківська – Чернівців. *Передкарпатська рівнина* розташована на північний схід від Українських Карпат. Ця протяжна рівнина абсолютною висотою 340–360 м простягається паралельно до гір і є перехідною зоною між південно-західним краєм Руської височини та Карпатами. Ця рівнина сильно розчленована лівими притоками Дністра, а також верхів'ями Пруту та Серету.

Гірський масив Українських Карпат неоднорідний в орографічному відношенні. Його формує ряд обширних смуг, які простягаються паралельно. Північно-східну (зовнішню) смугу утворюють *Бескиди, Горгани та Покутсько-Буковинські Карпати*, які виділяються згладженими куполоподібними формами

рельєфу. *Горгани* – крутими схилами, кам’яними осипами. До числа порівняно високих вершин цього регіону належать *Сивуля* (1 838 м), *Грофа* (1 748 м), *Попадя* (1 742 м), *Стой* (1 677 м), *Менчул* (1 501 м), *Магура* (1 368 м) та інші.

Далі на південний захід паралельно Північно-Східній підобласті простягаються відносно невисокі (800–1200 м) *Вододільно-Верховинські Карпати* (їхня ширина на північному заході до 30 км, на південному сході – до 10 км). Через понижені частини цієї протяжної гірської смуги проходять відомі Карпатські перевали, через які прокладені автомобільні та залізничні шляхи, траси газо- й нафтопроводів, високовольтні лінії електропередач. Це – *Середній Верецький* (839 м), *Ужоцький* (889 м), *Яблунецький* (931 м), *Воловецький* (1 014 м) перевали. У межах цієї смуги проводить Головний Карпатський вододіл.

Ще далі на південний захід простягається найвища підобласть Українських Карпат – *Полонинсько-Чорногорські гори*. Центральним в них є Полонинський хребет. Найвищим масивом цієї підобласті є *Чорногора* (між річками Прутом і Чорним Черемошем, Білою та Чорною Тисою). Над полонинами здіймаються окремі конусоподібні вершини, найвищими серед них є *Говерла* (2 061 м), *Бребенескул* (2 035 м), *Піп-Іван* (2 026 м), *Петрос* (2 022 м), *Гутин Томнатик* (2 017 м), *Ребра* (2 007 м) та інші. На півдні Українських Карпат зосереджені *Рахівський масив* і *Чивчинські гори*, які характеризуються глибокими долинами з крутими схилами, гострими вершинами.

В Українських Карпатах отримали значного розвитку та продовжують удосконалюватися центри зимового відпочинку, зокрема гірськолижного туризму (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Центри гірськолижного туризму Карпатського регіону

Область	Назва гірськолижного центру
Івано-Франківська	Буковель, Яблуниця, Верховина, Ворохта, Вишків, Косів, Тюдів, Шешори, Яремча
Чернівецька	Цецино, Горбова, Мигово, Перевал Немчич, Сонячна долина
Львівська	Динамо-Тростян, Славське, Плай, Захар Беркут, Казкова поляна, Орявчик-Звенів, Розлуч, Тисовець
Закарпатська	Драгобрат, Пилипець, Ізки, Красія, Синяк, Верхній Студений, Восводине, Жденієво, Міжгір’я, Подобовець, Рахів, Синевир, Ужок, Хуст, Ясиня

Закарпатська рівнина (105–120 м) є північно-східною частиною обширної Придунайської низовини. У її межах розташовується невисокий, зі скелястими й гострими вершинами *Вулканічний хребет*, *Солотвинська* та *Мукачівсько-Чопівська западини*.

Майже 150-кілометровою дугою з північного сходу (поблизу Феодосії) на південний захід (біля Балаклави) простягаються *Кримські гори*. Вони складаються з трьох паралельних гірських гряд – куест, які характеризуються крутими обривистими південно-східними й пологими протяжними північно-західними схилами. Висота й розміри куест збільшуються з південного сходу на північний захід: найбільшою є Головна (1200–500 м), далі йдуть Внутрішня (близько 500 м) і Зовнішня (250–320 м) гряди. Середня висота Кримських гір, включаючи Південний берег Криму, становить 440 м. Найбільші висоти є на Головній гряді. Серед них найвищі: *Роман-Кош* (1 545 м, Бабуган-яйла), *Демір-Кану* (1 540 м, Нікітська яйла), *Зейтін-Кош* (1 534 м, Бабуган-яйла), *Кемаль-Егерек* (1 529 м, Нікітська яйла), *Еклізі-Бурун* (1 527 м, Чатир-Даг), *Ангар-Бурун* (1 453 м, Чатир-Даг), *Велика Чучель* (1 337 м, Синан-Даг), *Авінда* (1 472 м, Нікітська яйла), *Рока* (1 346 м, Ай-Петринська яйла), *Беденекир* (1 320 м, Ай-Петринська яйла), *Тай-Коба* (1 254 м, Карабі-яйла), *Демерджі* (1 239 м, Демерджі-яйла), *Ай-Петрі* (1 234 м, Ай-Петринська яйла). Найвищою точкою Внутрішньої гряди є гора *Кубалач* поблизу Білогорська (738 м).

Кримські гори відіграють важливі кліматоутворюючі функції. Вони захищають від впливу північних холодних повітряних мас вузьку приморську смугу – Південний берег Криму – винятково важливу приморську оздоровницю України зі сприятливим для відпочинку та лікування м'яким субтропічним (середземноморським) кліматом. Особливості рельєфу Кримських гір здебільшого сприятливі для розвитку активних видів туризму – гірський пішохідний, альпінізм, скелелазіння, спелеологічний.

Спелеологічні геоморфологічні туристські ресурси

Досить популярним у сучасному світі є спелеотуризм, умови для розвитку якого є і в Україні. Зокрема, на території Тернопільської області знаходиться вхід у найдовшу гіпсову печеру-лабіринт світу – Оптимістичну – завдовжки 182 км. Усього в Україні 14 карстових областей загальною площею близько 206,5 км².

Наявність печер і шахт характеризує не всі карстові області України (проявом карстування є також поверхневі форми рельєфу – вирви, лінійки, понори, кари, озера). Найповніше карстові форми рельєфу представлені в Подільсько-Буковинській та карстових областях.

В Україні виокремлюють чотири основні райони придатних для організації спелеотуристичної діяльності, зокрема: Поділля і Буковина (рис. 2.1), Передгірно-Кримський, Гірсько-Кримський (рис. 2.2) та Карпатський.

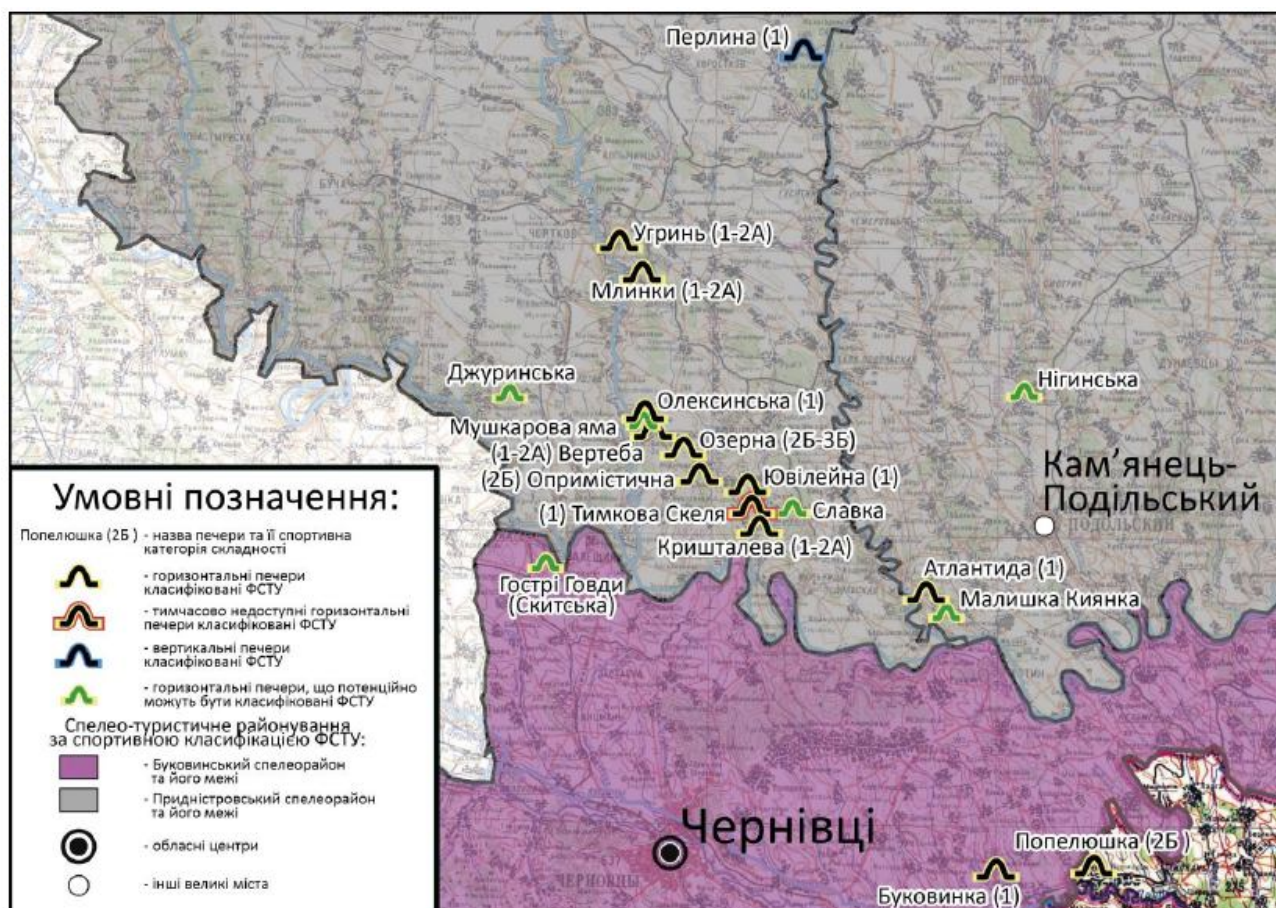


Рисунок 2.1 – Перелік печер Поділля й Буковини класифікованих федерацією спортивного туризму України (ФСТУ), станом на січень 2015 р.

За морфологічними ознаками печери України підлягають поділу на три типи:

— горизонтальні – основна мережа ходів лежить у горизонтальній площині, а проходження таких порожнин не вимагає наявності спеціального спорядження;

– вертикальні – глибока нахилена або вертикальна карстова порожнина, що складається з вузьких ходів та ширших камер та вимагає спеціального спорядження та навичок роботи з ним для безпечного проходження печери;

– комбіновані – це такі порожнини, які в своїй морфології включають елементи як горизонтальних так і вертикальних печер та вимагають застосування спорядження для проходження окремих етапів.

Нині в кадастрі Української спелеологічної асоціації налічується 2 196 розвіданих печер. Така кількість підземних порожнин робить нашу державу однією зі світових спелеолідерів та сприяє розвитку та популяризації спелеотуризму серед населення.

Гірсько-Кримська карстова область. На цю карстову область припадає 85 % карстових порожнин, відомих сьогодні в Україні. Вони здебільшого недовгі (загальна їх довжина – 34,4 км; найдовша печера – *Червона* (13,7 км) у Сімферопольському районі), однак належать до числа найглибших (найглибша в Україні печера – *Солдатська*, довжина 2,1 км, глибина – 517 м; на другому місці – *Каскадна*, довжина – 980 м, глибина – 400 м; на третьому – *Нахімовська*, довжина – 560 м, глибина – 374 м). Іншими цікавими спелеологічними об'єктами Гірсько-Кримської області є печери: *Узунджа* (1,5 км), *Еміне-Баїр-Хосар* (довжина – 1,46, глибина – 125 м), *Чорна* (довжина – 1,16 км), *Провалля* (довжина – 1,15, глибина – 104 м), *Еміне-Баїр-Коба* (довжина – 0,95 км; глибина – 150 м, Чатирдаг), *Джур-Джур* (0,770; поблизу Алушти), *Альошина вода* (0,620; Довгоруківська яйла), *Аянська* (0,560; Чатир-Даг), *Монастир-Чокрак* (довжина – 0,510; глибина – 110 м, Карабі-Яйла), *Аверкієва* (довжина – 0,46 км, глибина 145 м), *Єні-Сала-3* (0,435; Довгоруківська яйла), *Висяча* (0,425; Ай-Петрі), *Бездонна* (довжина – 0,410 км, глибина – 140 м), *Гримуча* (довжина – 0,380 км, глибина 100 м) *Егіз-Тинах* (0,345; Карабі-Яйла), *Печера Миру* (0,340; Карабі-Яйла), *Медова* (0,250; Ай-Петрі), *Мангупська* (0,230; Мангуп), *Насонова* (0,229; Ай-Петрі), *Ман* (0,205; Демерджі-Яйла), *Кристална* (0,200; Ай-Петрі), *Бінбаиш-Коба* (0,150; Чатирдаг), *Басмен-5* (0,070; Ялтинська яйла), *Аджі-Коба* (0,078; Карабі-Яйла), *Данільча* із залишками невеликого храму біля входу (0,014; с. Соколине).

У карстовому гроті Кіік-Коба на Довгоруківській яйлі (за 25 км на схід від Сімферополя) було виявлено хронологічно перші на території України та Східної Європи рештки неандертальця.



Рисунок 2.2 – Перелік спелео-туристичних районів Кримського півострова за класифікацією федерації спортивного туризму України (ФСТУ), станом на січень 2015 р.

Найдовші в Україні печери зосереджені в *Подільсько-Буковинській карстовій області* (Відомо понад 130 печер у Хмельницькій, 70 печер у Тернопільській, 35 печер у Чернівецькій, а також у Львівській, Івано-Франківській обл.). Сумарна протяжність 11 найбільших гіпсових печер становить – 412 км, п'ять із них є найдовшими в світі.

Так, поблизу с. Коралівка (Тернопільська обл.) відкрито вхід у печеру *Оптимістична* (довжина 165 км). На Тернопільщині знаходяться також печери *Озерна* (107,0 км; с. Коралівка, с. Сапогів), *Кришталева* (22,0; с. Кривче), *Млинки* (21,0; с. Залісся), *Вертеба* (7,820; смт. Більче-Золоте), *Угринь* (2,12), *Тимкова Скеля* (1,78), *Ювілейна* (1,50).

Серед печер Чернівецької області – *Золушка* (Попелюшка) (80,0; с. Подвірне), *Буковинка* (2,30; Новоселицький р-н), *Баламутівська* (с. Баламутівка), *Піонерка* (с. Юрківці); на Хмельниччині – *Атлантида* (2,50; с. Завалля) та інші.

У Чернівецькій області розташовані три карстово-спелеологічні заказники: Молочнобратацький карстовий масив, Чорнопотоцький та Юрківський карст.

Третьою в Україні за кількістю карстових порожнин є *Передгірно-Кримська область*. Тут відомо 18 печер, шахт і гротів, які досить активно використовуються в туристичних цілях. Серед печер цієї карстової області – *Зміїна* (310 м), *Міжгір'я* (210 м). Тут знаходяться також відомі печерні міста – *Ескі-Кермен* (V–VI ст.), *Мангун-Кале* (VI–XIV ст.),

Чуфут-Кале (X–XVIII ст.) – і Успенський монастир (VIII–XIX; відновлено наприкінці XX ст.). Більшість карпатських печер та гротів Мармароського масиву, Рахівських і Чивчинських гір є короткими (загальна довжина 15 відомих печер становить 670 м), але вони овіяні легендами й цікавими переказами. Найдовші з печер – Дружба, Білих Стін, Молочний Камінь, розташовані в долинах Малої та Великої Угольки.

У найближчому майбутньому перспективним може стати район Українських Карпат, адже не варто забувати, що найвисокогірніша печера України – «Петрос-1» знаходиться саме тут на однойменній вершині Чорногірського хребта (1 900 м над р. м.). Потенційно перспективною може бути Волинь, де залягає велика кількість крейдових, вапнякових та інших легкорозчинних порід, проте печер тут все ще не виявлено.

3-поміж відомих карстових порожнин найбільші та найатрактивніші увійшли до переліку класифікованих печер України, де є розроблені та запропоновані маршрути різного навантаження. Усього в Україні налічується 157 таких печер, де можна організувати та провести спортивні спелеопоходи від I до IV категорії складності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Таблиця оцінки категорій складності печер України

Категорія складності	Характеристика перешкоди
1 к. с.	Печери, для проходження яких потрібна мінімальна кількість допоміжних засобів. Глибина колодязів не більше 40 м. Колодязі, як правило, сухі та прості для проходження. У горизонтальних печерах повинні бути перешкоди: звуження, ділянки нескладного скелелазіння або обводнені ділянки. Час проходження 2–8 годин. Загальна глибина 20–100 м.
2А к. с.	Колодязі можуть бути обводнені, але без сильних потоків. Горизонтальні печери можуть мати відкриті сифони. Час проходження 3–8 годин. Загальна глибина 40–180 м
2Б к. с.	Те ж саме, що й 2А, але кількість перешкод більша. Час проходження 6–16 год. Загальна глибина 150–300 м.
3А к. с.	Колодязі можуть бути сильно обводнені. У горизонтальних печерах можуть бути невеликі сифони, проходження яких потребує використання апаратів автономного дихання. Час проходження 12–48 годин. Загальна глибина 180–360 м.
3Б к. с.	Теж саме, що й 3А, але кількість перешкод більша. Час проходження 2-5 днів. Загальна глибина 320–550 м
4А к. с.	Печери вертикальні й комбіновані, для проходження яких потрібно встановлення проміжного пункту харчування та відпочинку на маршруті або підземного табору. Можуть бути ділянки складного лазіння, зокрема з використанням штурмових драбин, шестів тощо. Час проходження 4–8 днів. Загальна глибина 420–550 м
4Б к. с.	Те саме, що й 4А, але кількість перешкод більша. Час проходження 7–14 днів.

Печери горизонтального типу 1–2Б к. с. притаманні Поділля, Буковині та Причорномор'ю (15 одиниць), також тут виділяють одну вертикальну печеру – «Перлинку». В Кримському районі налічується 141 класифікована печера. Тут насамперед поширені вертикальні (127 одиниць), а також займають незначне місце горизонтальні (7 одиниць) та комбіновані (7 одиниць) печери 3А–4Б категорій складності.

При класифікації печер для цілей спелеотуризму враховуються такі параметри: глибина печери, її загальна довжина, наявність звужень, обводненість та небезпека паводків, наявність сифонів та напівсифонів (їх протяжність), температура повітря й води в печері, вологість повітря, наявність глибоких колодязів (понад 100 м), наявність лабіринтових ділянок, технічна складність прокладених переправ, необхідність організації підземних базових таборів.

Таблиця 2.3 – Перелік печер Поділля та Буковини

Назва	Довжина, м	Місцезрештування
Атлантида	2 525	с. Завалля
Вертеба	7 800	с. Більче-Золоте
Вітрова	1 700	с. Королівка
Гострі Говдри	2 000	с.мт Кострижівка
Джуринська	1 135	с. Нагоряни
Кристалічна	23 000	с. Кривче
Млинки	40 000	с. Залісся
Озерна	120 000	с. Стрільківці
Олексинська	1 244	с. Олексинці
Оптимістична	212 000	с. Королівка
Перлина	2 403	с. Кришцілів
Попелюшка	90 200	Кривський кар'єр
Славка	9 100	с. Кривче
Тимкова скеля	1 180	с. Кривче
Угринь	2 120	с. Угринь
Ювілейна	1 500	с. Сапогів

Оскільки спелеологічний туризм входить до складу спортивного туризму, то основним організуючим органом цього виду спорту в Україні є федерація спортивного туризму України (далі – ФСТУ) – всеукраїнська громадська спортивна організація, що регламентує, контролює, розвиває туристсько-спортивну діяльність та сприяє її здійсненню та поширенню в державі.

Категорія складності визначається за оптимальною найкоротшою ниткою маршруту від входу до найвіддаленішої точки печери, зазвичай в одній печері можна прокласти декілька маршрутів різної категорії складності. У разі, коли печери 1 або 2А–2Б категорії складності мають значну протяжність, то проходження декількох маршрутів в одній і тій самій підземній порожнині буде достатнім для отримання заліку (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Визначення категорії складності спелеотуристських походів (за даними Федерації спортивного туризму України)

Категорія складності спелеопоходу	Кількість категорійних печер (не менше)								
	Всього	1	2А	2Б	3А	3Б	4А	4Б	5А
I	5	3-4	1-2						
II	4-5		2-3	1-2					
III	1-2				2 або 1				
IV	1-2						2 або 1		
V	1								1

У складі федерації працюють такі комісії з напрямів роботи, як маршрутно-кваліфікаційні, кадрова комісія, колегія суддів та інші. Маршрутно-кваліфікаційні комісії (далі – МКК) створюються з метою проведення консультацій керівників туристських спелеогруп із питань організації та проведення спелеотуристських категорійних і ступеневих походів, експедицій, перевірки готовності груп до зазначених заходів, профілактичної роботи щодо попередження нещасних випадків у печерах, оформлення маршрутної документації, а також для розгляду звітів про подорожі та матеріалів на присвоєння спортивних розрядів і звань зі спелеотуризму. Маршрутно-кваліфікаційні комісії також мають свою ієрархію. Найвищою ієрархічною ланкою є центральна МКК, якій підпорядковуються МКК регіонального рівня.

Окрім спелеологічного спортивного туризму, печери активно використовуються як екскурсійні об'єкти, а їх відвідування часто включається в тури культурно-пізнавального спрямування. Такі печери спеціально

впорядковані та придатні для відвідування практично всіма категоріями туристів (за винятком, осіб які мають медичні показники): світло, обладнані стежки для пересування, встановлені перила, вказівники тощо. На теперішній час можливо назвати наступні обладнані та найбільш відвідувані печери України: *Мармурова* (входить у п'ятірку найкрасивіших обладнаних печер світу), *Червона*, *Еміне-Баір-Хосар*, *Оптимістична* (у печері розташовується Музей української спелеології та перший в державі музей підземних скульптур), *Млинки*, *Атлантида*, *Угринь*, *Кришталева*, *Вертеба* (в печері знаходиться музей Трипільської культури) та деякі інші.

Загалом рельєф України створює сприятливі можливості для розвитку активних видів туризму – гірського, пішохідного, спелеологічного, велосипедного, лижного, гірськолижного та інших видів туризму.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте загальну характеристику рельєфу території України. У який спосіб його особливості впливають на розвиток туризму.

2. Назвіть основні низовинні території України, та опишіть їх використання з метою розвитку туризму.

3. Назвіть основні підвищені ділянки території України та опишіть їх використання з метою розвитку туризму.

4. Дайте оцінку можливостей використання Українських Карпат для різноманітних видів туризму. Назвіть основні зимові центри гірськолижного відпочинку.

5. Дайте оцінку можливостей використання Кримських гір для різноманітних видів туризму.

6. У яких карстових областях держави зосереджені основні спелеологічні туристські ресурси держави? Наведіть географічні назви печер для кожної області.

2.3 Природні гідрологічні туристські ресурси

В умовах зростаючого дефіциту води водні ресурси на сучасному етапі є одним із найважливіших факторів розвитку туризму, а чисті прісні води – цінним та усе більш обмеженим мінеральним ресурсом. Абсолютна більшість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз та інших рекреаційно-оздоровчих закладів знаходиться на берегах водойм або в

безпосередній близькості до водних об'єктів, наявність яких значно підвищує рекреаційний потенціал місцевості.

Водні ресурси України складаються з поверхневих та підземних вод. Поверхневі водні об'єкти вкривають 24,1 тис. км², або 4 % загальної території України.

До водних рекреаційних ресурсів належать моря, озера, річки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму та спорту. Україна може задовольнити відповідні рекреаційні потреби практично на всій своїй території, оскільки в державі нараховується:

- близько 71 тис. річок (переважно невеликих оскільки лише 125 із них мають довжину понад 100 км);
- близько 20 тис. озер (із них 43 мають площу понад 10 км²);
- 1 160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км²);
- 10 хоча й невисоких мальовничих водоспадів;
- значна кількість гідрологічних об'єктів є частиною природно-заповідного фонду – на них створені гідрологічні заказники (639, у тому числі 38 державного значення, найбільша кількість зосереджена в Чернігівській, Волинській, Полтавській та Хмельницькій областях), пам'ятники природи (435, з них 27 державного значення найбільшою кількістю відзначаються – Вінницька, Тернопільська, Чернівецька).

Найпотужніші рекреаційні комплекси України сформувались на узбережжі теплих Чорного та Азовського морів. За даними Ю. Д. Шуйського, довжина берегової лінії нашої країни становить 3 744,6 км (Чорне море – 1 829,1 км, Азовське море – 799,8 км, затока Сиваш – 1 051,7 км).

Чорне море – (близько 420,3 тис. км²) з'єднується через протоки Босфор і Дарданелли із Середземним морем. Найбільш мілководною та заселеною є північна частина Чорного моря, яка внаслідок невеликих глибин (80–120 м) та отримання у літній період теплих прісних річкових вод краще прогривається. Температура морської води на поверхні коливається влітку від 25–27 °С до 20–24 °С, узимку – від + 8 °С до –0,5 °С, температура на глибині майже незмінна (9 °С). Під впливом сильних вітрів у Чорному морі бувають великі хвилі (висотою 3–5 м, довжиною 10–15 м); під час ураганних вітрів висота хвиль досягає 15 м, довжина – 30 м. Чорне море – величезна та глибока, заповнена водою «чаша» (глибини досягають 2 211 м), вміст якої становить 0,547 млн. км³ (щоб заповнити цю «чашу» Дунаю треба було б понад 2 тис. років). Приблизно 7–9 тис. років тому внаслідок останнього прориву через Босфор і Дарданелли встановився сучасний зв'язок Чорного моря із Середземним.

Максимальна протяжність Чорного моря зі сходу на захід становить 1 160 км, із півночі на південь понад 600 км. Довжина його берегів близько 3,4 тис. км., зокрема в межах України – 1 829,1 км.

Море характеризується порівняно невеликою порізаністю берегів. На його берегах є багато лиманів, зокрема, такі великі, як Дністровський (довжина 40 км, ширина 5–10 км), Дніпровський (відповідно 60 і 5–20 км) і Південного Бугу (45 км і 2–5 км). Між Дунаєм і Дніпром розміщено цілий ряд лиманів – *Хаджибейський, Куяльницький, Тилигульський*.

Крим – найбільший у чорноморському басейні півострів, який із півночі далеко заходить у море.

Прозорість води поблизу берега дорівнює 5–15 м, у відкритих районах – 24–28 м (у середньому 15–20 м). Тваринний світ Чорного моря порівняно небагатий і пов'язаний із водами, ненасиченими сірководнем. Він налічує близько 2 тис. видів, що майже в п'ять разів менше, ніж у Середземному морі. Тут є 665 видів рослин, живе 260 видів водоростей, 180 видів риби, значна частина яких (камса, бички, камбала, ставрида, кефаль, оселедець, скумбрія та інші) має промисли значення. Достатньо висока прозорість води, (крім район, прилеглих до промислових центрів і портів) у поєднанні з багатою підводною флорою і фауною та сприятливим фактором для підводного полювання й дайвінгу.

Води Чорного моря насичені сірководнем, яким охоплено 87 % усіх вод. Безсірководневий шар води розміщений у верхній частині, і його товщина коливається в межах 100–200 м, до того ж ця товщина більша в мілководних районах північної частини басейну (100–155 м). Солоність чорноморської води неоднакова: вона змінюється залежно від глибини, а також у регіональному відношенні. На значній відстані від берегів солоність води досягає 18–18,5 ‰, біля гирла рік – 1–10 ‰ (середня солоність води становить 14 ‰). Солоність чорноморської води значно нижча, ніж, наприклад, Середземного моря (37–38 ‰).

Чорне море характеризується непостійним льодовим покривом. У морозні зими льодом вкривається північно-західна частина моря, приблизно по лінії м. Варна, Болгарія – центральний Крим.

За даними В. Шмагіної та С. Харічкова, протяжність чорноморських берегів із пляжами різної ширини та складу ґрунтів становить 1 255 км, із них 544 км – цілком придатні для рекреації. Найкращі піщані (кварцеві та кварцево-карбонатні) пляжі знаходяться в Північно-Західній, Дніпровсько-Каркінітській і Західно-Кримській, а гравійні – в Південно-Кримській берегових областях.

Водночас Дунайська берегова лінія та узбережжя деяких лиманів через значну заболоченість і замуленість не задіяні в рекреаційному господарстві. Загалом із рекреаційною метою використовується дуже незначна кількість чорноморських пляжів.

Лікувальне значення мають грязі чорноморських лиманів: *Куяльницького, Хаджибейського, Тилигульського*.

Азовське море (39,1 тис. км²) – найбільш мілководний морський басейн Чорного моря, яке з'єднана з ним вузькою (4–13 км) Керченською протокою. Середня глибина моря становить 7–10 м, максимальна 13,5 м. Найбільша його протяжність з північного сходу на південний захід становить близько 360 км. Берегова лінія порізана плавними затоками.

Азовське море має ряд заток. Найкрупнішими серед них є Таганрозька й Темрюкська. Унікальною є мілководна (глибиною близько 1 м) Сиваська затока, розташована в західній частині моря. Вона відокремлена від Азовського моря протяжною (112 км) вузькою (270 м) Арабатською Стрілкою. У результаті фактичної ізолюваності від моря (невелике з'єднання затоки з морем є на півночі Арабатської Стрілки) в Сиваській затоці створилися гідрологічні умови, які суттєво відрізняються від гідрологічних умов основної частини басейну. Наприклад, середня солоність води центральної частини Азовського моря становить 11–13 ‰, при бережній – 2–10 ‰ тобто вона значно нижча, ніж солоність чорноморської води. Середня солоність затоки коливається від 100 – до 120 ‰, або майже в 10 разів вища, ніж середня солоність Азовського моря. Сиваш – багатий самоосадними кухонними й магнієвими солями, іншими мінеральними ресурсами. Ропа затоки Сиваш має важливе бальнеологічне значення.

Південні береги Азовського моря урвисті, горбкуваті, західні та північні – переважно низькі, піщані. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами: Арабатська Стрілка (довжина берегової лінії – 261,8 км), Федотова із Бірючим Островом (166,2), Обиточна (66,5), Бердянська (43,2), Білосарайська (26,0), Крива (21,3). Площа пляжів Азовського рекреаційного району оцінюється в 900 тис. м².

Дно моря переважно рівне, з поступовим збільшенням глибини, у прибережній частині вкрите піском. Окремі його ділянки (переважно в затоці Сиваш) замулені. Прозорість води в Азовському морі невисока внаслідок значної кількості планктону й наявності завислих частинок, а також хвилеутворення (висота хвиль у холодний період року досягає 2 м і більше).

Оскільки Азовське море неглибоке та знаходиться на південь від степової материкової частини України, його води добре прогриваються й досягають улітку 27–32° С. Узимку Азовське море близько берегів замерзає майже на три місяці; в центральній його частині воно вкривається пливучим льодом. У зимовий час судноплавство на Азовському морі припиняється (у зв'язку з мілководністю моря було прорито канали до впадіння Дону та до порту м. Маріуполь).

Велике багатство Азовського моря – його морепродукти. Тут є багатий планктон, який забезпечує високу рибопродуктивність цього басейну (вона була з розрахунку на порівняльну одиницю акваторію майже втричі вищою, ніж відомого в світі рибним багатством Каспійського моря). У структурі вилову риб перше місце займають тюлька, хамса, судак, лящ, осетрові (осетр, севрюга, білуга), оселедці, бички, тараня, камбала, кефаль. Азовське море є головним нерестилищем риб Чорного моря, які через Керченську затоку заходять відкладати ікру. В останні десятиліття у зв'язку зі зростанням негативного впливу людини, умови для життя морських тварин в Азовському морі значно погіршилися, що різко негативно вплинуло на його рибопродуктивність.

Зважаючи на високі показники температури води (+22–24 °С) та вологість (55–77 %) повітря у прибережній смузі, значні пляжні ресурси берегова зона Азовського моря в літній період може бути оцінена як найсприятливіша для різноманітних рекреаційних занять, особливо для розвитку дитячого відпочинку та оздоровлення.

Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці – з кінця травня до початку жовтня. Загальна одноразова місткість усіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. осіб.

Надзвичайно широкий спектр рекреаційного використання річок. При тому, що переважна їхня більшість не має безпосередньо рекреаційного значення, річки є невід'ємним складником краєвиду й за наявності інших сприятливих умов (чиста вода, атрактивність ландшафту) відіграють роль фактора, що приваблює рекреантів. За даними В. Вишневського, в Україні налічується від 63 до 71 тис. річок загальною довжиною близько 204 тис. км, із них 3,3 тис. мають довжину понад 10 км. Середня густота річкової мережі становить 0,34 км/км², досягаючи свого максимуму в Карпатах – 2,0 км/км² (в АР Крим – 0,22 км/км²). Більшість рік України входить до басейнів Чорного та Азовського морів; лише невелика північно-західна та крайня західна частина України належить до Балтійського басейну.

Найбільші річки України: Дніпро, Південний Буг, Псел, Дністер, Сіверський Донець, Горинь, Десна, Інгулець, Ворскла, Случ.

Однією з найбільших водних артерій, що тече по території України (а своєю верхньою частиною – по території Росії та Білорусії), є *Дніпро* з такими великими притоками, як *Прип'ять*, *Десна*, *Сула*, *Псел*, *Ворскла*, *Самара* та інші. Басейн Дніпра займає 65 % площі республіки. Його водні ресурси становлять (у маловодний рік) близько 35 км³. Середній річний стік Дніпра становить 53,5 км³. Далі за розміром площі басейнів йдуть *Дністер* (близько 12 % території республіки; річний стік 8,7 км³). *Сіверський Донець* (відповідно 4 % і 5 км³), *Південний Буг* (понад 3 % і 3,4 км³). Довжина річок відповідно становить 1362, 1053 та 806 км. Найбільша сумарна протяжність рік, які течуть по території України, є Дунай (2 850 км), Дніпро (2 201 км), Дністер (1 362), Десна (1 130), Сіверський Донець (1 053), Прут (967), Тиса (966), Західний Буг (831), Південний Буг (806), Прип'ять (761), Сейм (748), Псел (717). Що стосується протяжності рік, що протікають по території лише самої України, то їхня послідовність буде іншою: перше місце займає тут Дніпро (981 км). Далі йдуть Південний Буг (806), Сейм (748), Псел (717), Дністер (705), Сіверський Донець (672), Горинь (659), Десна (591), Тиса (233), Дунай (174 км).

Найбільше абсолютне рекреаційне навантаження припадає на Дніпро та його притоки: Прип'ять, Тетерів, Рось, Тясмин, Інгулець, Десну, Сулу, Псел, Ворсклу, Самару та інші. Ця найдовша водна артерія України проходить через найбільші міста держави з населенням 0,5 та 1 мільйон осіб, які є важливими економічними та культурно-історичними центрами країни (Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Нову Каховку, Херсон та інші), які є також значними генераторами рекреаційних потреб. На притоках Дніпра стоять такі досить великі міста, як Ковель, Луцьк, Рівне, Житомир, Біла Церква, Кривий Ріг, Чернігів, Суми, Полтава, Миргород, Павлоград та інші. Це зумовило розміщення великої кількості санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, дитячих таборів саме в басейні Дніпра й перетворення його у вісь національної програми «Намісто Славутича».

Південний Буг протікає через порівняно чисті в екологічному відношенні регіони серед мальовничих пейзажів (особливо в межах Поділля) і вважається спеціалістами найперспективнішим районом для інтенсивного рекреаційного використання. У басейні Південного Бугу знаходяться такі міста, як Хмельницький, Вінниця, Умань, Кіровоград, Первомайськ, Миколаїв та інші.

Важливе рекреаційне значення мають гірські річки Карпат, зокрема,

притоки *Дністра, Пруту й Тиси*. Крім купання та рибалки, ріки *Черемош, Прут, Ріка, Тересва, Тереля, Уж, Стрий* та інші придатні для сплавання на байдарках, плотах, катамаранах. Вода малих карпатських річок є питною без будь-якого додаткового очищення. На території Подільської височини Дністер та його притоки утворюють мальовничі каньйони. У басейні цих річок знаходяться Дрогобич, Трускавець, Івано-Франківськ, Галич, Коломия, Тернопіль, Заліщики, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Хотин, Білгород-Дністровський, Затока, багато міст і курортів Закарпаття.

Річки Криму (*Салгир, Альма, Кача, Чорна* та інші) утворюють велику кількість водоспадів, каньйонів і тому, виступають цікавими екскурсійними об'єктами. Вони відіграють важливу роль у місцевій рекреації як місця відпочинку для жителів Сімферополя, Білогірська, Нижньогірського.

Сіверський Донець із його основними притоками (*Лопань, Лугань, Оскіл, Айдар, Деркул*) є головною водною артерією найбільш індустріалізованого району України. Цим обумовлюється, з одного боку, високий рівень його забрудненості відходами металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості (особливо на території Луганщини), а з іншого – високий рекреаційний попит на відпочинок біля води. У басейні Сіверського Донця розташована величезна кількість закладів відпочинку.

Особливе місце у водних ресурсах України належить *Дунаю*, який протікає у республіці на невеликій відстані. Це велика та багатоводна артерія. Басейн Дунаю розташовується на території багатьох країн Європи: на його берегах та на берегах допливів розташовані великі міста, що, природно, впливає на якість водних ресурсів. Дуже забрудненим є Кілійське гирло Дунаю (в межах України його довжина становить лише 174 км), однак воно цілком придатне для організації круїзів (Ізмаїл, Кілія, Вилкове) та екологічного туризму (Дунайський біосферний заповідник).

Зарегульованість стоку створює можливості повнішого рекреаційного використання річок, особливо завдяки водосховищам. Усього в Україні 1 160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км². Найбільші водосховища споруджено на Дніпрі, Дністрі та Сіверському Донці. На Дніпрі це Київське (площа водного дзеркала 922 км²), Канівське (582 км²), Кременчуцьке (2 252 км²), Дніпродзержинське (567 км²), Дніпровське (Запоріжжя) (410 км²) та Каховське (2 155 км²) водосховища. Функціонують також великі Дністровське (142 км²) на Дністрі; Печенізьке на Сіверському Донці (86,2 км²), Червонооскільне на Осколі (123 км²), Ладиженське на Південному Бузі (20,8 км²), Старобешівське на Кальміусі (8,3 км²).

Найповніше рекреаційні потреби задовольняються в зонах відпочинку на Дніпровському, Дністровському, Сімферопольському (р. Салгир, площа – 3,2 км²), Ладжинському водосховищах.

Водосховища суттєво впливають на гідрологічний режим і мікроклімат прилеглої території, тому їх створення має бути екологічно обґрунтованим та економічно доцільним. Унаслідок господарської діяльності знижується здатність штучних водойм до самоочищення, спостерігається «цвітіння» води, зникають цінні види риб, може мати місце підтоплення берегів. Сукупність цих факторів є причиною недостатнього залучення водосховищ на Дніпрі, Сіверському Донці, Інгульці, Кальміусі до рекреаційного господарства.

В Україні налічується близько 20 тис. озер, із них 43 мають площу понад 10 км². Вони відіграють значну роль в організації туризму й відпочинку. Озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. За географічною ознакою озера України об'єднуються в такі основні групи: Шацькі, Слов'янські, Турійсько-Озерянські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські та Придунайські. Найбільшу бальнеологічну цінність мають приморські озера та лимани, із запасами лікувальних грязей (Сасик, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький). Також великими лиманами є Дністровський, Молочний, Будацький.

Найбільші озера України: Сасик (Кундук), Сасик-Сиваш, Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Шагани, Алібей, Катлабуг, Китай, Донузлав, Актаське, Світязь, Узунларське, Кирлеуцьке.

З рекреаційною метою інтенсивно використовуються озера північної частини України, зокрема Волині, Карпат. Крім Шацьких озер, у Волинській області велике рекреаційне значення мають озера Біле, Люб'язь, Волянське, Оріхове, Турське та інші. Відомі рекреаційні зони Полісся розташовані на берегах озер Білого (Володимирецький р-н Рівненської обл.), Борового та Оріхового (Коропський р-н Чернігівської обл.), Десняка (Сосницький р-н Чернігівської обл.), Красного (м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.), Нобеля (Зарічанський р-н Рівненської обл.), а також озер Києва, Тернополя.

Гірські озера Карпат, хоч і є малоприсадними для купання, відзначаються своєю атрактивністю. Це Бребенескул (на висоті 1 801 м над рівнем моря), Синевир, Ворожеська, Несамовите, Драгобратське, Апшинецьке, Марічейка та багато інших.

Потреба в купанні, рибалці, деяких видах водного спорту може задовольнитися ставками, рекреаційна цінність яких визначається на основі тих самих критеріїв, що й цінність водосховищ. Кількість ставків в Україні, за

різними даними, досягає 27–29 тисяч, їхня загальна площа становить 2,2 тис. км². Часто тільки ставок може забезпечити відпочинок біля води жителям багатьох сіл і містечок України. Особливою мальовничістю відзначаються ставки, створені на місці колишніх гранітних (кам'яних) і піщаних кар'єрів Полісся й лісостепової зони. Приблизно половина всіх водосховищ і ставків припадає на басейн Дніпра.

Тривалість купального сезону на річках, озерах і водосховищах залежить від багатьох факторів, серед яких головним є клімат. За цією ознакою можна виокремити два великі регіони: Полісся й західна частина України, де тривалість купального сезону становить 90–120 днів, а також центральні, східні та південні області, в яких вона перевищує 120 днів. Гірські річки Карпат і Криму, через низьку температуру води, значну швидкість течії та малу глибину є взагалі малоприсадними для купання.

Основне рекреаційне навантаження припадає сьогодні на узбережжя теплих Чорного та Азовського морів, водосховища й річки. Найбільшу ж площу потенційно рекреаційних акваторій у структурі рекреаційних угідь мають південні області України – Херсонська, Одеська, Запорізька.

З-поміж гідрологічних об'єктів особливий інтерес відпочиваючих викликають водоспади (табл. 2.5).

Водоспади України не можуть похвалитися рекордною висотою або об'ємом падаючої води, а щоб дістатися до деяких, потрібно бути дуже рішуче налаштованим, але кожен із них вартий того. Вони зосереджені переважно в Карпатах, Кримських горах, на Подільській височині.

Найвищим водоспадом в Україні й одним з найвищих у Центральній Європі є Учан-Су (висота падіння води – 98,5 м).

Україна належить до найменш водозабезпечених держав Європи, оскільки запаси місцевих ресурсів річкового стоку на одну людину становлять близько 1,0 тис. км³ на рік.

Таблиця 2.5 – Найвідоміші водоспади України

Назва	Річка	Висота, м	Найближчий туристичний центр
1	2	3	4
Учан-Су	Учан-Су	98,5	Ялта
Кизил-Кобинський (каскад)	Кизил-Коба	50	с. Перевальне, Сімферопільський р-н
Шипіт	Шипіт	24	Перечин
Джур-Джур	Улу-Узень	17	Алушта

Продовження таблиці 2.5

1	2	3	4
Червоногородський	Джурич	16	Заліщики
Головкінського	Узень-Баш	12	Алушта
Манявський	Манявка	12	Яремча
Скакало	Синявка	10	Мукачево
Сріблясті водоспади, Гук	Пістинька	4-5	Шешори
Гук	Рибниця	4	Косів

Для порівняння у країнах Європи запаси місцевих ресурсів річкового стоку на одну людину становить: Норвегія – 96,9; Швеція – 24,1; Фінляндія – 22,5; Франція – 4,6; Італія – 3,9; Великобританія – 2,7; Польща – 1,7; Німеччина – 1,3; Угорщина – 0,8 тис. км³ на рік.

Ресурси поверхневих вод розподілені по території дуже нерівномірно. Найбільш забезпечені ресурсами місцевого стоку західні області, де на 1 км² території припадає від 200 до 600 тис. км³, а на одного жителя – від 2 до 7 тис. км³.

До найменш забезпечених ресурсами поверхневих вод належать Херсонська, Донецька, Дніпропетровська й Запорізька області – від 0,1 до 0,3 тис. км³ води.

Основна частина водних ресурсів зосереджена в Дніпрі з його притоками, загальний стік якого становить у середній за водністю рік 53,9 км³.

Гідрологічні туристські ресурси використовуються здебільшого для цілей розвитку стаціонарної рекреації біля водойм у закладах розміщення різних типів, здебільшого сезонного (літнього) функціонування, як екскурсійні об'єкти, та для цілей організації круїзного туризму та рафтингу.

Судноплавною рікою в державі придатною для пересування круїзних суден є Дніпро. Найпопулярнішим круїзними турами є подорожі на теплоходах типу ріка-море за наступними маршрутами: Київ – Канів – Кременчук – Одеса (табл. 2.6); Київ – Канів – Кременчук – Одеса – Херсон – Запоріжжя – Київ. Такі круїзи пропонував 2017 році туроператор ТОВ «Група компаній Інфлот Круїз енд Феррі Україна».

Також іншими компаніями пропонуються:

- п'яти денний круїз Київ – Канів – Черкаси – Переяслів-Хмельницький – Київ;
- три денний круїз Київ – Канів – Переяслів-Хмельницький – Київ;
- дво денний круїз Київ – Канів – Київ.

Значного розповсюдження останнім часом набувають екстремальні

розваги та спортивні подорожі серед яких – рафтинг та сплави на байдарках. Популярними ріками для цих видів туризму в Україні виступають: Сіверський Донець, Десна, Черемош, Тетерів, Случ, Дністер, Південний Буг.

Таблиця 2.6 – Маршрут круїзу «Київ – Одеса» тривалістю 8 днів

День	Порт заходу	Прибуття	Відправлення	Програма туру
1	2	3	4	5
1	Київ. Посадка на теплохід	16:00	–	Капітанський коктейль
2	Київ	–	23:00	Оглядова екскурсія по місту; Відвідування Софійського собору (за додаткову плату); Екскурсія в музей народної архітектури та побуту «Пирогово» (за додаткову плату); Екскурсія «Нічний Київ» на теплоході «Роса Вікторія» з фольклорним шоу (за додаткову плату)
3	Канів	08:00	16:00	Відвідування музею Т. Г. Шевченко
4	Кременчук	08:00	14:00	Відвідування українського села (за додаткову плату)
5	У дорозі	–	–	Український національний день - уроки української мови і української кухні
6	Одеса	10:00	–	Оглядова екскурсія по місту; Відвідування Художнього музею (за додаткову плату); Відвідування Одеського оперного театру (за додаткову плату).
7	Одеса	–	–	Екскурсія «Собори Одеси» (за додаткову плату); Автобусна екскурсія в Білгород-Дністровський (за додаткову плату).
8	Одеса. Висадка з лайнера		10:00	

Отже, водні туристичні ресурси включають в себе моря, озера, річки, водосховища, ставки, які придатні для занять водними видами відпочинку,

туризму та спорту та Україна може задовольнити відповідні туристичні потреби практично на всій території.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні складники та загальні характеристики гідрологічних туристських ресурсів України.

2. Охарактеризуйте основні річки України та їх використання як туристські ресурси.

3. Визначить роль водосховищ у задоволенні рекреаційних потреб населення держави. Назвіть основні водосховища.

4. Охарактеризуйте узбережжя Азовського та Чорного морі як одного з головних рекреаційних районів держави, назвіть його рекреаційну спеціалізацію.

5. Назвіть відомі водоспади та основні річки України.

2.4 Природні біологічні ресурси

Ресурси живої природи, що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів туризму, прийнято називати біологічними або біотичними. До таких ресурсів належать: рослинний світ (ліса, луки, заболочені місцевості) та тваринний світ певних територій та акваторій (мисливські угіддя, рибні запаси акваторії морів і річок), а також різноманітні об'єкти природно-заповідного фонду.

Унаслідок господарювання в Україні, особливо в останнє століття, відбулися значні зміни в ландшафтах та середовищах існування. Різко зменшилася площа, зайнята природними угрупованнями – до 29 %, зокрема лісами – до 14,3 % території країни, було практично знищено степ як природний біом, значних змін зазнали гідрологічні умови території у зв'язку з будівництвом рівнинних гідроелектростанцій та створенням водосховищ, осушенням боліт Полісся та обводненням степу. Спостерігається антропогене забруднення значних територій прояви деградації та синантропізації екосистем, що загрожує втратою біорізноманіття. Водночас Україна має багату біоту, яка нараховує понад 27 тис. видів рослин і 45 тис. видів тварин. Займаючи менше 6 відсотків площі Європи, Україна володіє близько 35 відсотками її популяційної біорізноманіття. Оскільки Україна розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні світові

маршрути міграції птахів, а деякі місця гніздування, особливо на півдні країни, мають міжнародне значення. Понад 100 видів перелітних птахів охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань. Екстенсивний розвиток сільського господарства призвів до значного зменшення ландшафтного різноманіття. Понад 40 відсотків площі України в минулому були вкриті степами. Сьогодні їх залишилося близько 3–3,5 відсотків. На цих територіях зосереджено 30 відсотків усіх видів флори й фауни, занесених до Червоної книги України. Дослідження вчених дозволяють говорити про різкі негативні тенденції, зумовлені неповночленністю ценозів в зв'язку зі знищенням чи ослабленням їхніх окремих блоків, що проявилось в певних шкалах біологічного часу (популяційного чи екосистемного), та наростаючу фрагментацію (розчленування, розсікання) еко- й біотопів, тому унеможлиблюється ефективне природне відтворення біотичних комплексів.

Природні біологічні рослинні туристські ресурси України

Рослинний світ та його географія в Україні достатньо вивчені. З 300–350 тис. видів вищих рослин Земної кулі, наприклад, в Україні налічується понад 25 тис., зокрема близько 4 тис. водоростей, понад 15 тис. грибів і слизовиків, лишайників – більше ніж 1 тис., мохоподібних – майже 800 і судинних рослин – понад 6,5 тис. видів.

Про багатство й високу видову насиченість рослинного світу на одиницю площі України свідчать такі зіставлення. Природна флора судинних рослин в Україні налічує 4 523 види, тоді як у Білорусії – 1 460, Молдові – 1 762, Польщі – 2 300 видів.

У республіці росте близько 80 видів дерев, 280 чагарників, 985 однорічних трав'янистих рослин, з вищих рослин 600 видів є ендемічними; майже стільки ж рідкісних і зникаючих рослин. Понад 150 видів рослин занесено до першого видання Червоної книги України, яку засновано в 1976 р. (до другого видання потрапило вже понад 400 видів судинних рослин). Особливо багато ендемічних, рідкісних та зникаючих видів є в Кримських горах і Карпатах – майже половина всіх ендемічних і близько 30 % усіх рідкісних та зникаючих видів. Природна рослинність збереглася лише на 20 % території республіки; культивується більше тисячі видів рослин. У процесі виробничої діяльності рослинний світ істотно змінився: протягом XVI–XIX століть у Лісостеповій зоні площа лісів скоротилася більше ніж у п'ять разів, а площа найцінніших дубових і букових лісів тільки у XIX ст.

зменшилася на чверть.

Понад 30 % площі України припадає на масиви, де збереглася природна чи вторинна напівприродна рослинність, серед якої широкий видовий склад лікарських (100 видів), вітамінних (понад 200), жиромасличних (300), медоносних (понад 1 000), дубильних і фарбувальних (по 100). Шкідливими в флорі України є близько 600 видів бур'янів.

Природна рослинність переважно збереглася в лісах, заповідних територіях, на постійних луках і пасовищах, схилах балок і яруг.

Ліси України виконують багатопланові господарські функції, зокрема й рекреаційно-оздоровчі. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (переважно сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (курортні ліси).

Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду тощо.

Оптимальна лісистість території України загалом, згідно з висновками наукових досліджень вітчизняних фахівців, має становити близько 20–21 %, для досягнення чого необхідно створити понад 2 млн га нових лісових насаджень.

Наразі площа лісових ділянок, що належать до лісового фонду України, становить 10,4 млн га, зокрема вкриті лісовою рослинністю – 9,6 млн га. Лісистість України становить 15,9 %. Порівняно з середньоєвропейськими показниками в нашій державі рівень лісозабезпечення є одним із найнижчих – на одного мешканця припадає близько 0,2 га лісів. Україна належить до лісодефіцитних країн та її політика у цій сфері спрямована на відновлення лісових ресурсів.

Лісистість у різних регіонах нерівномірна. Вона значно вища від середньої на заході й півночі, особливо у Карпатах, а також у Кримських горах. З просуванням на південь і Південний схід лісистість поступово зменшується: Українські Карпати – 40,5 %, Крим – 32 %, Полісся – 26,1 %, лісостеп – 12,2 %, степ – 3,8 %. Найбільш залісненими є Закарпатська та Івано-Франківська області (відповідно 56 % і майже 40 %), а найменш – Запорізька (1,2 %).

У лісах республіки ростуть шпилькові, твердолистяні й м'яколистяні породи. Переважно хвойні, на які припадає 54 % загального запасу деревини. Сосна (35 %) зосереджена переважно на Поліссі. На ялину (смереку)

припадає 16 % загального запасу деревини (Карпати). Ялиця (також росте в Карпатах) займає третє місце (3 %).

Близько 40 % загальних запасів деревини – це твердолистяні породи: дуб високостовбурний (18 %), дуб низькостовбурний (близько 4 %), бук (13 %), граб (2 %). Дуб переважає на Поліссі та в Лісостепу, бук – у західній частині республіки (переважно по Збруч) і в Криму. М'яколистяні породи – береза, осика, вільха сіра, вільха чорна, липа, тополя та інші – займають 7 % загального запасу деревини й зосереджені на Поліссі та в Лісостепу.

Рекреаційне використання лісів досить широке: прогулянки, влаштування пікніків, мисливство, добувательства види рекреаційних занять (збирання ягід, грибів, плодів дикорослих рослин, лікарських рослин).

Серед цінних рослин, які використовуються в медицині, в Україні лікарськими визнано майже 250 видів, зокрема 150 – науковою медициною. (Інші застосовуються лише в народній медицині). Заготовлюється близько 100 видів, з них у широких масштабах – 40–50 видів. Головними за заготівлею лікарських рослин є райони Полісся та Лісостепу, а також Карпати.

Україна багата такими лікарськими рослинами: валеріана, шипшина, фіалка триколірна, шавлій, дурман, кульбаба, материнка звичайна, барвінок малий, лепеха звичайна, цмин пісковий, суниця лісові, живокіст лікарський, оман високий, ромашка, брусниця, чорна порічка, чорниця, малина, калина, лаванда, м'ята перцева, горицвіт весняний, меліса, золототисячник, кропива дводомна, чистотіл, звіробій, подорожник великий, обліпіха, цикорій дикий, толокнянка, спориш звичайний, конвалія та інші. Багато видів дикорослих лікарських рослин занесено до Червоної книги України.

У лісах України поширені такі види дикорослих рослин як груша, яблуна, черешня, смородина, обліпіха, шипшина, ліщина, терен, глід, суниця, малина, ожина, чорниця тощо. Ягідні угіддя (малина, ожина, чорна горобина, калина, чорниця, брусниця, журавлина, суниця та інші) приурочені до лісових районів Полісся і Карпат.

В Україні відомо кілька сотень видів їстівних грибів, але грибники віддають перевагу таким із них: білий гриб (найпоширеніший на Поліссі та Карпатах), маслюк звичайний та зелениця (хвойні ліси), підберезовик, лисичка справжня, сироїжка, печериця звичайна, опеньок. Трапляються також реліктові види їстівних грибів, внесені до Червоної книги України: трюфель літній (навколо Умані, в Закарпатті), катателазма царська (Львівська область), боровики темно-каштановий та королівський (Закарпаття, Полтавщина), діктофора подвоєна (лише ПБК) та інші. Найбільш «грибними» місцями є зона

мішаних лісів, карпатські та гірсько-кримські ліси, а також байрачні ліси та лісонасадження лісостепу і степу, міські парки.

В Україні загальне фіторізноманіття, за оцінками фахівців, становить 6 086 видів. З них як лікарські використовуються 2 219 видів, тобто ефективність використання становить 36,4 %, тоді як в інших країнах 4,4–21,5%. У 2016 році в лісах Держлісагентства України заготовлено: 1,7 т деревної зелені, 41,3 т дикорослих плодів, 24,1 т горіхів, 130,6 т грибів, 2,15 тис. т ягід, 167,6 т лікарської сировини, 2,0 тис. т деревних соків, 0,7 тис. т сіна.

Заболоченість місцевості є фактором, який відчутно лімітує рекреацію. Загальна площа боліт в Україні становить близько 1 млн га. Найбільше їх на Волині: 11 % території області. Роль болотних угідь у підтриманні рівноваги в межах екосистеми планети підкреслено Рамсарською конвенцією (2 лютого 1973 р., Іран), до якої в 1999 році приєдналась Україна. Згідно з цим документом до списку водно-болотних угідь світового значення включено 22 українських об'єкти загальною площею 650 тис. га. Серед них – озера Кугурлуй, Картал, Сасик, Шагани – Алібей-Бурнус (Одещина), Шацькі озера (Волинь); Тилігульський, Молочний і північна частина Дністровського лиману; заплави річок Стохід і Прип'ять; Тендрівська, Каркінітська, Джарилгацька, Ягорлицька затоки, Центральний Сиваш, Східний Сиваш із косами Обиточною, Білосарайською, Кривою, Бердянською; межиріччя Дністра-Турунчука; дельта Дніпра, Кілійське гирло Дунаю.

Болота виступають також об'єктом любительських промислів і пізнавальної рекреації. Вони мають багатий рослинний (журавлина, чорниця, брусниці) і тваринний (глухарі, тетеруки, водоплавні та болотні птахи, бобри, ондатри, козулі, лосі тощо) світ.

Природні біологічні тваринні туристські ресурси України

На сьогодні фауна України налічує понад 45 тис. видів, зокрема: комахи – 35 тис., інші членистоногі – 3,4 тис., черви – 3,2 тис., риби та круглороті – 170 видів і підвидів, земноводних – 17 видів, плазуни – 21, птахи – близько 420, ссавці – 108 видів.

В Україні виокремлюють:

1. Змішано-лісова зоогеографічна провінція
2. Лісостепова зоогеографічна провінція.
3. Степова зоогеографічна провінція.
4. Карпатська провінція.

5. Середземноморська підобласть, представлена в раїні округом Гірського Криму та позазональними долинно-річковими, водосховищними та приморськими районами.

Мисливський фонд України складається з понад 880 мисливських господарств у яких здійснюються заходи з охорони, відтворення, обліку диких тварин та впорядкування мисливських угідь. На сьогодні функціонує 123 розплідники зі штучного розведення копитних тварин. В Україні поширені такі мисливські тварини: копитні, хутрові звірі й перната дичина. Серед ссавців найпоширенішими видами є: бобер річковий (Прип'ять із притоками, середня течія Південного Бугу, середня та нижня течія Дніпра); бабак (пониззя Дніпра, північно-східна частина України); заєць сірий (усюди, особливо на Поліссі та в лісостепу); білка звичайна (Полісся, Карпати, лісостеп); тхір світлий (крім Полісся та Карпат); лисиця звичайна (всюди); вовк (за винятком Таврійських степів та Криму (зустрічається на Кінбурнській косі); козуля (північна частина України, Карпати); кабан (Полісся, Карпати, лісостепова зона). Значна кількість мисливських видів припадає на авіфауну: вона перевищує 50. Серед них досить численні крижень, чирок-тріскунець, чирок-свистунець, чернь червоноголова, шилохвіст, курочка водяна, бекас, куріпка сіра, гуска, кулик та інші. Найбільша кількість мисливських тварин у Івано-Франківській, Київській, Рівненській, Харківській областях.

Станом на 2016 рік, мисливське господарство в Україні ведуть 1 093 юридичні особи на площі 37,4 млн га угідь, з них 23,5 млн га (62,8 %) надано в користування 335 організаціям Українського товариства мисливців та рибалок, 203 тис. га (0,5%) 8 господарствам Товариства військових мисливців та рибалок, 9,2 млн га (24,7%) 546 іншим організаціям. На 4,4 млн га (11,9 %) ведуть господарство 200 підприємств Держлісагентства. Для ведення мисливського господарства в Україні надано в користування 7,8 млн га лісових угідь 27,6 млн га – польових угідь і 1,7 млн га – водно-болотних угідь. З лісових угідь організаціям Українського товариства мисливців та рибалок надано 2,2 млн га (29,1 %), підприємствам Держлісагентства – 2,4 млн га (30,5 %), Військовому товариству мисливців – 92,5 тис. га (1,2 %) і 3,0 млн га (39 %) – іншим користувачам (громадським мисливським організаціям, які не входять у структуру УТМР та приватні організації). Витрати на ведення мисливського господарства в 2014 році склали 223 млн. грн. а надходження від ведення склали 104 млн грн. У мисливському господарстві всього працює 6 374 осіб, із них 519 мисливствознавців та 4 899 єгеря.

У внутрішніх і прибережних водах України налічується близько 270 видів риби. Серед найпоширеніших прісноводних видів – короп, сазан, лящ, лин, карась, щука, судак, амур, товстолобик (усюди), форель, харіус (переважно в Карпатах), карликовий сомик (Шацькі озера), дунайський лосось, оселедець. У природних прісних водоймах поширені також сом, окунь, йорж, плітка, краснопірка тощо. У прибережній смузі Чорного моря водяться білуга, севрюга, осетрові, скумбрія, ставрида, сардина, кефаль, кільки, камбала, бички, оселедець; Азовського – хамса, керченський оселедець, тюлька, камбала глюса та калкан, бичок леопардовий, пеленгас.

Природні умови України дуже сприятливі для інтенсивного культивування морських і прісноводних гідробіонтів. Ефективні біотехнології вирощування риб, безхребетних і водоростей розроблені в наукових інститутах України, зокрема Інститут біології південних морів (ІнБПМ) і Південний науково-дослідний інститут рибного господарства та океанографії (ПівденНІРО).

У результаті господарської діяльності людини – знищення на великих площах лісів, створення сільськогосподарських угідь осушення значних масивів боліт, природні біотопи, видовий склад рослинного та тваринного світу в Україні докорінно змінилися. У зв'язку з цим потрібно розвивати переважно контрольовані види рекреації та любительські промисли з посиленням охорони рідкісних, ендемічних, реліктових видів флори й фауни, що здебільшого можливе шляхом розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте загальну характеристику наявності та складу природних біологічних туристських ресурсів.
2. Охарактеризуйте природні біологічні рослинні туристські ресурси України та їх використання з метою розвитку туризму.
3. Охарактеризуйте природні біологічні тваринні туристські ресурси України та їх використання з метою розвитку туризму.

2.5 Туристські ресурси територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

Природно-заповідний фонд (далі – ПЗФ) включає ділянки гео- та акваторії окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. Території та об'єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених Законом «Про ПЗФ України» та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися: у природоохоронних і науково-дослідних цілях, в оздоровчих та інших рекреаційних цілях, у в освітньо-виховних цілях, для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2017 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8245 територій та об'єктів загальною площею 4,318 млн. га в межах території України (фактична площа 3,985 млн. га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України можливо знайти за наступним посиланням: <https://menr.gov.ua/news/31401.html>

До складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (далі – ПЗФ) входить станом на 01.01.2018 8296 територій та об'єктів загальною площею 4,318 млн. га в межах території України (фактична площа 3,985 млн. га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря. Так, налічується 645 територій і об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних і 5 біосферних заповідників, 49 національних природних парків, 320 заказників, 136 пам'ятки природи, а також низка штучних об'єктів (ботанічних садів, зоологічних парків, дендропарків та парків пам'яток садово-паркового мистецтва) – 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 20 дендрологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Структура ПЗФ України включає в себе усі 11 категорій територій та об'єктів загальнодержавного та місцевого значення. З них за кількістю найбільшу частку становлять пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища – разом близько 90 % від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею

понад 80 % ПЗФ припадає на заказники та національні природні й регіональні ландшафтні парки.

Частка площ ПЗФ від площ адміністративних одиниць («показник заповідності») значно різниться (рис. 2.3).

Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у ПЗФ становила: природних заповідників – 5,14 %, біосферних заповідників – 6,32 %, національних природних парків – 30,83 %, заказників – 34,55 %, пам'яток природи 0,72 %, регіональних ландшафтних парків – 19,53 %, заповідних урочищ – 2,47 %, ботанічних садів 0,05 %, зоологічних парків – 0,01 %, дендрологічних парків 0,05 %, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва 0,33 %.

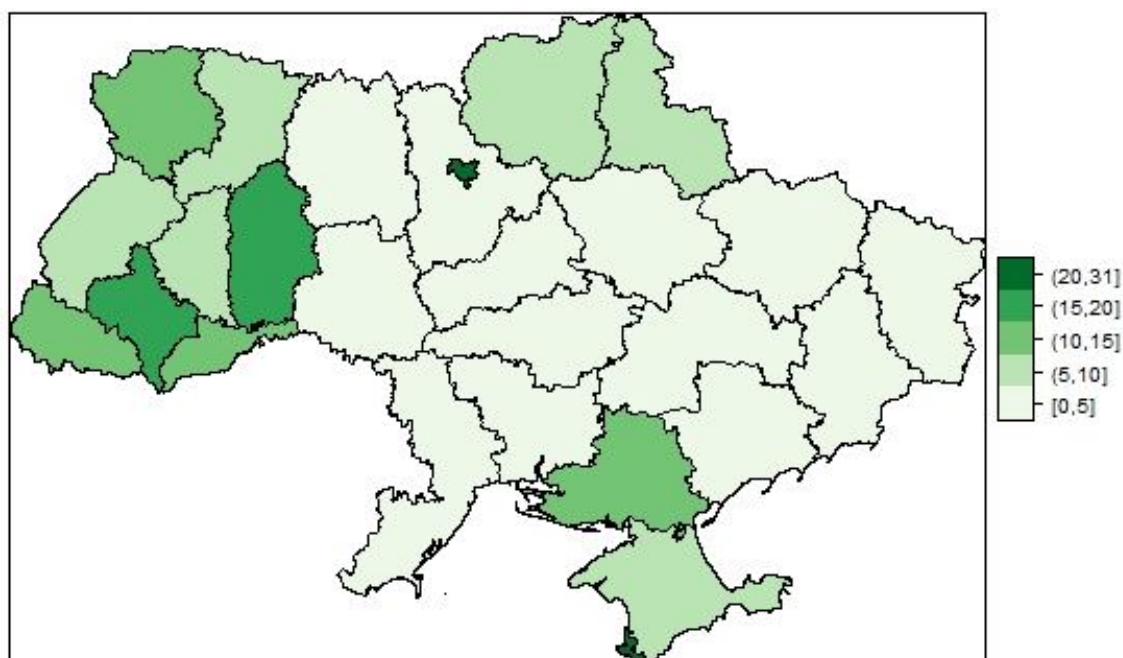


Рисунок 2.3 – Частка природно-заповідних територій від площі областей та міст, %

Найменшою – 2,24–2,80 % – вона була у Вінницькій, Дніпропетровській та Харківській областях, найбільшою – 12,8–21,0 % – в Івано-Франківській, Закарпатській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Києві, а в м. Севастополі становила 30,3 %. У Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській та Черкаській областях заповідні території становила близько 3–5 %, у Волинській, Львівській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях та Автономній Республіці Крим – 6–12 %.

Отже, в різних областях України показник заповідності коливається від 2,24 % до 21,0 %. У підпорядкуванні Мінприроди на початку 2017 року знаходилося 41 об'єктів ПЗФ: 35 національних природних парків, три природних заповідники, 1 біосферний заповідник, два ботанічних сади, площа яких разом становить 1 085,75 тис. га. Водночас, станом на 01.01.2017 на тимчасово неконтрольованій урядом України території розташовані 280 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення загальною площею 308,97 тис. га (7,75 % від загальної площі природно-заповідного фонду України) з яких, чотири території загальнодержавного значення загальною площею 44,07 тис. га у межах Донецької області, 68 територій та об'єктів загальнодержавного та місцевого значення загальною площею 18,67 тис. га у межах Луганської області, 208 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного й місцевого значення загальною площею 246,2 тис. га у межах АР Крим та міста Севастополь.

При прийнятті Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року були визначені цілі досягнення питомої ваги площі природно-заповідного фонду до площі адміністративно-територіальної одиниці на рівні 11 % станом на 1 січня 2017 року та 15 % станом на 1 січня 2021 року.

Отже, спостерігається значне відставання розвитку природно-заповідного фонду від цільових показників.

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Використання цих об'єктів з метою рекреації відповідно до основних завдань можливе виключно для організації поширення екологічних знань – екскурсії з науковою метою.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та

об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням: заповідна зона, буферна зона, зона антропогенних ландшафтів яка включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

Категорія «біосферний заповідник» вперше була введена до списку категорій природно-заповідного фонду в 1992 році, з прийняттям Закону України «Про природно-заповідний фонд України», як аналог міжнародної категорії «біосферний резерват». Автори закону відзначали, що в світі біосферними заповідниками оголошують території особливо цікавих на міжнародному рівні національних парків або інших природоохоронних територій, у такий спосіб надаючи їм додаткового статусу.

Більшість радянських біосферних заповідників утворені саме шляхом реорганізації природних заповідників. Імовірно, саме тому назва категорії склалась історично як «біосферний заповідник». Нині в Україні створено ще чотири біосферні резервати, вже на базі національних парків. Отже, в Україні існує п'ять біосферних заповідників але вісім біосферних резерватів (табл. 2.7 та 2.8).

Таблиця 2.7 – Перелік біосферних заповідників України

№	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1	Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник	2016	226 964,7	у межах Іванківського та Поліського районів Київської області у Зоні відчуження Чорнобильської АЕС
2	Асканія-Нова ім. Ф. Е. Фальц-Фейна	1983	33 307,6	Херсонська область
3	Дунайський біосферний заповідник	1998	50 252,9	Одеська область
4	Карпатський біосферний заповідник	1968	57 880	Закарпатська область
5	Чорноморський біосферний заповідник	1983	109 254,8	Херсонська, Миколаївська області

Таблиця 2.8 – Перелік біосферних резерватів України

№	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1	«Асканія-Нова»	1983	33 307,6	Херсонська область
2	Чорноморський біосферний заповідник	1983 (1927)	109 254,8	Херсонська, Миколаївська області
3	Карпатський біосферний заповідник	1968	57 880	Закарпатська область
4	Дунайський біосферний заповідник	1998	50 252,9	Одеська область, Румунія
5	Східні Карпати	1998	58 587	Закарпатська область, Львівська область, Польща, Словаччина
6	Західне Полісся	2002	48 977	Волинська область В Україні – Шацький національний природний парк
7	Деснянський біосферний резерват	2009	58 293	Сумська область
8	Розточчя	2011		Львівська область

Біосферні резервати – міжнародна категорія природоохоронних територій, що оголошується рішеннями ЮНЕСКО. У світі до цієї категорії належать територіально значні репрезентативні ділянки наземних і прибережних геосистем, які охороняються юридично, зокрема репрезентативні природні геосистеми; унікальні природні угруповання чи ландшафти; зразки атрактивних окультурених ландшафтів, які сформувалися внаслідок збереження традиційних форм природокористування, зразки змінених або деградованих геосистем, які можна відновити та оптимізувати.

В Українському законодавстві існує частковий відповідник цієї міжнародної категорії – біосферний заповідник.

Україна бере участь у транскордонному природоохоронному співробітництві в рамках виконання заходів Програми ЮНЕСКО «Людина і Біосфера» і Конвенції про захист всесвітньої культурної та природної спадщини шляхом створення транскордонних біосферних резерватів та об'єктів всесвітньої природної спадщини відповідно.

Отже, в Україні є чотири транскордонних біосферних резервати, а саме: Дунайський біосферний заповідник (Одеська область) у складі українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю»; Ужанський національний природний парк (Закарпатська область) разом із Надсянським регіональним ландшафтним парком (Львівська область) у складі українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати»; Шацький національний природний парк (Волинська область) у складі транскордонного українсько-польсько-білоруського біосферного резервату «Західне Полісся».

На Україні створено 19 природних заповідників (табл. 2.9).

Таблиця 2.9 – Перелік природних заповідників України

№	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1	2	3	4	5
1	Дніпровсько-Орільський природний заповідник	1990	3 766	Дніпропетровська область
2	Древлянський природний заповідник	2009	30 873	Житомирська область
3	Казантипський природний заповідник	1998	450	АР Крим
4	Канівський природний заповідник	1923	2 027	Черкаська область
5	Карадазький природний заповідник	1979	2 872	Автономна Республіка Крим
6	Кримський природний заповідник Філії: «Лебедині острови»	1923	44 175	Автономна Республіка Крим
7	Луганський природний заповідник Філії: Станично-Луганський заповідник, «Провальський степ», «Стрільцівський степ»	1968	2 122	Луганська область
8	Опукський природний заповідник	1998	1 592	Автономна Республіка Крим
9	Поліський природний заповідник	1968	20 104	Житомирська область
10	Природний заповідник «Горгани»	1996	5 344	Івано-Франківська область
11	Природний заповідник «Медобори» Філії: Кременецькі гори	1990	10 521	Тернопільська область

Продовження таблиці 2.9

1	2	3	4	5
12	Природний заповідник «Мис Мартьян»	1973	240	Автономна Республіка Крим
13	Природний заповідник «Михайлівська цілина»	2009	883	Сумська область
14	Природний заповідник «Розточчя»	1984	2 085	Львівська область
15	Природний заповідник «Сланецький степ»	1996	1 676	Миколаївська область
16	Рівненський природний заповідник	1999	42 289	Рівненська область
17	Український степовий природний заповідник Філії: «Хомутівський степ», «Кам'яні могили», «Крейдова флора»	1961	3 336	Донецька область
18	Черемський природний заповідник	2001	2 976	Волинська область
19	Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник	1973	14 523	АР Крим

Національні природні парки (далі НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Серед головних завдань національних природних парків – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів та створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

На території НПП з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону. У межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Мережа національних парків України включає на сьогодні 53 об'єкти (табл. 2.10), які репрезентують усі природні зони країни, проте ступінь використання НПП в рекреаційній діяльності вкрай незначний і потребує інтенсифікації.

Таблиця 2.10 – Перелік НПП України

№	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1	2	3	4	5
1	Азово-Сиваський	1993	52 154	Херсонська область
2	Бузький Гард	2009	6 138	Миколаївська область
3	Білобережжя Святослава	2009	35 223	Миколаївська область
4	Білоозерський	2009	7 014	Київська область
5	Бойкіщина	2019	12240	Львівська область
6	Великий Луг	2006	16 756	Запорізька область
7	Верхнє Побужжя	2013	108 000	Хмельницька область
8	Верховинський	2010	12 023	Івано-Франківська область
9	Вижницький	1995	7 928	Чернівецька область
10	Галицький	2004	14 685	Івано-Франківська область

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5
11	Гетьманський	2009	23 360	Сумська область
12	Голосіївський	2007	4 525	м. Київ
13	Гомільшанські ліси	2004	14 315	Харківська область
14	Гуцульщина	2002	32 271	Івано-Франківська область
15	Дворічанський	2009	3 131	Харківська область
16	Дермансько-Острозький	2009	1 648	Рівненська область
17	Деснянсько-Старогутський	1999	16 215	Сумська область
18	Джарилгацький	2009	10 000	Херсонська область
19	Дністровський каньйон	2010	10 829	Тернопільська обл.
20	Залісся	2009	14 836	Чернігівська, Київська області
21	Зачарований край	2009	6 101	Закарпатська область
22	Ічнянський	2004	9666	Чернігівська область
23	Кам'янська Січ	2019	12261	Херсонська область
24	Кармелюкове Поділля	2010	20 203	Вінницька область
25	Карпатський	1980	50 303	Івано-Франківська область
26	Кременецькі гори	2009	6 951	Тернопільська обл.
27	Кремінські ліси	2019	7269	Луганська область
28	Мале Полісся	2013	9515,1	Хмельницька область
29	Мезинський	2006	31 035	Чернігівська область
30	Меотида	2009	20 720	Донецька область
31	Нижньодніпровський	2015	80177	Херсонська область
32	Нижньодністровський	2008	21 311	Одеська область
33	Нижньосульський	2010	16 879	Полтавська область
34	Нобельський	2019	25318	Рівненська область
35	Олешківські піски	2010	8 020	Херсонська область
36	Пирятинський	2009	12 028	Полтавська область
37	Подільські Товтри	1996	261 316	Хмельницька область
38	Приазовський	2010	78 127	Запорізька область
39	Прип'ять-Стохід	2007	39 316	Волинська область

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5
40	Північне Поділля	2010	15 588	Львівська область
41	Святі Гори	1997	40 609	Донецька область
42	Синевир	1989	40 400	Закарпатська область
43	Сколівські Бескиди	1999	35 684	Львівська область
44	Слобожанський	2009	5 244	Харківська область
45	Синьогора	2009	10866	Івано-Франківська область
46	Тузовські лимани	2010	27 865	Одеська область
47	Ужанський	1999	39 159	Закарпатська область
48	Хотинський	2010	9 400	Чернівецька область
49	Цуманська пуца	2010	33475	Волинська область
50	Чарівна гавань	2009	6 270	АР Крим
51	Черемоський	2009	7 118	Чернівецька область
52	Шацький	1983	32 515	Волинська область
53	Яворівський	1998	7 079	Львівська область

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Головним їхнім завданням є таке: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах із додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

На території регіональних ландшафтних парків проводиться зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій НПП. В Україні створено 80 регіональних ландшафтних парків.

Заказники. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження й відтворення природних комплексів чи їхніх окремих компонентів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і

завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Заказники поділяються на ботанічні, лісові, загальнозоологічні, ентомологічні, орнітологічні, іхтіологічні. У них зберігається видове різноманіття флори й фауни, охорона рідкісних та зникаючих видів, насамперед, які занесені до Червоної книги України. Загальна чисельність цієї категорії об'єктів в Україні становить 3 121 (з них загальнодержавного значення 309).

З-поміж заказників за кількістю переважають ботанічні (найбільша їхня кількість у Запорізькій, Чернігівській, Тернопільській обл.), далій йдуть – лісові (Житомирська, Волинська, Чернігівська обл.), загальнозоологічні (Тернопільська, Волинська, Житомирська, Луганська обл.), ентомологічні (Харківська, Запорізька, Рівненська обл.), орнітологічні (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька обл.), іхтіологічні (Чернівецька, Закарпатська, Луганська, Тернопільська обл.).

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Загалом в Україні під охороною держави перебуває 3 411 (з них загальнодержавного значення 132) пам'яток природи. Найбільша кількість таких об'єктів у Тернопільській (439 і 11), Івано-Франківській (201 і 13) та Вінницькій (186 і 10) областях. Такі об'єкти є основою для розвитку екскурсійної діяльності, пізнавального й наукового туризму. Така велика кількість об'єктів пояснюється тим, що серед пам'яток природи досить багато поодиноких дерев – екзотичних, еталонних, багатовікових, а також пов'язаних із життям видатних людей.

З них найбільш наближені до основних туристичних маршрутів України – кледрастис жовтий, сосна румелійська, псевдотсуга, кіпарисовик горіхоплідний, гледичія (м. Львів); 160-річна восьми-стовбурна сосна австрійська (с. Струсів Тербовлянського р-ну); п'яти-стовбурний каштан (м. Сімферополь); яблуна-колонія (м. Кролевець Сумської обл.); п'яти-стовбурний дуб (Бучацький р-н); бундук канадський та софора японська (м. Заліщики); тюльпанові дерева (м. Сквиря та Хмельницький р-н); екзотичні дерева на території Глухівського педінституту; гінкго білоба, дуб білий, липа американська (Одеса, Полтава); 150-річні гінкго дволопатеві (Тернопіль, Івано-Франківськ); золота модрина (Берегометський парк); іменні дерева – дуб Максима Залізняка (Чигиринський р-н), дуби Тараса Бульби (Зліщицький р-н), липа і дуб Б. Хмельницького (відповідно Золочівський р-н та урочище

«Різаний яр» Корсунь-Шевченківського р-ну), липа Максимовича (Звенигородський р-н), дерева Тараса Шевченка (переважно Черкащина, Тернопільщина), пушкінський платан (Одеса), сосна М. Гоголя (Канівський р-н), дуб Івана Франка (Стрий), сосна Лесі Українки (Шумський р-н) та Лесин ясен (Луцьк), дуб М. Коцюбинського (Жмеринський р-н), липа й дуб П. Тичини (Бобровицький р-н); еталонні модрини (с. Деревичі, Любарський р-н), алея дуба червоного (Барський р-н), каштановий гай (поблизу смт. Середнє Ужгородського р-ну) та ін.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їхнього складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Їхня кількість в Україні становить – 774, використовуються аналогічно пам'яткам природи.

Ботанічні сади – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої та світової флори шляхом створення, поповнення й збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної та освітньої роботи. У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони: наукова, заповідна, адміністративно-господарська та експозиційна, яка саме й використовується для організації обслуговування відвідувачів саду – проведення екскурсій. В Україні функціонує 28 ботанічних садів, із них загальнодержавного значення – 18. Усі вони розташовані в різних ландшафтно-кліматичних зонах.

Ботанічні сади є переважно науково-дослідними установами, однак унікальні колекції вітчизняної та зарубіжної флори є підставою для їх включення у сферу екскурсійної діяльності. Так, серед ботанічних садів України лише в *Чернівецькому* ростуть псевдотсуга Мензіса, плакуча форма дуба, ялина колюча, ліквідамбар смолоносний. Найбагатшу флористичну колекцію з-поміж українських ботанічних садів (близько 15 тис. видів і форм) має *Нікітський*, найбільший за площею (876,6 га). Заснований він у 1812 році ботаніком Х. Х. Стевеном. Рослини згруповані в розрахунку на оптимальний декоративний ефект і розосереджені у Верхньому, Нижньому та Приморському

парках, звідки відкриваються чудові морські та гірські краєвиди з мисом Ай-Тодор і горою Ай-Петрі. Тут зібрані численні представники субтропічної флори: різні види пальм, криптомерія японська, мирт, бамбук, кипарис. Парк має одну з найбільших колекцій троянд.

Улюбленим місцем відпочинку киян, особливо в пору цвітіння бузку (понад 1 000 кущів), є *Національний ботанічний сад ім. М. Гришка НАН України*, створений у 1936 році. Він відрізняється мальовничими природними ландшафтами (перепад висот у межах саду – близько 90 м), природною «вписаністю» в міське середовище (панорама Дніпра, вид на музей Великої вітчизняної війни, Києво-Печерську лавру та Видубецький монастир).

Одним із найдавніших в Україні є *ботанічний сад ім. академіка Фоміна при Київському університеті імені Тараса Шевченка*, закладений у 1839 році. Проект, розроблений О. Беретті, реалізований під керівництвом Р. Е. Трауетфеттера. В оранжереях саду, будівництво яких розпочато в 1846 році, зібрана найстаріша колекція пальм, араукарій, саговиків у відкритому ґрунті. Тут найповніше представлені форми кактусів і сукулентів, багата колекція декоративних рослин (понад 300 видів). Унікальним є багатоярусний сад хвойних порід.

В *Одеському ботанічному саду* представлена ділянка дикого степу з властивим для нього трав'яним покривом, що налічує значну кількість відвідних видів. Тут є також колекція катальпи квітучої, кам'яна гірка з мексиканськими опунціями, конвалієве дерево, колекція цитрусових, горіхів, персиковий сад. У ботанічному саду Львівського національного університету ім. І. Франка зібрано 179 екзотичних та садово-гібридних видів і форм дерев, вікові липи, колекція троянд, жоржин, ірисів, тюльпанів, пантів, гладіолусів що в поєднанні з архітектурними спорудами XVIII ст. створюють живописні краєвиди. Ботанічні сади місцевого значення діють у Кривому Розі, Львові, Сумах, Почаєві, Тернополі, Києві, Луганську.

Дендрологічні парки – науково-дослідні природоохоронними установами які створюються з метою збереження й вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. У відповідності з цим завданням ними здійснюється інтродукція та акліматизація рослин, їх селекція, причому особлива увага приділяється збереженню рідкісних видів і тих, яким загрожує зникнення. Більшість дендропарків є екскурсійно-туристичними

об'єктами, місцем короточасного відпочинку місцевих жителів.

В Україні функціонує 57 дендропарків, із них 19 – загальнодержавного значення. Першість серед українських дендропарків належить уманській *Софіївці*, де унікальна колекція екзотичних дерев і чагарників (550 видів і форм) поєднується з нагромадженням каміння (геологічний музей під відкритим небом), водними джерелами та творіннями садово-паркової архітектури. Він створений у рекордно короткий термін (1796–1800 рр.) за велінням графа Потоцького на честь його дружини Софії. Бельгійський інженер Метцель утілює свій задум у співпраці з кріпосним садівником Зарембою, хоча початковий вигляд парку неодноразово змінювався шляхом його реконструювання. Парк за своїм планувальним вирішенням та архітектурними формами виконаний у стилі пізнього романтизму. Єдиній ідеї підпорядковані всі ландшафтно-архітектурні елементи парку: тарпейська скеля, павільйон Флори, фонтан Змія, долина гігантів, великий водоспад, річка Стікс, Єлісейські поля, грот Венери, Амстердамський шлюз, острів Цірцеї, трояндовий павільйон, англійський парк, тераса муз, алея скульптур, китайська альтанка тощо.

На декілька років раніше (1793 рік) закладений один із найкрасивіших і найбільших за площею (297,0 га) дендропарк України – *Олександрія* в м. Біла Церква. Задуманий як заміська резиденція графа К. Браницького, він також витриманий у романтичному стилі. Автор проекту – італієць Д. Бонаті, який реалізував свій задум за допомогою садівника А. Стронге. У межах парку є гармонійно поєднанні лісові масиви (близько 800 видів і форм дерев і чагарників при домінуванні багатовікових дубів), паркова архітектура у стилі пізнього неокласицизму (палац, турецький будиночок, колонада Ехо, китайський та арковий містки, колона смутку, кругла альтанка, композиція «Лев» тощо), ставки й водоспади, мальовнича долина річки Рось.

На відміну від більшості парків України, домінантою *Тростянецького* дендропарку (Ічнянський р-н Чернігівської області) є не архітектура, а сама природа. Посеред близько 20 лісових масивів (Бабусин, Прохолода, Метечь, Вітерець, Наталин, Ялинки та інші) сформовано живописні галявини. Парк веде свою історію від 1830 року, коли І. М. Скоропадський отримав у спадок хутір Тростянець. Уже в 1833 році було збудовано палац і викопано штучні ставки (Великий, Лебединий, Куциха, Безіменний), у 1834–36 роках висаджено групи екзотичних дерев, привезених із садів Петербурга, Риги, Києва, Криму. Унікальним за своїм рельєфом і неповторним за красою є гірський сад «Швейцарія».

Найстарішим серед дендропарків України є *Оброшинський* у Пустомитівському районі на Львівщині, закладений у 1730 році. Дендропарк є невід'ємною складовою новоасканійського природно-заповідного комплексу. Він заснований у 1887 році й досі залишається унікальним оазисом посеред південноукраїнського степу, що має одну з найбагатших флористичних колекцій – близько 1 000 видів і форм рослин. Основа експозиційної зони дендропарку – велика степова галявина в оточенні дубів і сосен. Тут є горіхова галявина, бір із чорної сосни, діброви, мальовничі приозерні ландшафти. Ці галявини по мірі настання тепла вкриваються почергово килимом конвалій, барвінку, фіалок, бузку, жасмину. Через усі ці території пролягає головний маршрут дендропарку у 3,3 км.

Одним із наймолодших дендропарків України загально державного значення є *Діброва* в Богородчанському районі Івано-Франківської області закладений у 1972–73 рр. На обмеженій площі у 8 га тут представлена колекція, що налічує майже 300 видів і форм дерев євразійської та північноамериканської флори. У парку представлена також найбільша в Карпатах колекція кедрових сосен.

Ще коротшу історію має *Березнівський* дендропарк державного значення в Рівненській області. Він заснований у 1989 році. Наймолодші дендропарки місцевого значення – Дружба (м. Лозова, Харківська обл.). Найбагатшою у видовому плані колекцією (близько 2 000 видів) є колекція дендропарку Дружба (Івано-Франківськ).

Зоологічні парки – природоохоронні культурно-освітні установи, які створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їхнього генофонду, вивчення дикої фауни та розробки наукових основ її розведення у неволі. На території зоологічних парків із метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються наукова, господарська, рекреаційна й експозиційна зони. Організація відпочинку й культурно-просвітницька робота є головними завданнями зоопарків. В Україні функціонує 13 зоопарків, зокрема 7 – державного значення: у Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Черкасах, Києві, Мені Чернігівської обл. Одним із найстаріших зоопарків країни є Харківський (1895 р.). У 2-й пол. 90-х років ХХ ст. було створено зоопарки в Новомиколаївському районі Запорізької області (зоопарк «Таврія» є найбільшим за площею в Україні – 290 га), Пустомитівському районі Львівської області, Рогатинському районі Івано-Франківської області (Підмихайлівський), Тернопільській області

(Лановецький зооботсад), у Кам'янець-Подільському.

Останнім часом з'являються зоологічні парки приватної форми власності. Наприклад, *Фельдман Екопарк* (Харківська область) – це масштабний і унікальний для України благодійний проект МБФ «Фонд Олександра Фельдмана». Основною місією проекту є створення соціально активного середовища, в якому і дорослий, і дитина відчують, що все живе на Землі є однією великою родиною, в якій немає місця агресії, а є тільки любов, дружба та взаємодопомога. Одночасно з основною місією, функціональне наповнення парку дає змогу реалізувати і інші, не менш важливі цілі, а саме: надання соціально-психологічної допомоги дітям з особливими потребами, збереження та розвиток фауни й флори регіону, інтегрування Харківського регіону в міжнародні природоохоронні програми та створення умов для розвитку науково-дослідної та освітньої бази України в сфері екології.

Сьогодні Екопарк є територію для сімейного відпочинку з розвагами та зоопарком. У всіх відвідувачів є можливість не тільки спостерігати за тваринами, але й близько спілкуватися з деякими з них у зоні контактного зоопарку.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва є природоохоронними рекреаційними установами. Такий статус надається найвизначнішим та найціннішим зразкам паркового будівництва з метою їх охорони й використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. В Україні до об'єктів ПЗФ належать 562 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, з них 89 – загальнодержавного значення.

Серед парків-пам'яток садово-паркового мистецтва виділяються: *Немирівський* (м. Немирів, Вінницька обл.), *ім. Т. Г. Шевченка* (м. Дніпро), *Троцьанський* (Чуднівський р-н, Житомирська обл.), *Партизанської слави* (сmt Делятин, Івано-Франківська обл.), *Згурівський* (Київська обл.), *Хутір Надія та Онуфрїївський* (Кіровоградська обл.), *Гостра могила* (м. Луганськ), *Стрийський*, *Високий замок*, *Шевченків гай* (м. Львів), *Кардамичівський* (Одеська обл.), *Хомутецький і Полтавський міський* (Полтавська обл.), *Гоцьанський* (Рівненська обл.), *Троцянецький* (Сумська обл.), *Більче-Золотецький та Скала-Подільський* (Тернопільська обл.), *Краснокутський*, *Наталіївський*,

Шарівський (Харківська обл.), *Сатанівська перлина*, *Самчиківський*, *Полонський* (Хмельницька обл.), *Корсунь-Шевченківський*, *Тальнівський*, «*Соснівка*» (Черкаська обл.), *Сокиринський* (Чернігівська обл.), парки Південного берега Криму (*Алупкинський*, *Лівадія*, *Масандрівський* та інші), *Володимирська гірка*, *Марийський*, *Феофанія*, *Голосіївський ім. М. Рильського*, *Сирецький* (м. Київ).

Основні види рекреації на територіях ПЗФ регулюються «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ належать:

– відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий 5–10 годин до 1–2 днів);

– екскурсійна діяльність – екскурсії (прогулянки) за маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності;

– туристична діяльність: науково-пізнавальний пішохідний туризм, орнітологічний туризм (спостереження за птахами), етнографічний туризм, лижний і гірськолижний туризм, велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах), кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях), водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхт, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах), спелеотуризм, підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів), парапланеризм, дельтапланеризм, балунінг (прогулянки й подорожі на повітряних кулях);

– оздоровлення – використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ із метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил.

– любительське та спортивне полювання й рибальство.

Варто відзначити, що не всі з категорій об'єктів ПЗФ активно використовуються в рекреаційних цілях. Найбільш задіяними в рекреаційній діяльності країни є природні національні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади й зоопарки.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Опишіть структуру та склад об'єктів ПЗФ України.
2. Які види рекреаційного використання можливо здійснювати на територіях і об'єктах ПЗФ?

3. Які з категорій об'єктів ПЗФ на сучасному рівні найбільш залучені в сферу туризму й відпочинку на Україні?

4. Охарактеризуйте насиченість окремих регіонів держави об'єктами ПЗФ.

5. Назвіть найвідоміші в Україні заповідники, біосферні резервати, НПП, парки садово-паркового мистецтва.

2.6 Природні курортні ресурси

Природні курортні (лікувальні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими й ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні й термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти й комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Ресурси лікувальних мінеральних вод

Україна має значні гідромінеральні ресурси. Про це свідчить той факт, що сьогодні на 70 курортах нашої країни відкриті 442 санаторно-курортні установи, які в оздоровчо-лікувальному процесі використовують мінеральні води та лікувальні грязі. Але цими лікувальними закладами поки що освоєно лише 8 % експлуатаційних запасів мінеральних вод і ще менше – 1,8 % підрахованих ресурсів цих вод.

«*Лікувальними мінеральними водами*» називаються природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти й гази та мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища тощо), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «тою чи іншою мірою від дії прісної води». Основним показником для віднесення природних вод до мінеральних із бальнеологічної точки зору є їхні лікувальні властивості. Тобто, до лікувальних мінеральних належать такі природні підземні води, які завдяки своїм фізичним і хімічним властивостям здійснюють на організм людини лікувальний вплив при внутрішньому, внутрішньопорожнинному та зовнішньому застосуванні.

Виокремлюють наступні основні бальнеологічні групи мінеральних вод:

1. Група вуглекислих мінеральних вод з вмістом CO_2 не менше $0,5 \text{ г/дм}^8$.
2. Група сульфідних мінеральних вод, які містять $\text{H}_2\text{S} + \text{H}_2\text{S}^-$ не менше 10 мг/дм^3 .
3. Група залізистих, миш'яковистих і поліметальних мінеральних вод: залізисті – з мінімальним вмістом заліза 10 мг/дм^3 , миш'яковисті – з мінімальним вмістом миш'яку $0,7 \text{ мг/дм}^3$, поліметалеві – з підвищеним вмістом одночасно декількох металів – заліза, алюмінію, миш'яку, марганцю, міді тощо.
4. Група бромних, йодо-бромних та йодових мінеральних вод із мінімальним вмістом бромиду 25 мг/дм^3 і йодиду $5,0 \text{ мг/дм}^3$. Такий вміст йоду й бромиду вважався авторами Кадастру (1987 р.) кондиційними при мінералізації вод до 10 г/дм^3 , при більшій мінералізації вміст бромиду та йодиду повинен перераховуватися на води з мінералізацією 10 г/дм^3 . Така позиція полягала в тому, що йод і бром відносяться до терапевтично активних мікрокомпонентів внутрішнього застосування.
5. Група радонових вод із мінімальним вмістом радону 50 еман (5 нКи/дм^3 , 185 Бк/дм^3).
6. Група крем'янистих мінеральних вод з мінімальним вмістом метакремнієвої кислоти не менше 50 мг/дм^3 .
7. Група мінеральних вод із вмістом органічних речовин – не менше 8 мг/дм^3 .
8. Група борних вод із мінімальним вмістом ортоборної кислоти (H_3BO_3) не менше 35 мг/дм^3 .
9. Група вод без специфічних компонентів і властивостей різного іонного складу з загальною мінералізацією не менше 1 мг/дм^3 .

Гідромінеральне багатство України визначається наявністю таких мінеральних вод, як вуглекислі, сульфідні, радонові, залізисті й миш'яковисті, йодові, бромні та йодо-бромні, борні, крем'янисті, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей. При цьому варто зазначити, що ресурси таких мінеральних вод, як радонові, сульфідні, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей є практично невичерпними, виходячи з рівня їхнього сучасного використання. Україна широко відома в світі своїми унікальними високоефективними мінеральними лікувальними водами типу «Нафтуся». Їхні запаси розміщені в двох регіонах західної частини республіки – в районі *Трускавця* та поблизу *Східниці* (Львівська обл.), а також у районі *Сатанова* (Хмельницька обл.) і прилеглої до нього території (зокрема Тернопільська обл.). Ці води мають високі лікувальні властивості. Вони

характеризуються підвищеним вмістом органічних речовин (0,01–0,03 г/л). На їх базі (особливо Східниці й Сатанова) є практично необмежені можливості для розширення санаторно-курортного господарства з метою задоволення потреб населення багатьох країн.

Найбільше територіальне поширення (якщо не брати до уваги мінеральних вод без специфічних компонентів) мають *радонові лікувальні води* з різноманітним хімічним складом. Вони характерні для північних та центральних областей Правобережжя (Житомирська, Київська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська) і Приазов'я (Запорізька, Донецька області). Вміст радону становить від 50 еман/л до 2000 еман/л. За мірою мінералізації представлений весь спектр. Експлуатаційні запаси радонових мінеральних вод в Україні складають 9 808,6 м³/добу, що становить близько 15 % загальної кількості.

Радонові мінеральні води використовуються з лікувальною метою на курортах *Хмельник, Кремінна*, у санаторіях та водолікарнях Житомира, Черкас, Білої Церкви, Миронівки, Полоного (Хмельницька обл.). Мінеральні води цього типу мають значні ресурси для розширення їх використання особливо у південно-східних областях ареалу поширення, оскільки на цьому етапі використовується лише 9 % наявних експлуатаційних запасів

Медичними показаннями для лікування радіоактивними (радоновими) водами є таке:

– захворювання апарату опору та руху: остеохондроз хребта; деформуючий остеоартрит; мікрокристалічні артрити; хвороба Бехтерева; колагенові захворювання (склеродермія, дерматоміозит); травматичні ураження кісток та суглобів;

– захворювання серцево-судинної системи: ішемічна хвороба серця (без нападів стенокардії та порушень ритму); гіпертонічна хвороба 1–2 ступеня; ревматизм із мінімальним ступенем активності; захворювання судин нижніх кінцівок; варикозне розширення вен; хронічні тромбофлебіти (не раніше 6 місяців після загострення);

– захворювання нервової системи: неврози; залишкові явища перенесених арахноїдиту, енцефаліту; радикуліти, плексити, поліневрити (токсичні та інфекційні);

– гінекологічні захворювання: хронічні запалення жіночих статевих органів; порушення менструальної функції; безпліддя; фіброміоми матки (які підлягають консервативному лікуванню); реабілітація після гінекологічних операцій;

– захворювання шкіри: ласкутний лишай (стаціонарна форма); нейродерміт; екзема; трофічні виразки.

Найвідомішим курортом, де використовуються радонові мінеральні води, є *Хмільник* (Вінницька область).

Йодні, бромні та йодо-бромні мінеральні води переважно хлоридного натрієвого складу мають значне територіальне поширення. Джерела цього типу наявні в АР Крим і Приазов'ї, східних областях України, Причорномор'ї, західних областях. За мірою мінералізації це зазвичай розсоли (до 300 г/л). Вміст у них йоду становить 0,01–0,1 г/л, бромну – 0,02–1,5 г/л. Експлуатаційні запаси мінеральних вод цього типу оцінюються в 11 561,0 м³/добу (17,9 % сумарних). Води цього типу використовуються у здравницях Закарпаття.

Медичними показаннями для лікування йодо-бромними та бромними водами є захворювання:

- кістково-м'язової системи (остеохондроз, деформуючі остеоартрози, хвороба Бехтерева та ін.);
- нервової системи (радикуліти, поліневрити, хвороба Рейно, неврастенія та ін.);
- периферичних судин;
- системи кровообігу (ревматизм, придбані та уроджені пороки серця, ішемічна хвороба серця та ін.).

Найвідомішим курортом, де застосовуються йодо-бромні мінеральні води, є *Бердянськ* (Запорізька область).

Різноманітні за хімічним складом, мірою мінералізації (0,6–35 г/л) та вмістом сірководню (0,01–0,6 г/л) родовища *сульфідних мінеральних вод*, які поширені у трьох ареалах:

- Карпатському регіоні та південно-західному Поділлі;
- північному Причорномор'ї (західні райони Одеської області, південно-західна частина Херсонщини);
- Керченський півострів.

Затверджені запаси сульфідних мінеральних вод становлять 414,5 м³/добу. На півдні України не виключається перспектива відкриття родовищ сульфідних мінеральних вод, які сьогодні широко використовуються в західних областях України (курорти Немирів, Шкло, Любінь Великий, Черче).

Медичними показаннями для лікування сульфідними мінеральними водами є таке:

- ревматоїдний артрит у неактивній фазі, а також у разі мінімальної та середньої активності процесу, якщо хворий може себе обслуговувати;
- деякі інфекційні поліартрити (нетуберкульозної етіології);
- первинний деформуючий остеоартроз;

- артрита травматичного походження з обмеженням руху в суглобах;
- остеохондроз хребта з вторинними неврологічними порушеннями;
- спондилоз, спондилоартроз без різких обмежень руху хребта;
- анкілозивний спондилоартрит (хвороба Бехтерева – Штрюмпеля – Марі), ревматоїдоподібний артрит хребта в разі активності процесу не вище 2 ступеня, без висцериту, якщо хворий може самостійно рухатись;
- травматичні спондилопатії;
- хронічний синовіт, бурсит, тендовагініт, міозит, періартрит;
- радикуліт, радикулоневрит, обумовлені остеохондрозом, а також токсичного, інфекційно-алергічного походження;
- ішіас, а також невертеброгенний попереково-крижовий радикуліт у підострій фазі, фазі неповної ремісії, ремісії;
- грудний радикуліт із вісцеральною біллю;
- дифузний больовий шийно-плечовий синдром;
- поліневрит, полірадикуліт, плексит, запальні токсичні невропатії; інфекційний поліневрит;
- поліневропатії в разі цукрового діабету;
- стани після перенесених інсультів та черепно-мозкових травм, захворювання периферичної нервової системи.

Найвідоміші курорти, де використовуються сульфідні мінеральні води: *Синяк* (Закарпатська область), *Немирів*, *Любінь Великий*, *Шкло* (Львівська область), *Черче* в Івано-Франківській.

В Україні три основні ареали поширення *крем'янистих мінеральних вод*: центральна частина Поділля, Закарпаття та межиріччя Сіверського Донця та Ворскли у верхній частині їхньої течії. Експлуатаційні запаси вод цього типу становлять лише 1 065,0 м³/добу. Ці переважно прісні води (мінералізація не досягає 1,4 г/л) широко використовуються для розливу (Березівська, Харківська № 1, Кам'янець-Подільська, Хмельницька) і в лікувальних цілях на курортах Харківської області. Загалом використання крем'янистих мінеральних вод є максимальним – відбирається 71 % експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування крем'янистими мінеральними водами є таке:

- захворювання органів травлення: рефлюкс-езофагіт поза стадією загострення; хронічний гастрит поза стадією загострення; виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки у фазі ремісії; хвороби оперованого шлунку; хронічні коліти й ентероколіти м'якого та середнього ступеню поза фазою загострення; функціональні розлади кишечника поза фазою загострення;

– захворювання печінки, жовчних шляхів і підшлункової залози: хронічні гепатити; хронічні холецистити, ангіохоліти різної етіології; дискінезія жовчних шляхів та жовчного міхура; панкреатит хронічний; перигастрити, перидуоденіти, перихолецистити;

– захворювання сечостатевого органу: хронічний пієлонефрит у фазі ремісії; хронічний цистит; хронічні простатити, везикуліти, фолікуліти;

– захворювання обміну речовин: ожиріння екзогенно-конституційне при недостатності кровообігу не вище 1 стадії; цукровий діабет легкого й середнього ступенів у стані стійкої компенсації без нахилу до ацидозу.

Найвідоміші курорти, де використовуються крем'янисті мінеральні води: *Березівські мінеральні води, санаторій «Роца»* (Харківська область).

Обмеженість ареалу поширення властива для *вуглекислих мінеральних вод*, їхні джерела експлуатуються в Закарпатті, Покутті, в західній частині Буковини, на Керченському півострові. За складом вони бувають:

– гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу Нарзан);

– гідрокарбонатні натрієві, 6–7 г/л (типу Єсентукі);

– хлоридні натрієві, 12–97 г/л (типу Арзні).

Крім того, вони можуть мати підвищений вміст миш'яку, заліза, йоду, бромиду тощо. Їхні експлуатаційні запаси становлять 3 407,4 м³/добу.

Води цього типу використовуються санаторно-курортними закладами Закарпаття в лікувальних цілях та на розлив (Лужанська № 1 та № 2, Поляна Квасова, Свалява, Плосківська, Драгівська тощо).

Медичними показаннями для лікування вуглекислими мінеральними водами є таке:

– виразка шлунку та дванадцятипалої кишки у фазі ремісії та нестійкої ремісії;

– хронічний гепатит зі збереженою або підвищеною секреторною активністю шлунку у фазі ремісії або нестійкої ремісії;

– хронічний гастрит з секреторною недостатністю у фазі ремісії;

– хронічний ентерит та ентероколіт у фазі стійкої або нестійкої ремісії;

– хронічні коліти у фазі ремісії;

– функціональні розлади (дискінезії) кишечника по гіпо- або гіпертонічному типу;

– хронічний холецистит (бактеріальний) у фазі ремісії;

– хронічний калькульозний холецистит;

- функціональні розлади (дискінезії) жовчних шляхів по гіпер- або атонічному типу;
- хронічний гепатит;
- стан після перенесеного вірусного гепатиту в неактивній фазі (через 1–2 місяці після зникнення жовтухи);
- хронічний панкреатит, латентний або рецидивуючий (у період між нападами), який розвинувся на фоні інших захворювань системи травлення;
- рефлюкс-езофагіт, больова й диспепсична форма легкого та середнього ступеню у фазі ремісії;
- захворювання оперованого шлунка: після операції внаслідок виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки, в разі наявності демпінг-синдрому та гліпоглікемічного синдрому легкого та середнього ступенів, астеничного синдрому (гастриту культу), анастомозиту, синдрому привідної кишкової петлі, панкреатиту, гепатиту, холециститу, ентероколіту – не раніше, ніж через два місяці після операції;
- стан післяопераційних втручань на жовчних шляхах – не раніше 3–4 місяців після операції;
- цукровий діабет легкого та середнього ступенів.

Найвідоміші курорти, де використовуються вуглекислі мінеральні води: *Поляна* (санаторії «Сонячне Закарпаття», «Поляна», «Квітка полонини»), *Шаян*.

Джерела *миш'яковистих мінеральних вод* мають в Україні вузьку локалізацію та виявлені в околицях с. Кваси Рахівського району Закарпатської області. На їхній основі функціонує санаторій «Гірська Тиса», що має лише два аналоги у світі. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного різновиду становлять 422,0 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування залізистими та миш'яковистими водами є таке:

- захворювання органів кровотворення, залізодефіцитних анемії різної етіології, в тому числі після радіаційних уражень;
- професійні захворювання, хронічні отруєння солями важких металів (свинець, мідь, олово тощо);
- порушення обміну речовин – цукровий діабет, сечовий діатез;
- гемофілія легкого й середнього ступеня;
- лейкози;
- лімфолейкоз – хронічний, у період початкової стадії, стабільної та гематологічної компенсації;
- хронічний мієлолейкоз;

- еритремія;
- сублейкемічний мієлоз;
- лімфогранулематоз (хвороба Ходжкіна) на початковій стадії захворювання.

Найвідоміші курорти, де використовуються залізисті та миш'яковисті води: *Сойми, Шаян* (Закарпатська область), *Слов'яногірськ* (Донецька область).

Мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин (Нафтуса та типу Нафтуса (Збручанська, Новозбручанська)) поширені на території Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей. Саме їм зобов'язаний своєю світовою славою курортполіс Трускавець. На базі цих мінеральних вод розвивається курортне господарство *Сатанова, Східниці*, функціонують санаторії «Україна» (Хмельницька обл.), «Збруч» (Тернопільська обл.), їхні експлуатаційні запаси – 894,2 м³/добу, але використовуються лише на 9 %.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами з підвищеним вмістом органічних речовин є таке: запальовальні процеси печінки та жовчовивідних шляхів у стадії ремісії; жовчнокам'яна хвороба без ускладнень, а також у післяопераційному періоді; порушення моторики жовчовивідних шляхів; запальовальні захворювання шлунково-кишкового тракту у фазі повної і нестійкої ремісії; залишкові явища хвороби Боткіна; хронічні запальовальні процеси нирок та сечовивідних шляхів без підвищення артеріального тиску; сечокам'яна хвороба, стани після оперативного та інструментального виділення каменів після 1,5–2 місяців; статеві порушення у чоловіків; порушення процесу обміну речовин (цукровий діабет, подагра).

Найвідоміші курорти, де використовуються мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин: Трускавець (Львівська область), Сатанів (Хмельницька область).

По території всіх областей України поширені джерела *мінеральних вод без вмісту специфічних компонентів*, різноманітні за своїм хімічним складом, із мінералізацією від 2 г/л до 350 г/л. Води цього типу широко використовуються на курортах *Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ*, у санаторіях *Одеської групи курортів*, Криму тощо. До цього типу належать такі столові та лікувально-столові води, як Айвазовська, Феодосійська, Миргородська, Олеська, Солуки. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу становлять 48 % загальної кількості або 31 074,2 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами без специфічних компонентів та властивостей є таке:

- хронічний гастрит з порушенням моторно-евакуаторної функції шлунка поза фазою загострення;
- функціональні захворювання шлунку з порушенням моторно-евакуаторної функції, але без проявів гастриту;
- хронічні коліти й ентероколіти різної етіології, поза фазою загострення;
- функціональні захворювання кишечника з порушенням моторно-евакуаторної функції;
- хронічні захворювання печінки та жовчних шляхів різної етіології, гепатит, холецистит, ангіохоліт без нахилу до частих загострень, без явищ жовтухи та при нормальних СОЕ та лейкоцитозі;
- дискінезії жовчних шляхів та жовчного міхура;
- супутні захворювання органів опору та руху, периферійної нервової системи, гінекологічні.

Найвідоміші курорти, де використовуються мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей: *Миргород* (Полтавська область), *Феодосія* (Крим).

Ресурси мінеральних грязей

До *природних лікувальних грязей* належать різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і становлять однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями.

З 70 існуючих в Україні курортів загальнодержавного і місцевого значення, грязелікування застосовується на 19 із них (зокрема на 5 – бальнеогрязевого типу, на 11 – бальнеогрязевого кліматичного типу та на 3 – грязевого кліматичного типу). На цих курортах у 78 оздоровчих закладах для лікувальних цілей окрім мінеральних вод та клімату застосовуються пелоїди (мулові й торфові грязі) місцевих родовищ. На сьогодні грязелікування з успіхом застосовується на таких загальновідомих курортах, як *Куяльник*, *Бердянськ*, *Кирилівка*, *Слов'янськ*, *Миргород* та інших.

Місцем утворення лікувальних грязей є різноманітні водоймища (моря, затоки, озера, стариці річок), болота, а також ділянки земної кори, в яких унаслідок тектонічних причин виникають зони виносу на поверхню подрібнених глинистих порід, підземних вод і газів, які обумовлюють утворення сопочних грязей.

За генезисом, який відображає умови утворення й визначає головні особливості складу та властивості, лікувальні грязі поділяються на чотири генетичних типи:

- торфові;
- мулові сульфідні;
- сапропелеві;
- сопочні.

Торфові грязі – це болотні відклади, які складаються переважно з розкладених чи напіврозкладених рослинних залишків. Торфоутворення відбувається внаслідок накопичення залишків різних рослин, які схильні до переробки, здійснюваної численними мікроорганізмами в умовах надмірного зволоження й утрудненого доступу кисню.

Торфові поклади в Україні формуються переважно в лісовій і лісостеповій медико-географічних зонах. Серед найвідоміших родовищ – Немирівське, Кнеселівське, Шкловське, Великолюбінське, Нинівське, Моршинське (Львівська обл.), Війтівецьке (Вінницька область), Настасівське (Тернопільська обл.), Вичавки (Рівненська обл.) Черченське, Підпечеринське, Осмолодське (Івано-Франківська обл.), Журавицьке, Головненське, Малиновське, Берестецьке (Волинська обл.), Зарічанське (Житомирська обл.), Малосорочинське, Семиренки (Полтавська обл.), Березівське (Харківська обл.) і родовища Глибочицького, Сторожинецького, Вижнівського районів (Чернівецька обл.). Найбільшим серед цих родовищ вважається Моршинське, де запаси грязей становлять 239 тис. м³. Вони використовуються в курортах *Шкло*, *Моршин* (Львівська обл.), *Миргород* (Полтавська обл.), *Хмільник* (Вінницька обл.).

Основний показник, який обумовлює лікувальне застосування торфових грязей, є ступінь його розпаду. Торфи зі ступенем розпаду 40 % і вище з урахуванням інших вимог належать до лікувальних.

Мулові сульфідні грязі здавна відомі своїми лікувальними властивостями в практиці грязелікування й широко застосовуються в Україні. Сульфідні грязі – це тонкодисперсні мулові відклади здебільшого солоних водоймищ, переважно мінерального складу, з вмістом невеликої кількості (до 10 % на суху речовину) органічних речовин і в різному ступені збагачених водорозчинними солями й сульфідами заліза. За зовнішнім виглядом мінеральні сульфідні грязі являють собою чорну або темно-сіру пластичну масу з запахом сірководню, яка в підігрітому (до 40 °С) стані може використовуватись у лікувальних цілях. За структурою вони, як і інші пелоїди, є доволі складним біофізико-хімічним комплексом, у який входять рідка (грязьовий розчин) і тверда (грубодисперсний кістяк і тонкодисперсний комплекс) фаза, насичена

численними мікроорганізмами.

Морські сульфідні мулові грязі – це мулові відклади, які накопичуються на дні морських заток і характеризуються незначною концентрацією сульфідів, високим вмістом глинистих речовин, постійним іонним складом і середньою мінералізацією грязьового розчину, які близькі за своїм складом і мінералізацією до морських вод. Представниками цього підтипу мулових грязей є родовища пелоїдів Обіточної, Бердянської, Таганрозької (Маріупольської), Новоазовської, Ялтинської заток.

Приморські сульфідні мулові грязі – це мулові відклади приморських озер та заток, які повністю чи частково відмежувались від моря піщано-гравійними пересипами чи косами. За мінералізацією та іонним складом грязьового розчину приморські грязі, близькі до морських вод, які живлять їх, але в значному ступені залежать від гідролого-гідрохімічного режиму водоймища, ґрунтового та поверхневого стоку. До цього підтипу пелоїдів належать родовища мулових грязей низки озер і лиманів Північного Причорномор'я та Приазов'я (Куяльницький, Хаджибейський, Алібей, Шагани, (Одеська обл.) Будацький, Тілігульський, Березанський (Миколаївська обл.) Бейкуський лимани, Сакське, Чокрацьке, Узунларське, Кояське, Велике, Тобечицьке озера й багато інших).

Материкові сульфідні мулові грязі – це донні відклади солоних континентальних озер. На Україні вони приурочені до озер-стариць, які розташовані в заплаві річок (оз. Гопри, оз. Солоний Лиман), і до суфозіонних озер, які утворилися внаслідок розчинення й вимивання поверхневими та ґрунтовими водами солей з порід (оз. Прокоф'євське).

Озерно-джерельні мулові грязі – це мулові відклади невеликих водоймищ різного походження, які живляться переважно за рахунок підземних мінеральних вод. Місцем формування відомих в Україні родовищ є карстові озера (оз. Сліпне, оз. Ріпне, оз. Вейсове).

Сапропелеві грязі – це донні органо-мінеральні відклади з вмістом не менше 10 % органічних речовин (на суху речовину), зазвичай прісноводних об'єктів, які утворюються внаслідок розкладу флори й фауни водоймищ під впливом мікробної діяльності. Сапропелі належать до так званих «м'якодіючих» лікувальних грязей. Великий відсоток органічних речовин, висока вологоємність, тонкий механічний склад і малий вміст водорозчинних солей обумовлюють високу теплоутримувальну здатність сапропелевих грязей і їхню шадну дію на організм хворого. Згідно з прийнятою класифікацією сапропелі розрізняються на низькозольні, середньозольні й високозольні, серед яких виокремлюються такі різновиди: водоростеві, зоогенові, торфові та гумусові, глинисті й вапнякові. Розповсюдження сапропелевих грязей, які

утворюються переважно в прісноводних водоймищах, підпорядковано зональності самих озер. Сапропелеві відклади мають найбільше розповсюдження в лісовій медико-географічній зоні (Шацькі озера). Поширені вони на Поліссі: с. Вільчани, Житомирської обл.; Микулинецьке родовище в Тернопільській обл.; озера Скоринь і Бурків у Любешівському, Ковпино й Оріхове в Ратнівському, Синове у Старовижівському, Туричанське в Турійському та Охотин у Ковельському районах Волинської обл. Розвідані запаси сапропелів лише на Волині становлять 61,2 млн т. Варто відзначити, що сьогодні сапропелеві грязі в Україні в санаторно-курортній чи клінічній практиці не застосовуються.

Сопочні грязі становлять напіврідкі глинисті відклади неоднорідного механічного складу, які утворюються внаслідок витискання на поверхню під тиском вуглеводневих газів та води подрібненого глинистого матеріалу у вигляді розрідженої маси. Вони містять у собі підвищену концентрацію мікроелементів і малу кількість органіки. В Україні сопочні грязі розповсюджені на Керченському півострові (Булганацькі сопки) і в санаторно-курортній практиці практично не застосовуються в зв'язку з практично необмеженими запасами в цьому регіоні сульфідних мулових грязей.

Як бальнеологічні ресурси все більше застосування знаходять *бентонітові глини*: санаторії Саків і Євпаторії використовують глини Кудрінського родовища.

У санаторно-профілактичних закладах широко застосовується *озокерит (гірський віск)*, який являє собою суміш високомолекулярних сполук вуглеводів, смол і асфальтенів. Колір від жовтого до чорного консистенція від пластичної до твердої. Утворюється шляхом випадання нафти при міграції в порах або тріщинах гірських порід. Більшість родовищ озокериту в Україні відкрито в Передкарпатті. Саме тут розташовуються найбільші у світі Бориславське (експлуатується з 1856 р.) і Трускавецьке родовища. На території Львівської області озокерит виявлено також у смт Стара Сіль та с. Івана Франка.

Лікувальне значення мають *води Чорного та Азовського морів*. Ці води (особливо чорноморські) високо мінералізовані; вони складаються з більш як 60 хімічних елементів, зокрема натрію, калію, магнію, кальцію, бромю, бору, літію тощо. Сполуки цих елементів позитивно впливають на організм людини; морські ванни, як і повітря приморських районів, насичене парами морської води, мають лікувальне значення. Аналогічні сполуки та лікувальні властивості мають і *солоні озера України*: Солотвинські солоні озера, зокрема Кунігунда (Закарпатська обл.), Слов'янські солоні озера (озера Сліпне, Ріпне та Вейсове Донецька обл.), озеро Сиваш (Херсонська обл.), озеро Рожеве

(с. Григор'єва, Херсонська обл.), де вода має рожевий колір, Солоне озеро в с. Щасливцеве на Арабатській стрільці (Херсонська обл.).

Спелеологічні природні лікувальні ресурси можливо визначити як ресурси печер і порожнин. Використання цих ресурсів в якості лікувальних почалося порівняно недавно. У лікуванні використовується мікроклімат карстових печер і соляних шахт. Його фізіологічна дія обумовлюється вдиханням помірно-прохолодного повітря, постійній відносній вологості повітря, температури, атмосферного тиску, вмістом аерозолів хлориду натрію (соляні шахти), відсутністю шкідливих примісесей і мікроорганізмів, що сприяє вентиляції та обміну кисню в легенях, посиленню вологовіддачі з поверхні легенів. Спелеотерапія показана хворим на хронічні неспецифічні хвороби легенів, бронхіальну астму, алергію. В Україні в с. *Солотвино* (Закарпатська обл.) і м. *Соледар* (Донецька обл.) на основі соляних шахт діють спелеологічні санаторії.

Практично необмежені запаси, лікувальні цінності та унікальність названих курортних ресурсів дає змогу створити в Україні рекреаційно-оздоровчі центри світового значення.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттю «природні курортні (лікувальні) ресурси», та складників, які до нього входять.
2. Охарактеризуйте запаси ресурсів лікувальних мінеральних вод в Україні.
3. Охарактеризуйте сучасний рівень використання лікувальних мінеральних вод. Назвіть основні бальнеологічні курорти держави.
4. Проаналізуйте географію розповсюдження бальнеологічних курортів в Україні.
5. Охарактеризуйте запаси ресурсів мінеральних грязей та сучасний рівень їх використання для цілей санаторно-курортного господарства.
6. Проаналізуйте географію розповсюдження грязьових курортів в Україні.
7. Проаналізуйте географію розповсюдження курортів змішаного профілю в Україні.
8. На яких курортах і в який спосіб в Україні використовуються спелеологічні природні лікувальні ресурси?

РОЗДІЛ 3 ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ І ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

3.1 Історико-культурні туристські ресурси: поняття і склад.

3.2 Характеристика основних складових історико-культурних ресурсів.

3.3 Історико-культурні об'єкти України включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

3.4 Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича».

3.5 Музеї України.

3.6 Національний конкурс «7 чудес України».

3.1 Історико-культурні туристські ресурси: поняття та склад

Історико-культурні туристські ресурси – це історичні особливості, об'єкти та явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території та можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних і інтелектуальних рекреаційних потреб.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі слугують головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб. Наукова класифікація пам'ятників відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятники історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятники. Розглянемо найтиповіші об'єкти за кожним видом пам'ятників. Так, серед *пам'ятників історії* можна виокремити будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також із розвитком науки й техніки, культури та побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятники археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, давні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару давніх населених пунктів.

Найбільш типові для *пам'ятників містобудування й архітектури* такі об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки давнього планування й забудови міст та інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва.

До *пам'ятників мистецтва* належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятники – це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а, також давні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання.

Класифікувати історико-культурні ресурси за ознакою рухомості можливо за двома групам – *нерухомі й рухомі*. Першу групу становлять пам'ятники історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва й інші спорудження, зокрема й ті пам'ятники мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятники мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятники й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони зазвичай концентруються.

Окрім розглянутих вище видів історико-культурних ресурсів, виокремлюють категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів.

Так, категорія *подієвих ресурсів* стала виокремлюватися порівняно недавно, поряд з формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різноманітних культурних подій, які мають яскраво виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. В загальному сенсі до подієвих ресурсів належать масові заходи культурно-розважального характеру, наприклад, карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, святкування різноманітних свят, наприклад, Дні міст, ярмарки тощо.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливішу роль, унаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення спеціалізованих освітніх програм у загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як вже відзначалося вище, входять різноманітні групи ресурсів, які загалом утворюють єдину тканину неповторної самобутності й національного колориту. До таких ресурсів належать – традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці й тощо.

Біографічно-соціальні ресурси – специфічна складова історико-культурних ресурсів (категорії пам'ятники історії), яка об'єднує об'єкти та місцевості, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання).

З-поміж історико-культурних рекреаційних ресурсів також варто виокремити й культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів, так і туристів: музеї, картинні галереї, виставкові зали, театри, кіно-концертні зали, філармонії, планетарії цирку та тощо.

3.2 Характеристика основних складників історико-культурних ресурсів

Історико-культурні ресурси України є важливим (а для окремих регіонів – основною) складником туристського потенціалу. Вони відзначаються великою різноманітністю та включають археологічні та історичні знахідки, середньовічні фортифікаційні споруди й печерні міста, культові об'єкти різної конфесійної належності, палацові ансамблі, місця історичних подій, а також специфічні локальні особливості культури та побуту різних етнічних груп українців та інших народів, що населяють територію країни.

Найважливішим складником історико-культурної спадщини є пам'ятки архітектури й містобудування. В Україні на державному обліку перебуває близько 15,7 тис. архітектурно-історичних пам'яток. Значно чисельнішою є група унікальних пам'яток, виявлених порівняно недавно, їхній хронологічний діапазон надзвичайно широкий: від античних давньогрецьких полісів Північного Причорномор'я та давньоруських архітектурних споруд Києва, Чернігова, Овруча до творів класицизму й модернізму XIX–XX століть. На базі найвизначніших пам'яток створено 61 заповідник серед яких статус національних мають: Національний заповідник «Софія Київська»,

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили», Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Національний заповідник «Хортиця», Національний заповідник «Давній Галич», Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія», Національний музей-заповідник українського гончарства в смт Опішні, Національний музей-заповідник М. В. Гоголя, Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець». Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Національний історико-культурний заповідник «Качанівка».

Заповідники і музеї такого профілю функціонують також в Вишгороді, Глухові, Дубно, Жовкві, Луцьку, Новгород-Сіверському, Острозі, Путивлі, Чугуєві та інших містах держави.

Усього в Україні 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, а понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію. Налічується також 1 399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл, які мають цінну історико-культурну спадщину. Список історичних міст України включає 371 населений пункт, у яких історико-культурна спадщина зберіглася в найбільш сконцентрованому вигляді.

Найдавніші в Україні пам'ятки архітектури й містобудування зосереджені в Північному Причорномор'ї. Це давньогрецькі поліси Херсонес (Севастополь), Пантікапей (Керч), Ольвія (Очаків), Керкінітида (Євпаторія), Тіра (Білгород-Дністровський), Неаполь Скіфський (Сімферополь) та інші. У Криму, в Бахчисарайському районі, виявлені також найдавніші з відомих печерних міст – Ескі-Кермен (V–VI), Мангуп-Кале (VI–XV), Чуфут-Кале (X–XVIII) і Успенський печерний монастир (VII–XIX). Серед подібних пам'яток становлять інтерес ранньослов'янські печерні храми в с. Міжгір'я Тернопільщині («Святина язичницька») та в с. Бокота на Хмельниччині.

Архітектурна спадщина періоду Київської Русі (IX–XIII) у її первісному вигляді зберіглася лише частково. Це Софійський собор, Золоті ворота, церква Спаса на Берестові, Успенський собор і Троїцька надбрамна церква в Києво-Печерській Лаврі, Михайлівський собор Видубицького монастиря, Михайлівський Золотоверхий монастир, церкви Богородиці Пирогощі та Кирилівська в Києві, Спаський собор, Борисоглібський собор, Іллінська церква,

Єлецький Успенський монастир, П'ятницька церква в Чернігові, церква Василя в Овручі, Спасо-Преображенський собор у Новгород-Сіверському, Юріївська (Успенська) церква в Каневі, Успенський собор у Володимир-Волинському, церква Св. Пантелеймона в с. Шевченкове Івано-Франківської області, церква Св. Миколи у Львові, «Горянська ротонда» в Ужгороді, церква Іоанна Предтечі в Керчі та інші.

Серед найкращих зразків дерев'яного зодчества, яких особливо багато на Поліссі та в Карпатах, церкви Св. Дмитрія (XV, с. Гішин Волинської обл.), Св. Параскеви (XV–XVIII, с. Олександрівка, Закарпатської обл.), Спасо-Преображенська (XVI, с. Нуйно Волинської обл.), Вознесіння Господнього «Струківська» (XVI, смт Ясиня Закарпатської обл.), Благовіщення Богородиці (XVI, Коломия Івано-Франківської обл.), Миколаївська (XVII, с. Гусний Закарпатської обл.), Св. Михайла (XVII, с. Ісаїв Львівської обл.), Св. Юра (XVII, Дрогобич), Різдва Богородиці (XVII–XVIII, с. Жубровичі Житомирської обл.), Хрестовоздвиженська (XVIII, Кам'янець-Подільський), Св. Миколи (XVIII, Вінниця), Троїцький собор (XVIII, Новомосковськ; найбільша дерев'яна сакральна споруда в Україні), Троїцька (XVIII, с. Троковичі Житомирської обл.), Св. Миколи (XVIII, с. Данилове Закарпатської обл.), Троїцька (XVIII, с. Бушеве Київської обл.), Св. Трійці (XVIII, с. Коротичі Рівненської обл.), Св. Трійці (XVIII, смт Степань Рівненської обл.), Вознесіння Господнього (XVIII, Чортків Тернопільської обл.), Пресвятої Богородиці (XVIII, Берислав Херсонської обл.), Св. Іоанна Сучавського (XVIII, с. Виженка Чернівецької обл.), Різдва Богородиці (XIX, с. Матків Львівської обл.), Воздвиження Чесного Хреста (XIX, с. Опорець Львівської обл.), Св. Іллі (XIX, с. Шепіт Чернівецької обл.) та інші.

Серед кам'яних культових споруд виділяються церкви: Різдва Христового (XIII–XIV, Галич), Різдва Богородиці (XIV–XV, Рогатин Івано-Франківської обл.), Миколаївська (XV–XVII, Юлія Одеської обл.), Миколаївська (XVI, Олевськ), Успенська (XVI, с. Крилос Івано-Франківської обл.), Воздвиження (XVI, Дрогобич Львівської обл.), Воздвиженська (XVI, Тернопіль), Успенська (ансамбль XVI–XVII, Львів), Іллінська (XVII, Суботів), Михайлівська (XVII, Переяслав-Хмельницький Київської обл.), Успіння Богородиці (XVII, с. Низкиничі Волинської обл.), Іллінська (XVII, Київ), Миколи Притиска (XVII, Київ), Спасо-Преображенська (XVIII, Великі Сорочинці Полтавської обл.), Св. Іллі (XVIII, Новомиргород Полтавської обл.), Андріївська (XVIII, Київ), Покрова Богородиці (XVIII, Київ), Миколаївська з дзвіницею (XVIII–XIX, Диканька), Запорізька (XVIII, Берислав), Греко-Софіївська (XVIII, Херсон),

Воскресіння Христового (XVIII, Суми), Троїцька (XIX, Приморськ), Трьох-Анастасіївська (XIX, Глухів Сумської обл.), Воскресіння (XIX, Форос, АР Крим), Свято-Миколаївська (XIX, Миколаїв), Покрова Богородиці (XX, с. Пархомівка Київської обл.), церква-меморіал «Козацькі могили» (XX, с. Пляшева Рівненської обл.);

Собори: Різдва Богородиці (XIV–XV, Козелець), Вірменський (XIV–XX, Львів), Латинський кафедральний собор Вознесіння Пресвятої Діви Марії (XIV–XVIII, Львів), Миколаївський (XVII, Ніжин Чернігівської обл.), Вознесенський (XVII, Переяслав-Хмельницький Київської обл.), Велика Лаврська дзвіниця (XVII, Київ), Троїцький (XVII, Чернігів), Покровський (XVII, Харків), Спасо-Преображенський (XVII, Ізюм Харківської обл.), Преображенський (XVIII, Дніпропетровськ), Св. Антонія і Феодосія (XVIII, Васильків Київської обл.), Троїцький (XVIII, Новомосковськ Дніпропетровської обл.), Св. Юра (XVIII, Львів), Святодухівський (XVIII, Ромни Сумської обл.), Покровський (XVIII, Київ), Різдва Богородиці (XVIII, Козелець), Володимирський (XIX, Київ), Свято-Пантелеймонівський (XIX, Одеса), Св. Варвари (XIX, Бердичів Житомирської обл.), Спасо-Преображенський (XIX, Житомир), Покрова Богородиці (XIX, Ізмаїл Одеської обл.), Св. Володимира (XIX–XX, Севастополь), Миколаївський кафедральний (XX, Чернівці);

Костели: Св. Варфоломія (XI–XVII, Дрогобич Львівської обл.), Св. Єлизавети (XIV–XV, Хуст Закарпатської обл.), Домініканський (XV–XVIII, Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.), Пресвятої Діви Марії, колегіата (XVII–XVIII, Івано-Франківськ), єзуїтів (XVII, Луцьк), єзуїтів (XVII, Львів), Св. Лаврентія (XVII, Жовква Львівської обл.), бернардинців (XVIII, Луцьк), Домініканський (XVIII, Тернопіль), Миколаївський (XVIII, Мукачеве Закарпатської обл.), Миколаївський (XIX, Київ), Св. Олександра (XIX, Київ);

Монастирі й лаври – Сурб-Хач (вірменський) (XIV–XVIII, Старий Крим), Унівський монастир-фортеця (XIV–XVIII, с. Унів Львівської обл.), Домініканський (XIV–XVIII, Львів), Троїцький (XV, с. Тригір'я Житомирської обл.), Святогірський (Успенський) монастир-фортеця (XV, с. Зимне Волинської обл.), Почаївська Свято-Успенська лавра (XVI–XVIII, Тернопільської обл.), Троїцький монастир-фортеця (XVI–XVIII, с. Межиріч Рівненської обл.), Мовчанський (XVI–XIX, Путивль Сумської обл.), Густинський (XVII, Чернігівська область), Манявський скит (XVIII, с. Манява Івано-Франківської обл.), Бернардинський (XVII, Львів), Мгарський (XVII–XVIII, Полтавська область), Хрестовоздвиженський (XVII–XVIII,

Полтава), Святогірська Успенська лавра (XVII–XIX, Святогірськ Донецької обл.), Флорівський (XVII–XIX, Київ), Крехівський (XVII–XX, Львівська обл.), Бернардинський (XVIII–XIX, Луцьк);

Караїмські кенаси в Києві та Євпаторії; мечеті в Євпаторії (Джума-Джами), Феодосії, Сімферополі; синагоги в Києві, Сатанові, Луцьку, Чернівцях, Гусятині, Умані, Дрогобичі (найбільша хоральна); кірхи в Києві, Луцьку та інших містах.

Серед фортифікаційних споруд, що збереглися на території України варто відзначити фортеці і оборонні замки в Кам'янець-Подільському (XI–XVIII), Кременці (XII–XIV), Білгород-Дністровському (XIII–XV), Ужгороді (XIII–XVI), Луцьку (XIII–XV), с. Невицьке Закарпатської обл. (XIII–XVII), Мукачевому (XIV–XVII), Бучачі (XIV–XVII), Острозі Рівненської обл. (XIV–XVI), Сутківцях (XIV–XVII), Свіржі (XVI–XVII), Дубно (XV–XVII), Корці (XV–XVIII), Меджибожі (XV–XVIII), Жовкві (XVI), Бережанах Тернопільської обл. (XVI), Скалі-Подільській (XVI), Олесько (XVI–XVII), Збаражі Тернопільської обл. (XVII), Києві (XVII–XIX), Кіровограді та Керчі (обидві XVIII) та інші. Територіально фортифікаційні споруди сконцентровані в Тернопільській, Львівській, Рівненській областях, тоді як у Лівобережній Україні вони взагалі не збереглися.

Серед світських споруд вирізняються своєю архітектурою Бахчисарайський ханський палац (XVI–XIII), палац Вишневецьких (XVII–XVIII, Тернопільська обл.), будинок полкової канцелярії (XVII–XX, Чернігів), Марійський палац (XVIII, Київ), Олександрійський палац (XVIII, Луганська обл.), палац Кирила Розумовського (XVIII–XIX, Батурин Чернігівської обл.), палац Г. Потьомкіна (XVIII, Дніпропетровськ), палац Потоцьких (XIX–XX, Львів), палац Комарів-Чихачових (XIX, Муровані Курилівці Вінницької обл.), садиба Тарнавського (XIX, Качанівка Чернігівської обл.), 17 палаців цукропромисловців В. Ф. Симиренка, Б. І. Ханенка, Терещенків, Бродських, М. Р. Закса та інших у Києві (XIX–XX), палац Воронцова (XIX, Одеса), дача «Ластівчине гніздо» (XX, Місхор), палацові комплекси в Підгірцях Львівської обл. (XVII), Тульчині (XVIII), Алупці (XIX), Масандрі (XIX), Шарівці (XIX), Кореїзі (XIX), Лівадії (XX), а також поміщицькі маєтки – переважно в лісостеповій частині України; університет (колишня резиденція митрополита Буковини й Далмації) (XVIII, Чернівці), Червоний корпус національного університету імені Тараса Шевченка (XIX, Київ), Львівський університет (будинок Головного крайового сейму) (XIX), лицей князя І. Безбородька (XIX, Ніжин Чернігівської обл.); театри опери і балету в Одесі

(XIX), Львові (XIX), Києві (XX), Донецьку (XX); контрактний дім (XIX, Київ), нова біржа (XIX, Одеса), будинок губерньського земства (XX, Полтава), будинок Державного банку (XX, Київ), «Будинок з химерами» (XX, Київ), палац Праці (XX, Дніпропетровськ), будинок художника (XX, Луцьк); залізничні вокзали Києва, Чернівців, Жмеринки, Львова, Дніпропетровська; Дніпрогес (Запоріжжя); астрономічна обсерваторія (XIX, Миколаїв) та ін.

Історико-художню цінність мають архітектурні ансамблі Хрещатика й Подолу (Київ), Круглої площі (Полтава), Приморського бульвару та Думської площі (Одеса), площі Свободи (Харків), площі Ринок (Львів), міської ратуші (Івано-Франківськ) та інші.

Пам'ятки архітектури й містобудування різних історичних епох і стильових напрямів споруджені за проектами вітчизняних (О. Вербицький, Горголевський, І. Григорович-Барський, А. Гун, В. та О. Беретті, О. Бернардацці, Я. де Вітте, В. Заболотний, Ю. Захарович, С. Ковнір, О. Красносельський, П. Красовський, В. Кричевський, Л. Косовський, І. Левинський, А. Меленський, Б. Меретин, В. Ніколаєв, Я. Погребняк, О. Яновський, В. Ярославський) і зарубіжних (П. Барбон, О. Бекетов, Ф. Боффо, Дж. Бріано, Е. Блор, Г. Гельнер, Й. Главка, К. Ешліман, Петро Італієць, Камерон, Дж. Кваренгі, Лакруа, Ф. Растреллі, Коджа Сінан, Г. Торрічеллі, С. Фесінгер, В. Честе, Й.-Г. Шедель, А. Шервуд, О. Щусев) архітекторів.

Візантійський стиль представлений церквою Іоанна Предтечі в Керчі, Десятинною церквою в Києві (не збереглася), кафедрою Спаса в Чернігові, церквою в Овручі Житомирської обл. Інтерпретацією візантійського стилю з відчутним впливом готики можна вважати церкви Галича, Межиріччя, Львова. Псевдовізантійсько-руський стиль, поширений у II половині XIX ст., властивий культовим спорудам Житомира, Дніпропетровська, Харкова, Володимирського собору в Києві.

Романський вплив прочитується в архітектурі фортець Білгород-Дністровського, Судака, Кам'янець-Подільського, Хотина. Готичний стиль, сприйнятий архітектурою Західної України в кінці XIV ст., визначає образ костелів Кам'янець-Подільського, Львова, Берегового Закарпатської обл., Скала-Подільської, замків Острога, Луцька, Кременця, Меджибожа. Воронцовський палац в Алуці та палац у Шарівці збудовано в неоготичному стилі.

На заході України збереглися й зразки ренесансної архітектури: «Чорна кам'яниця», будинок і вежа Корнякта, Братська (Успенська) церква, каплиці Боїмів та Кампанів у Львові, костел у Густині Тернопільської обл., Успенська

церква у Крилосі, палац у Підгірцях. Вплив художніх ідей італійського ренесансу простежується в архітектурі Білого палацу в Лівадії. Належність до стилю бароко є очевидною в архітектурі П'ятницької церкви, собору Св. Юра, Бернардинського костелу у Львові, а також церкви гетьмана Б. Хмельницького в Суботові. Розквіт українського (або козацького) бароко припадає на XVII–XVIII ст., а його центр знову зміщується в Наддніпрянщину. Під впливом цього стилю споруджуються нові й перебудовуються давні культові споруди: Софійський собор, Михайлівська церква у Видубицькому монастирі, Михайлівський собор, церкви Спаса на Берестові, Троїцька, Набережно-Микільська, Покровська, а також Георгіївський собор, Марійський палац у Києві. Яскравим зразком архітектури бароко є церкви, костели, синагоги у Львові, Харкові, Ужгороді, Ромнах (Сумська обл.), Чернігові, Батурині (Чернігівська обл.), Ізюмі (Харківська обл.), Сумах, Ніжині, Прилуках (Чернігівська обл.), Шаргороді (Вінницька обл.), Охтирці (Сумська обл.) та інших містах. Стиль рококо простежується в архітектурі Андріївської церкви, дзвіниць Михайлівського та Софійського соборів у Києві, собору Св.Юра у Львові, головної церкви Почаївської Лаври, собору у м. Козелець, Домініканського костелу у м. Тернопіль та ін.

Класичний стиль (кінець XVIII–XIX ст.) властивий переважно світським спорудам. До нього належать численні палаци, ратуші, адміністративні будинки Києва, Полтави, Харкова, Львова, Одеси, Чернівців, Чернігова, Херсона, Яготина (Київської обл.), Глухова (Сумської обл.), Батурина (Чернігівської обл.). Серед культових споруд кращими зразками цього стилю є собори Одеси, Херсона, Кременчука (Полтавської обл.), Чернівців, а також Аскольдова могила та церква Різдва на Подолі в Києві. Віденський неоренесанс є еkleктичним стильовим напрямом, виявленим в архітектурі театральних будівель Києва, Одеси та Львова. Представлені також провідні стилі XX ст.: модерн (будинок губернського земства в Полтаві, Бессарабський критий ринок у Києві), конструктивізм (будинок Держпрому в Харкові) та інші.

Серед археологічних пам'яток заслуговують на увагу стоянки давньої людини та городища: Трипільля (Київська обл.), Королево (Закарпатська обл.) – найстаріше з відомих у Європі поселень (500–150 тис. р. до н. е.), Каїк-Коба

(АР Крим), Добраничівка (Київська обл.), Більськ (Полтавська обл.), Івахнівці (Хмельницька обл.), Мезин (Чернігівська обл.), а також античні кургани – Товста могила та Чортомлик (Дніпропетровська обл.), П'ятихатиха (Київська обл.), Солоха і Гайманова могила (Запорізька обл.), Лита могила (Кіровоградська обл.), Царський та Золотий кургани (АР Крим), Змієві вали та укріплені ранньофеодальні городища (Путивль, Вишгород, Володимир, Белз, Пліснесько, Звенигород, Василев та інші).

Історичні пам'ятки пов'язані з визначними подіями в історії України. Так, перша літописна згадка назви «Україна» відноситься до Переяслав-Хмельницького. Острів Хортиця є місцем заснування, а острів Томаківка (Дніпропетровська обл.) – розташування Запорізької Січі. Першою в Україні вищою школою є Острозька академія (Рівненська обл.). Перша друкарня з гражданським шрифтом заснована в Кіровограді. Місця знаменних в історії України битв – Жовті Води, Берестечко, Корсунь-Шевченківський, Батіг, Пилявці, Полтава, Ізмаїл, Севастополь, Крути, Одеса, Керч, Київ, Петрівці. Трагічні сторінки в історії українського народу пов'язані з Переяславом, Батурином, Коднею, Мельниками («Холодний яр»), Великими Сорочинцями, Биковнею, Базаром, Бабиным Яром (Київ), Кортелісами, Чорнобилем.

Історико-культурні ресурси, пов'язані з певними історичними подіями, найчисельнішими є у Львівській, Одеській, Київській, Івано-Франківській областях.

В Україні налічується близько 53,6 тис. історико-культурних пам'яток, з яких 12 тис. становлять інтерес як туристсько-екскурсійні об'єкти, хоча в туризмі залучено менше 5,5 тис. (за деякими джерелами – 8 тис.).

Загалом за насиченістю, різноманітністю історико-культурних ресурсів і перспективами їх залучення до рекреаційної сфери області України можна поділити на такі типи:

- з високим потенціалом – м. Київ; Львівська, Хмельницька, Закарпатська обл., АР Крим, Івано-Франківська, Черкаська, Київська обл.;
- із середнім потенціалом – Чернівецька, Донецька, Чернігівська, Вінницька, Харківська, Одеська, Тернопільська, Полтавська, Житомирська обл.;
- із низьким потенціалом – Сумська, Запорізька, Дніпропетровська,

Луганська, Херсонська, Миколаївська, Рівненська, Кіровоградська, Волинська обл.

3.3 Історико-культурні об'єкти України включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

До Списку Всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО) з України входять:

Культурні:

1. *«Собор Св. Софії, Києво-Печерська Лавра та прилеглі монастирські споруди»* (з 1990 року, Київська обл.).

2. *«Ансамбль історичного центру міста Львів»* (з 1998 року, Львівська обл.).

3. Транскордонний (10 країн) об'єкт науково-культурної спадщини *«Дуга Струве»* (геодезичні пункти Баранівка, Катеринівка, Старонекрасівка, Фельштин, 2007 р., Хмельницька, Одеська обл.).

4. *«Резиденція Далматинських та Буковинських митрополитів»* (зараз – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) (з 2011 року, Чернівецька обл.).

5. *«Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора»* (з 2013 року, м. Севастопіль, АР Крим).

6. *«Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі»*, спільна українсько-польська номінація (з 2013р.).

Природний об'єкт:

7. *«Древні та первісні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи»* (з 2017 року).

Графічно розташування зазначених об'єктів наведено на рисунку 3.1. Біосферні заповідники – *«Чорноморський»*, *«Асканія-Нова»*, *«Карпатський»*, *«Дунайський»*, *«Шацький»*, *«Деснянський»*, *«Розточчя»* та транскордонні заповідники *«Дельта Дунаю»* і *«Східні Карпати»* включено до Всесвітньої мережі резерватів ЮНЕСКО. До репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства входить *«Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст.»*.



Рисунок 3.1 – Об’єкти світової спадщини ЮНЕСКО в Україні

Козацькі пісні Дніпропетровщини, або «козацькі пісні» – явище виконання степових пісенних творів (українських козацьких пісень) у Дніпропетровській області, внесене до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує негайної охорони (у 2016 році).

Дамо коротку характеристику кожному з об’єктів.

«Собор Св. Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська Лавра» (з 1990 року, Київська обл.)

Собор святої Софії, Софія Київська або Софійський Собор (є лише однією зі споруд, які входять до складу заповідника «Софія Київська» – це чудової краси ансамбль пам’яток українського зодчества XI–XVIII століть, який формує архітектурний образ Верхнього Києва.

До його складу входять: Софійський собор, дзвіниці собору, будинок митрополита, трапезна (тепла Софія), бурса, брама Заборовського, південна башта, братський корпус, хлібня, Софійський собор

Найціннішою спорудою заповідника є Софійський собор – всесвітньовідома пам'ятка архітектури й монументального живопису XI століття.

Собор Св. Софії зберіг давню архітектуру та найповніший у світі комплекс мозаїк і фресок XI ст. Це пам'ятка світового значення, яка 1990 р. занесена ЮНЕСКО до Списку всесвітньої спадщини. Її унікальний за своєю стародавністю, оригінальністю, повнотою та цілісністю монументальний ансамбль доніс до нас живий дух епохи розквіту Київської Русі.

Собор, як головний храм держави, відігравав роль не тільки духовного, а й політичного та культурного центру. Під склепінням Св. Софії відбувалися урочисті «посадження» на великокняжий престол, церковні собори, прийоми послів, затвердження політичних угод. При соборі велося літописання й були створені перші відомі на Русі бібліотека та школи.

Храм був закладений Ярославом Мудрим. Його будівництво велося в 20–30-і роки XI століття. Храм присвячено Софії – Премудрості Божій. Це одна з найскладніших абстрактних категорій християнського богослов'я, що має багато тлумачень. За апостолом Павлом, Софії символічно відповідає іпостась Христа – втіленого Слова Божого. Собор відрізняють грандіозні розміри та надзвичайно ускладнена структура. Загальна ширина храму – 54,6 м, довжина – 41,7 м, висота до zenіту центральної бані – 28,6 м. Загально кажучи, інтер'єр Софії відтворює середньовічну модель Всесвіту, а зовнішній вигляд – образ Граду Божого – Небесного Єрусалима.

За свою багатовікову історію собор пережив навали ворогів, пограбування, часткові руйнування, ремонти й перебудови.

До сьогодні в одній церкві збереглися і крізь віки до нас дійшли 260 кв. метрів мозаїк та 3 тисячі кв. метрів фресок XI сторіччя. Біля кожної мозаїчної композиції є написи грецькою мовою, що пояснюють сюжет. Імена мозаїстів невідомі. Шедевром мистецтва мозаїки вважається зображення Оранти – розміщеної в центральному апсиді – фігури Святої Діви Марії, руки якої підняті в молитві. Мозаїка має 6 метрів у вишину. Унікальність зображення полягає в тому, що воно виконане на внутрішній поверхні куполу Собору, і з різних точок Оранта виглядає зображеною у різних позах – стоячи, схилившись у молитві чи на колінах.

Фрески Софійського собору (це розпис мінеральною фарбою по вологому тиньку) датуються XI століттям – вони були виконані під час будівництва собору. У XIX столітті, під час реконструкції собору, на стіни були нанесені нові малюнки, виконані олійними фарбами, які, зазвичай повторювали контури

старих зображень. У ХХ столітті, під час чергової реставрації вченими було виявлено, що велика частина фресок ХІ століття зберіглася під шаром тиньку та олійних фарб, і, де це було можливо, старі фрески були відкриті.

Києво-Печерська лавра – це видатний пам'ятник не тільки слов'янської, але й загальносвітової культури, площею 23,54 га і є унікальним та одним з найбільших музейних комплексів Східної Європи.

Поява Києво-Печерського монастиря обумовлена політичними, економічними, соціальними та культурними наслідками хрещення Київської Русі у 988–989 рр. У «Повісті минулих літ», автором якої є інок Печерської обителі Нестор, сказано, що у 1051 р. подвижник Антоній заснував у печері монастир. Повернувшись зі Святого Афону, Антоній довго ходив по монастирях рідної землі, та не знайшов для душі своєї гідного місця, тому вирішив усамітнитися у давній печері неподалік від княжого села Берестове. Аскетичний спосіб життя Антонія уславив його по всій Русі. Коло нього почали збиратися однодумці, яких Антоній і постригав в іноки. Коли кількість братії досягла 12 осіб, прп Антоній поставив ігуменом Варлаама, а сам у 1062 р. переселився на сусідній пагорб і викопав там нову печеру. Так виникли печери, пізніше названі Ближніми й Дальніми. Коли кількість братії зросла до 100, князь Ізяслав, на прохання прп Антонія, подарував ченцям гору над печерами, де було побудовано першу дерев'яну церкву. Так був створений монастир, а печери перетворилися на місце поховання.

На території Лаври в ХІ ст. тут зародилося літописання. Монастир мав значну книгозбірню, розвивалось образотворче мистецтво.

На початку ХІІ ст. в Лаврі заснували першу лікарню Київської Русі.

У 1073 р. в було закладено кам'яний Успенський собор. У 1106–1108 рр. була споруджена Троїцька надбрамна церква. У 1108 р. завершилось будівництво кам'яної трапезної. Наприкінці ХІІ ст. навколо монастиря зведено кам'яний мур.

Син великого київського князя Юрія Долгорукого Андрій Боголюбський у 1159 р. надав Печерському монастирю титул «лавра»

У 1240 р. місто Київ було зруйноване й пограбоване полчищами степових кочовиків, що завдало великої шкоди й призвело до зупинки церковного будівництва, іконописання та занепаду традицій багатьох ремесел. У роки боротьби українського народу за національне визволення у 1648–1654 рр. Києво-Печерський монастир неодноразово зазнавав нападів і руйнацій. Після переходу влади до царського уряду Московської держави почалось піднесення Лаври. Їй жалували грамоти, кошти, землі та маєтки.

Наприкінці XVII – початку XVIII століть. феодально-кріпосне господарство Лаври сягнуло найбільших розмірів. Після жовтневих подій 1917 року для Києво-Печерської лаври почалися дуже важкі в її історії часи. Згідно з декретом радянського уряду «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» (23.01.1918) усе майно церковних і релігійних товариств було проголошено надбанням народу. Тільки за період із 1919 по 1922 роки у Лаврі було вилучено коштовностей на суму понад 164 657 крб золотом.

29 вересня 1926 р. ВУЦВК і Рада народних комісарів УРСР прийняли постанову «Про визнання колишньої Києво-Печерської лаври історико-культурним державним заповідником і перетворення її на Всеукраїнське музейне містечко». Сам же монастир був закритий, ченців виселили, релігійне життя припинилося. Великого лиха й руйнації завдала Друга Світова війна. 3 листопада 1941 р. було висаджено у повітря Успенський собор. Після війни, протягом 1960–1980-х років, йшли відновлювальні та ремонтно-реставраційні роботи. У 1970–1990-х роках Інститутом археології АН України на території Заповідника та в печерах проводилися археологічні розкопки і наймасштабнішими дослідженнями лаврських печер. Вчені відкрили невідомі ходи й різні приміщення, виявили велику кількість написів на стінах, фрагменти настінного живопису, а також різноманітний археологічний матеріал.

У червні 1988 р., у зв'язку зі святкуванням 1000-річчя хрещення України-Русі, Рада Міністрів України прийняла постанову, згідно з якою новоствореній печерській релігійній громаді було передано територію Дальніх печер з усіма будівлями та печерним лабіринтом. Сьогодні Національний Києво-Печерський історико-культурний Заповідник – найбільший музейний комплекс України, де зосереджено 144 споруди, 122 із яких – пам'ятки історії і культури. Серед них – два унікальних підземних комплекси, храми, пам'ятки архітектури XI–XIX ст., виставкові приміщення. Заповідник користується великим попитом серед туристів, особливо популярні тури вихідного дня.

Критерії за, якими ансамблі Святої Софії та Києво-Печерської Лаври були включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО:

Критерій (I). «Київ: Собор Св. Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська Лавра» є шедевром творчого генія людини, як з точки зору архітектурної композиції, так і декоративного оздоблення.

Софійський собор – унікальна пам'ятка архітектури та монументального мистецтва першої половини XI ст., яка містить найбільший у світі ансамбль тогочасних мозаїк і фресок. Особливостями архітектури собору є додані до

п'ятинавового ядра додаткові нави та пірамідальна об'ємно-просторова композиція хрестовокупольного храму. Монументальний живопис собору складає єдиний за ідейним задумом ансамбль, що відображає головні богословські ідеї цієї доби і є видатною пам'яткою візантійського мистецтва. Величний пантеон християнських святих, зображених у соборі, за численністю не має подібних серед візантійських пам'яток того часу. Специфікою стінопису собору є також комплекс унікальних світських фресок сходових веж в традиціях візантійського мистецтва.

Архітектурний ансамбль Києво-Печерської Лаври – шедевр українського мистецтва, який остаточно сформувався за доби бароко, об'єднує унікальні наземні та підземні будівлі і споруди XI – XIX ст. в поєднанні з виразним ландшафтом.

Критерій (II). Об'єкт всесвітньої спадщини «Собор Св. Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська Лавра» є результатом культурної взаємодії Київської Русі, Візантії та Західної Європи. Архітектура та монументальний живопис об'єкта наслідує візантійські архітектурні та мистецькі традиції, які набули у ньому нового тлумачення під впливом місцевого замовлення. Це виявилось як у духовному наслідуванні, так і в архітектурному плануванні, включаючи традицію підземної православної культової архітектури Києво-Печерської Лаври. Успенський собор протягом XII-XV століть був зразком для будівництва подібних храмів у східноєвропейському регіоні.

Критерій (III). Об'єкт всесвітньої спадщини «Собор Св. Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська Лавра» є виключно важливим свідченням багатовікової культурної традиції країн візантійського ареалу взагалі та Київської Русі зокрема. Протягом століть об'єкт має значний духовний вплив на Східну Європу.

Критерій (IV). Софійський собор є винятковою спорудою, яка відображає у своїй архітектурі та стінописі специфіку ктиторського замовлення. Будівництво собору започаткувало створення архітектурної школи, яка вплинула на формування культової архітектури та монументального мистецтва Київської Русі, а згодом Східної Європи.

«Ансамбль історичного центру міста Львів» (з 1998 року, Львівська обл.)

Місто Львів, засноване в пізньому Середньовіччі, протягом кількох століть процвітало як адміністративний, релігійний і торговий центр. Львів зберіг практично недоторканою свою середньовічну міську топографію, і,

зокрема свідочтва окремих етнічних громад, які жили там, разом з великою кількістю будівель XVI-XX ст.

Ансамбль історичного центру Львова складається з частин, що репрезентують кілька історичних етапів формування міського середовища та різняться за характером культурної спадщини, яку містять:

1. Високий замок і Підзамче: первинна частина міської структури, що виникла близько V століття, а у XII столітті вже являла собою високорозвинене міське поселення. Частково збереглися автентичні пам'ятки архітектури XIII – XVII століття, планувальна структура вулиць та площ, потужний пласт археологічного культурного шару, природний та антропогенно змінений ландшафт. Природно-географічні особливості міського ландшафту – розташування на межі Поліської низовини та Подільської височини, у Львівській котловині, сформованій долиною ріки Полтви, схилами Львівського плато та пагорбами Розточчя, через які проходить головний європейський вододіл між басейнами Чорного та Балтійського морів. Охоплює замкову гору з рештками замку (XIII ст.) та посад, на території якого в XIII – початку XIV століття було десять православних церков і монастирів, три вірменські церкви, два костьоли, мечеть і синагога.

2. Середмістя: до ділянки Підзамче безпосередньо примикає регулярно розплановане Середмістя, що виникла в середині XIV століття на території посаду княжого міста. Є повністю збереженим зразком регулярного містобудування на території Східної Європи. Характер міського середовища визначається ансамблево згармонізованими сакральними, громадськими, житлово-ремісничими будівлями різнонаціональних громад, що мешкали в місті. Серед пам'яток домінують будівлі епохи ренесансу, що увібрали в себе релікти давніших будівельних конструкцій. Центральна частина середмістя оточена кільцем скверів, що виникли на місці розібраних середньовічних міських фортифікацій, ансамблями замських (свого часу) монастирів та магнатських резиденцій, які репрезентують переважно епоху бароко.

3. Ансамбль собору Святого Юра: розташований на терасі південно-західного узгір'я за межами середньовічного міста, в який входить: собор Святого Юра (1744-1770 рр.); митрополичий палац (1772-1774 рр.) капітальні будинки (1774-1866); дзвіниця (1828 р.); огорожа з двома брамами: «від базару» (1770р.) та «від городу» (1772 р.).

Собор Святого Юра є одним з кращих архітектурних ансамблів України доби пізнього бароко.

Цей об'єкт увійшов до Списку всесвітньої спадщини на основі критеріїв II і V:

Критерій (II). За своєю міською забудовою та архітектурою Львів є видатним прикладом синтезу архітектурних і художніх традицій Східної Європи з такими ж традиціями Італії та Німеччини.

Об'єкт всесвітньої спадщини «Ансамбль історичного центру Львова» є унікальним зразком містобудівельного середовища, результатом взаємовпливу різних за походженням містобудівельних традицій та цілеспрямованої урбаністичної діяльності, осередком архітектурно-мистецьких шедеврів найвищої якості, неповторність яких зумовлена симбіозом стилів і традицій місцевого (галицька школа давньоукраїнської архітектури), східного (візантійський, вірменський), західноєвропейського (переважно італійського та німецького) культурних кіл. З них до унікальних здобутків належать святині княжої доби, ансамблі епохи ренесансу, пам'ятки архітектури та скульптурної пластики бароко та рококо, окремі напрямки стилю модерн, зокрема, сецесії та українського модерну.

Критерій (V). Політична і торгівельна роль Львова завжди приваблювала певну кількість етнічних груп з різноманітними культурними і релігійними традиціями, які створювали окремі, хоча і взаємозалежні громади в межах міста, свідчення чого завжди був і є міський архітектурний ландшафт.

Львів протягом усієї своєї історії був великим торгівельним центром і певний час найвідомішим у Європі східноєвропейським містом. На французькій географічній карті 1492 року з усієї Східної Європи позначено лише одне місто – «Leopolis».

Своїй виключній торгівельній місії Львів завдячує географічному розташуванню найоптимальнішого пункту перетину шляхів зі Сходу на Захід і навпаки.

Межі історичного ареалу м. Львова (2329 га), що є буферною зоною об'єкта, визначені та затверджені Рішенням виконкому Львівської міської ради № 1311 «Про затвердження меж історичного ареалу та зони регулювання забудови м. Львова» від 09.12.2005 р. і передані до Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2008 році.

***Транскордонний об'єкт науково-культурної спадщини
«Дуга Струве» (геодезичні пункти Баранівка, Катеринівка,
Старонекрасівка, Фельштин, 2007 р., Хмельницька, Одеська обл.)***

Об'єкт № 1187 Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО є маловідомим навіть для більшості українців. Дуга Струве – мережа з 265 пунктів. Створювалася з метою визначення параметрів Землі, її форми й розміру. Геодезична дуга Струве була обмірена за 40 років, із 1816 до 1855 рр., на протязі 2 820 км від Фугленеса недалеко від мису Норд-Кап у Норвегії до Ізмаїла поблизу Чорного моря, що утворило дугу меридіана.

Безпрецедентна довжина й точність вимірювань поставили Геодезичну Дугу Струве в перший ряд найбільших у світі астрономо-геодезичних робіт. Геодезичні роботи з вимірювання цієї дуги, яка становить 1/14 окружності Землі (25 градусів 20 хвилин по широті) було здійснено у XVIII ст. і тривали вони понад 40 років. Очолювали роботи Василь Якович Струве – астроном, академік, засновник Пулковської обсерваторії, член Російського географічного товариства та військовий геодезист Карл Теннер – генерал-лейтенант, почесний член Петербурзької академії наук.

Вимірювання дуги стало найзначущім вимірюванням фігури Землі за всі попередні дві тисячі років подібних робіт – від Ератосфена Александрійського. Результати вимірювань, мали високу точність, протягом більш ніж ста років використовували в усіх подальших розрахунках фігури Землі та для картографування територій країн.

Спостереження, які виконувалися під час побудови Геодезичної Дуги Струве, є чудовим прикладом злагодженої різнобічної співпраці спеціалістів країн Європи, а також їхнього вкладу в розвиток світової науки й техніки, зокрема астрономії, геодезії та картографії. Виміри, проведені на Дугі Струве, дав змогу обчислити довжину земного меридіана з такою точністю, що навіть сучасні спостереження з супутників виправили їх усього на два сантиметри. Тут же було встановлено, що наша Земля – не куля. Точніше, не цілком куля, а геоїд – тобто об'ємний овал.

Ця співпраця була взаємовигідною для всіх учасників проекту. Геодезичні роботи мали величезне значення для систематичних геологічних досліджень, що у ті часи розпочались і активно розвивались на території сучасної України. Отже, Дуга стала першою в історії ЮНЕСКО науково-технічною пам'яткою.

Об'єкти геодезичної дуги знаходяться окрім України ще в Норвегії, Швеції, Фінляндії, Естонії, Латвії, Литві, Росії, Білорусі й Молдові. Ці країни 28 січня 2004 р. звернулися в Комітет ЮНЕСКО по Всесвітній спадщині із пропозицією про твердження збережених 34 пунктів Дуги Струве як Пам'ятник Всесвітньої спадщини (рис. 3.2).

Об'єкт було включено до Списку відразу за декількома критеріями:

Критерій (II). Демонструє важливий обмін людськими цінностями протягом певного проміжку часу та розвиток технологій.

Критерій (IV). Є видатним прикладом технологічного ансамблю, який ілюструє значний етап людської історії.

Критерій (VI). Безпосередньо пов'язана із ідеями та подіями універсального значення.



Рисунок 3.2 – Розміщення пунктів геодезичної дуги Струве

Українські об'єкти перебувають за наступними координатами:

– 49°33'57" пн. ш. 26°45'22" сх. д. «Катеринівка», село Катеринівка, (Хмельницька область);

– 49°19'48" пн. ш. 26°40'55" сх. д. «Фельштин», село Гвардійське, (Хмельницька область);

– 49°08'55" пн. ш. 26°59'30" сх. д. «Баранівка», село Баранівка (Хмельницька область);

– 45°19'54" пн. ш. 28°55'41" сх. д. «Старонекрасівка», село Стара Некрасівка (Одеська область).

–
***«Архітектурний ансамбль резиденція митрополитів буковини і далмації»
(зараз – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)
(з 2011 року, Чернівецька обл.)***

Споруда Резиденції Буковинських митрополитів є головною пам'яткою Чернівців. Ініціатором будівництва став буковинський православний єпископ Євгеній Гакман (1793–1873 рр.). Для створення проекту було запрошено Йосипа Главку (1831–1908 рр.), відомого чеського архітектора й ученого, автора багатьох споруд у Чехії та низці західноєвропейських міст.

Будівництво резиденції тривало 18 років. З Відня, Праги та інших міст Австро-Угорщини до Чернівців приїжджали відомі майстри й будівельники. З-поміж них були художники Карл Йобст і Карел Свобода, які займалися оформленням інтер'єрів.

Ансамбль резиденції митрополитів створює враження середньовічного замку. До його складу входять Семінарська церква, палац митрополитів, семінарія та школа псаломщиків, розташовані з трьох боків великого внутрішнього двору. Усі будівлі побудовані в стилі неоромантизму, їх відрізняє прекрасна майстерність виконання, особливо деталей із цеглини й кераміки. Виокремити який-небудь основний архітектурний мотив у цьому химерному ансамблі складно: поряд з елементами романського стилю й готики є сусідами форми мавританської, візантійської та румунської архітектури, а в керамічному декорі можна помітити вплив українського народного орнаменту.

До резиденції прилягає прекрасний ландшафтний парк з гротом, фонтаном і рідкісними породами дерев. До наших днів тут збереглося багато рідкісних порід – пробкове дерево, пірамідальні туї, магнолії, тис, тюльпанове дерево. Сьогодні в приміщенні резиденції розміщуються три факультети Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

На засіданні 35 сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО архітектурний ансамбль під №1330 включений до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО за трьома критеріями.

Критерій (II). Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації – грандіозний історичний духовний центр православної Східної Європи, де здійснювалися функції світського і клерикального адміністративно-територіального керування, церковного богослужіння і духовного навчання. На час будівництва православна митрополія Буковини – найбільший православний центр південно-східної Європи.

Властивості архітектурно-просторового композиційного вирішення архітектурного ансамблю надали підстави називати його чудом Сходу. Після завершення будівництва місто Чернівці отримало метафоричну назву Єрусалиму на Пруті.

Критерій (III). За художніми принципами архітектура ансамблю поєднує історичні традиції розпланування часів зниклої Візантії, романського періоду монастирського будівництва, цегляної готики Центральної та північно-східної Європи та планувальні принципи бароко.

Критерій (IV). Архітектурний ансамбль Резиденції засобами пластичного мистецтва і архітектури втілює високі ідеали людства. Він – унікальний витвір просторового мистецтва, який мав значний вплив на розвиток культової архітектури та монументального мистецтва Центральної і Східної Європи.

Крім чотирьох виокремлених критеріїв унікальності необхідна умова номінування – автентичність і цілісність об'єкту. Відповідно до постанови Ради міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 р. Резиденцію взято на державний облік за категорією національного значення, за видовою ознакою Резиденція - пам'ятка архітектури, що не має прямих аналогів в Україні.

Ансамбль приваблює своїм незвичним виглядом, скидаючись на середньовічний замок. Високі цегляні стіни, оздоблені різьбленим каменем, стрункі вежі, торці будівель і ризаліти, завершені високими зубцями, круті схили дахів, критих викладеною узором поливаною черепиці білого, голубого, зеленого і коричневого кольорів, – усе це створює враження вічної піднесеності і святковості.

Природний об'єкт: «Букові праліси Карпат та древні букові ліси Німеччини» (з 2011 року)

Букові праліси Карпат – транскордонний серійний природний об'єкт, що складається з десяти окремих масивів, які розташовані вздовж осі завдовжки

185 км. Простягається від Рахівських гір і Чорногірського хребта в Україні на захід Полонинським хребтом до гір Буковські Верхи (Bukovské vrchy) та Вигорлат (Vihorlatské vrchy) у Словаччині (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Розміщення та площа букових пралісів українсько-словацького об'єкта

№	Назва масиву	Країна, регіон	Природоохоронна установа	Ядро (заповідна) зона, га	Буферна зона, га
1	Чорногора	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	2476,8	12925,0
2	Уголька – Широкий Луг	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	11860,0	3301,0
3	Свидівець	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	3030,5	5639,5
4	Мараморош	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	2243,6	6230,4
5	Кузій – Трибушани	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	1369,6	3163,4
6	Стужиця – Ужок	Україна, Закарпаття	Ужанський національний природний парк	2532,0	3615,0
7	Стужиця – Буковські Врхи	Словаччина, Пряшівщина	Національний парк «Полонини»	2950,0	11300,0
8	Рожок	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	67,1	41,4
9	Вигорлат	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	2578,0	2413,0
10	Гавешова	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	171,3	63,99

Українсько-словацький об'єкт «Букові праліси Карпат» займає площу 77 971,6 га, з яких 29 278,9 га – заповідне ядро, а 48 692,7 га – буферна зона. Понад 70 відсотків території об'єкта розташовані в Україні.

Цей об'єкт становить надзвичайну цінність на світовому рівні як взірць недоторканих природних комплексів помірних лісів. Він репрезентує найзавершеніше й найповніші екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих та мішаних лісостанах за різноманітних природно-кліматичних умов.

Лише тут найкраще зберігся неоціненний генофонд бука лісового (*Fagus sylvatica*) та низки інших видів із його ареалу. Букові праліси Карпат є надзвичайно важливими для розуміння повної картини історії та еволюції роду бука (*Fagus*), який завдяки своїй поширеності у північній півкулі є глобально важливим. Бук є однією із найважливіших складників помірних широколистяних лісів, які колись займали 40 відсотків території Європи.

Важливо також, що ці праліси зростають на всіх ґрунтовірних породах, що трапляються в Карпатах (кристалічні породи, вапняки, фліш, андезит), представляють 123 рослинні асоціації та володіють значним біологічним різноманіттям. Порівняно з іншими лісовими об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, «Букові праліси Карпат» вирізняються специфічною флорою та фауною (зокрема троглобіонтними видами), які додають екологічної комплексності та завершеності цим екосистемам.

13 липня 2017 року на сесії комітету Юнеско у Кракові (Польща) ухвалили рішення включити до складу українсько-словацько-німецького об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» 63 ділянки давніх букових лісів із 10-ти європейських країн. До об'єктів світового надбання разом із буковими осередками з Албанії, Австрії, Бельгії, Болгарії, Хорватії, Італії, Румунії, Словенії, Іспанії доповнено українськими ділянками, які охороняються в національних природних парках «Синевир», «Зачарований край» і «Подільські Товтри» та природних заповідниках «Горгани» і «Розточчя».

***«Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора»
(з 2013 року, м. Севастопіль, АР Крим)***

Херсонес Таврійський був включений до світової спадщини ЮНЕСКО 23 червня 2013. До списку була також внесена й хора – сільськогосподарська округа навколо Херсонесу. Рішення про включення було одноголосним. Єдине зауваження стосувалося величезної православної церкви-новобудови у самому центрі Херсонеського городища, що, на думку деяких археологів, шкодить древньому пам'ятникові.

Херсонес Таврійський (у перекладі з дав.-гр. означає «півострів», за середньовіччя – Херсон, у давньоруських джерелах – Корсунь) – старогрецьке місто-держава в південно-західній частині Криму (у межах Севастополя).

Хора (античність) (дав.-гр. – простір, місце, земля, країна) – сільськогосподарська околиця античного полісу, структурно була частиною більшості полісів. У хору входили поселення, які часто мали укріплення та зв'язок із центром полісу. На території хори мешканці полісу займалися сільським господарством, чим забезпечували поліс продуктами. Зазвичай поселення хори будувалися одне за одним, і мали захищені проходи один від одного. Така побудова сприяла безпеці людей у цих поселеннях. У разі нападу на поліс значних ворожих сил, мешканці хори швидко збігалися в центр поліса під захист основних укріплень міста та допомагали їх боронити. Тому хора полісу досить часто піддавалася розграбуванню ворогами в яких не вистачало сил для штурму основних укріплень полісу.

Херсонес Таврійський заснований 422–421 рр. до н. е. грецькими вихідцями з Гераклеї Понтійської як грецька колонія на північному узбережжі Чорного моря та за античної доби став важливим торговельним, ремісничим і політичним центром південно-західного узбережжя Криму. Херсонес розміщений біля Карантинної бухти в межах сучасного міста Севастополя. Найдавніші археологічні знахідки в Херсонесі – уламки чорнофігурної кераміки – датуються VI століттям до н. е.

Економічний і політичний розквіт Херсонесу Таврійського припадав на IV–II ст. до н. е. Він був демократичною державою, карбував власні монети. Основою його економіки було виноградарство, рибний промисел, ремесла й торгівля (збіжжям, а також худобою та рибою) з іншими грецькими містами, скіфами й таврами.

За весь час існування міста-держави херсонцям доводилося вести численні війни. Римські імператори то підпорядковували місто своїм союзникам – боспорським царям, то надавали йому «свободу», коли необхідно було стримати амбіції боспорських монархів.

У V столітті християнство стає офіційною релігією. Безжально руйнуються пам'ятки античного мистецтва, театр, храми, їх замінюють християнські церкви, каплиці. У складі Римської держави в IV–V століттях місто вело виснажливу боротьбу за виживання, стримуючи натиск найсильніших варварів, серед яких особливою жорстокістю відзначалися гуни. Херсонес, захищений потужними оборонними стінами, продовжує жити ще

тисячоліття, але вже в умовах нового, феодального ладу.

У V столітті Херсонес увійшов до складу Візантійської Імперії. З V до XI століття Херсонес був найбільшим містом на північному березі Чорного моря й важливим центром візантійської культури. З IX століття він став однією з її військово-адміністративних областей. Візантії називали його Херсоном, слов'яни – Корсунем.

За цей півтисячолітній період своєї історії Херсонес опинявся на перехресті військово-політичних інтересів Хазарського каганату, Київської Русі, печенігів і половців. У 988 році київський князь Володимир після кількох місяців облоги захопив місто. У свідомості давньоруських літописців захоплення Корсуня нерозривно пов'язане з Хрещенням Русі та поширенням християнства. З того часу (частково раніше) культурні впливи Візантії на Київську Русь йшли переважно через Херсонес (Корсунь).

З початку XIII століття (від захоплення Константинополя хрестоносцями) Херсонес опинився в залежності від Трапезундської імперії. У середині XIV століття, коли торгівлю на Чорному морі монополізували генуезці, Херсонес швидко занепав і був знищений татарами (1299 р. – нападом Ногая). Великий князь Литовський Ольгерд розбив кримськотатарське військо в 1363 році поблизу гирла Дніпра та продовжив свій похід у Криму, спустошивши Херсонес і захопивши тут всі цінні церковні предмети. Його наступник Вітовт у 1397 році пішов на Крим, дійшов до Кафи й знову зруйнував Херсонес. У 1399 році темник Золотої Орди Едигей захоплює та спалює місто. Після цього нищівного удару Херсонесу вже не судилося піднятися. Херсонес був насамперед торговим містом і загинув не лише внаслідок нападів та пљондрування, а й через зростаючу конкуренцію з генуезькими колоніями: Кафою, Чембало та іншими.

На сьогодні межі стародавнього грецького міста – Херсонеса Таврійського – це територія Національного історико-археологічного заповідника. До його створення спонукнули розкопки, які ведуться вже понад 180 років, та велика кількість археологічних пам'яток. До наших днів зберіглося багато давніх споруд. Серед них – елліністичний театр, римська цитадель, середньовічні християнські храми, житлові квартали, вулиці, гончарні майстерні, обладнання для засолювання риби, колодязі тощо. Усе це принесло Херсонесу ще одну назву – «Руська Троя». За цей час відкрито понад третину міста. Серед археологічних знахідок є унікальні – присяга громадян Херсонеса III ст. до н. е., декрети, фрески, мозаїки, шиферні ікони християнських храмів, написи-присвяти, численні побутові предмети. Загалом

музейні зібрання заповідника налічують понад 200 тисяч експонатів, які зберігаються у музейній колекції.

Принципи розподілу територій міста та хори між громадянами Херсонесу є унікальним відображенням демократичних цінностей давньогрецького суспільства, втілених в його пам'ятках. Крім того, Херсонес Таврійський був важливим політичним, економічним і культурним центром Північного Причорномор'я, відіграв вирішальну роль в розповсюдженні християнства в Південно-Східній Європі, зокрема на території Стародавньої Русі.

Критерій (II). В античному і середньовічному світі Херсонес Таврійський як давньогрецька колонія і форпост Римської та Візантійської імперій був найбільш далекою точкою, де стикалися цивілізації Середземномор'я і «варварське» населення Південно-Східної Європи. Знаходячись на пересіченні стародавніх торговельних шляхів, місто зазнавало постійного впливу різноманітних культур південного заходу, півночі та сходу. Мешканці Херсонеса і його хори протягом 2000 років впливали на культуру мешканців суміжних територій, зігравши вирішальну роль в еллінізації скіфів і сарматів, християнізації готів, алан і східних слов'ян. В свою чергу, проникнення варварських звичаїв в повсякденне життя херсонеситів призвело до створення унікального синкретичного культу Діви-Партенос в їх античному пантеоні.

Критерій (V). Сільськогосподарський ландшафт херсонеської хори на Гераклеїському півострові, що сформувався в IV–III ст. до н. е., орієнтований переважно на вирощування винограду, є видатним зразком системи розподілу земель античного поліса, здійсненої в комплексі з міським плануванням за аналогічною «системою Гіподама».

В той же час хора Херсонеса Таврійського є винятковим свідченням стародавніх технологій в галузі обробки землі, а також повсякденного життя її мешканців, що втілювалося в численних залишках межових і плантажних стін, транспортних магістралей, водопроводів, житлових садиб і оборонних комплексів. Хора Херсонеса Таврійського свідчить про міжчасову і міжкультурну спадковість у використанні та розвитку культурного ландшафту з IV ст. до н. е. до XIV ст. н.е.

***«Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі»,
спільна українсько-польська номінація (з 2013 року)***

Транснаціональний об'єкт включає вибірку з 16-ти церков, храмів, збудованих із горизонтальних дерев'яних колод у період між XVI і XIX ст. православними та греко-католицькими громадами. Вони репрезентують

культурне самовиявлення чотирьох етнографічних груп та напрацьовані ними впродовж віків зовнішні, декоративні та технічні властивості. Церкви наслідують автентичну будівельну традицію, що має коріння у православному церковному зодчестві, переплетеному з елементами місцевої традиції та символічними посланнями на космогонічну картину церковної громади. Церкви збудовані тридільними у плані й увінчуються чотири- або восьмигранними верхами й куполами. Їх доповнюють дерев'яні дзвіниці, іконостаси, поліхромічні стінописи, а також церковні брами, подвір'я та цвинтарі.

Графічно розташування зазначених об'єктів наведено на рисунку 3.3.



Рисунок 3.3 – Об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО
«Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі»

До переліку від України увійшли 8 об'єктів:

– ансамбль пам'ятки архітектури 1745 р. церкви Собору св. Архистратига Михаїла в с. Ужку Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.;

– ансамбль пам'ятки архітектури 1813–1824 рр. церкви Вознесення Господнього (Струківської) в с. Ясіні Рахівського р-ну Закарпатської обл.;

– ансамбль пам'ятки архітектури 1808 р. церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нижньому Вербіжі Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.;

– ансамбль пам'ятки архітектури 1598 р. церкви Зіслання Святого Духа в м. Рогатині Івано-Франківської обл.;

– ансамбль пам'ятки архітектури 1670–1678 рр. церкви св. Юра в м. Дрогобичі Львівської обл.; пам'ятка архітектури 1720 р. церква Пресвятої Трійці в м. Жовкві Львівської обл.;

– ансамбль пам'ятки архітектури 1502–1600 рр. церкви Зіслання Святого Духа в с. Потеличі Жовківського р-ну Львівської обл.;

– ансамбль пам'ятки архітектури 1838–1902 рр. церкви Собору Пресвятої Богородиці в с. Маткові Турківського р-ну Львівської обл.

У партнерстві з Міністерством культури України, Google Україна оцифрувала вісім дерев'яних церков регіону та створили спеціальний сайт «Дерев'яні Церкви Карпатського Регіону», де можна дізнатися більше про кожну з церков, а також прокласти до них маршрути на Google Картах. 3D-тури всіх цих церков є доступними та в режимі Street View на Картах Google.

Об'єкти, внесені в Список, є найкраще збереженими прикладами дерев'яних церков різних типів, які розташовані уздовж північного краю Карпат. Більшість церков містять унікальні взірці мистецького оформлення (іконостаси, ікони), які відповідають процесу переходу європейського мистецтва від готики до пізнього бароко та сучасності і є рідкісними музейними цінностями.

Деякі храми є прикладом історичних домінант в оточуючому середовищі, що й донині вирізняються незвичайною природною красою. Дерев'яні церкви є символами ідентичності локальних ландшафтів і важливим компонентом у масштабах всього культурного субрегіону.

Церкви внесені на підставі критеріїв, зокрема,

Критерій (III). Запропонована група дерев'яних церков є унікальним реліктом завершеної в наш час багатовікової лінії розвитку традиційних дерев'яних святинь. Її занепад викликали пануючі сучасні відносини – демографічні, технологічні і стильові тенденції. Ці пам'ятки втратили перспективу подальшого розвитку, ставши специфічними пам'ятками минулих епох. Це унікальне явище, що поширене лише на точно окресленім терені. Всі

запропоновані об'єкти сторіччями виконують сакральну функцію. Довкола них матеріалізуються цінності духовної культури які мають універсальну вартість, а одночасно ідентифікують і документують локальну релігійно-культурну тотожність. Церкви є тлом традиційних урочистостей і обрядів. Майже всі виконують функції, надані їм будівничими і фундаторами, зберігаючи історичні форми та виконуючи одночасно потреби сучасного релігійного життя. Запропонована група церков є унікальним реліктом вже вигаслої в наш час багатовікової лінії розвитку традиційних дерев'яних святинь. На це вплинули пануючі демографічні, технологічні і естетичні чинники.

Критерій (IV). Всі вибрані церкви є найкращими збереженими зразками колись загальної традиції дерев'яного будівництва, пов'язаної з найважливішим ідейним змістом християнської Європи. Є найрепрезентативнішими об'єктами в рамках своєї типології і ідентичності. В них зберіглася втрачена вже технологічна і будівельна майстерність, специфічна для історичних епох, в яких поставали. Їх інтер'єри зберегли вистрій з різних епох. Поліхромії вибраних церков відносяться до найцінніших збережених стінописів. Вирізняються вони розбудованими іконографічними програмами, одночасно репрезентуючи різні техніки виконання та високий мистецький рівень.

Адміністратори церков, місцева влада працюють над популяризацією цих об'єктів і включення їх в туристичний оборот.

«Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст.»

Петриківський розпис представлений як невід'ємна частина нематеріальної культурної спадщини центральної частини України, а саме смт Петриківки Дніпропетровської області, яке було пов'язане територіально й духовно з історією Запорізького козацтва та до сьогодні зберегло традиції унікальної народної творчості. Петриківський декоративний розпис є проявом народного мистецтва, що сформувалося у XIX–XX ст. як мистецтво розпису хати, якому притаманні неповторність та самотність. В основі розпису лежить образне, поетичне осмислення світу рідної природи, краси української землі.

Класичними елементами розпису є гілки калини та польові квіти, зображення яких не використовується в жодному з існуючих видів декоративного видів декоративного розпису. Основними композиційними сюжетами розпису є «вазон», «букет», «гілочка» і «фриз». Ці композиції

використовувалися як компонент архітектурного декору. Петриківські мотиви, де переважають яскраві, насичені кольори, й дотепер привертають увагу не тільки колоритом, але й надзвичайною цілісністю творчої ідеї.

Унікальність розпису є рослинний, переважно квітковий орнамент. Він ґрунтується на створенні фантастичних, неіснуючих у природі квітів («лучка», «кучерявки»). Широке застосування мають мотиви садових (жоржини, айстри, троянди) і лугових (ромени, волошки) квітів, ягід полуниці й винограду. Унікальним є також зображення листя, що називають «папороттю», бутонів і пір'ястого ажурного листя.

Усі петриківські майстри малюють без попередньо наміченого контуру, не користуючись жодним вимірювальним інструментом. Віртуозність виконання досягається писанням за допомогою тоненького пензля з котячої вовни. Окрім пензля, застосовують стебла, щіточки, а ягоди й деякі квіти малюють просто пензлем.

Незвичайною рисою розпису є те, що весь малюнок розгорнутий на площині стіни, аркуша паперу або декоративної тарілки має поширене зображення. При цьому лінії стебел і гілок не перетинаються між собою, а багато елементів розпису мають силуетне зображення. Фігури птахів, тварини, людей мають здебільшого контурне зображення. Тварин малюють у профіль, а квіти – в анфас. Петриківські майстри за традицією застосовують для розпису яєчну темперу, гуаш, олійні фарби на ґрунті, підлатковий розпис.

Розпису властиве контрастне поєднання основних і додаткових кольорів спектра, де переважають червоні й зелені відтінки. Для композиційних схем малюнків характерна статичність, ритмічна урівноваженість усіх елементів. Проте сюжети не схожі між собою, і підкреслюють неповторність індивідуальності майстра. Талановиті майстри сучасного періоду, цілі творчі династії, які з покоління в покоління передають таємниці розпису, допомагають зберегти його унікальність, додають до нього нові тематичні та технічні знахідки, що сприяє еволюції петриківського розпису, який зароджувався та існує тільки в с. Петриківка.

Попередній список – перелік об'єктів-кандидатів – це перелік важливих культурних і природних об'єктів, що пропонуються включити до Списку всесвітньої спадщини. Станом на 2017 рік український уряд запропонував ввести до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО ще 16 об'єктів.

Таблиця 3.2 – Перелік об’єктів-кандидатів, що пропонуються включити до «Списку всесвітньої спадщини», 2017 року

№	Назва	Місце розташування	Час створення	Рік внесення
1	2	3	4	5
1	Борисоглібський собор	Чернігів	XII століття	1989
	Спасо-Преображенський собор		XI століття	
2	Могила Тараса Шевченка та державний історичний та природний музей-заповідник	Черкаська область місто Канів	XIX–XX століття	1989
3	Національний степовий біосферний заповідник «Асканія-Нова»	Херсонська область сmt Асканія-Нова	1874	1989
4	Культурний ландшафт каньйону у Кам’янці-Подільському	Хмельницька область Кам’янець-Подільський	XI–XVIII століття	1989
5	Дендрологічний парк «Софіївка»	Черкаська область місто Умань	1796–1802	2000
6	Бахчисарайський палац кримських ханів	АРК місто Бахчисарай	XVI століття	2003
7	Кам’яна Могила	Запорізька область Мелітопольський р-н	XX–XVI тис. до н. е.	2006
8	Миколаївська астрономічна обсерваторія	Миколаїв	1821	2007
9	Комплекс пам’яток Судацької фортеці	АРК, місто Судак	XIV–XVI століття	2007
10	Миколаївська астрономічна обсерваторія	Миколаїв	1821	2008
	Астрономічна обсерваторія Київського національного університету	Київ	1845	
	Астрономічна обсерваторія Одеського національного університету	Одеса	1871	
	Кримська астрофізична обсерваторія	АРК, Бахчисарайський район, сmt Научний	1945	
11	Історичний центр і порт Одеси	Одеса	XVIII–XIX століття	2009
12	Кирилівська церква	Київ	XII століття	2009
	Андріївська церква		1747–1762	
13	Пости та укріплення на торгових шляхах генуезців від Середземного до Чорного морів	АРК	XIV–XVI століття	2010

Продовження таблиці 3.2

1	2	3	4	5
14	Мангуп-Кале	АРК Бахчисарайський район	V-VI століття	2012
	Ескі-Кермен		VI століття	
15	Бахчисарайський палац кримських ханів	АРК, Бахчисарай	XVI століття	2012
	Чуфут-Кале	АРК, Бахчисарайський р-н	V–VI століття	
16	Держпром (Будинок Державної промисловості)	Харків	1925–1928	2017

3.4 Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича»

З метою збереження та ефективного використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів України, своєрідною віссю якої є найбільша водна артерія країни – оспіваний у віках Дніпро-Славутич, подальшого розвитку туристичної діяльності розроблено Національну систему туристсько-екскурсійних маршрутів під загальною назвою «Намисто Славутича».

Ця система охоплює дванадцять областей України: Дніпропетровську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Кіровоградську, Миколаївську, Одеську, Полтавську, Сумську, Херсонську, Черкаську, Чернігівську та м. Київ.

Результатом роботи є узагальнення інформації про природно-рекреаційні та історико-культурні туристичні ресурси регіону «Намисто Славутича», розробка на цій основі пропозицій і рекомендацій щодо створення туристсько-екскурсійних маршрутів. Це сприятиме розвитку туризму, відродженню національної свідомості та традицій українського народу. Рекомендації, інформаційні та аналітичні матеріали можуть використовуватися працівниками туристичної галузі у практичній діяльності при плануванні напрямів роботи, розробці нових маршрутів і турів, створенні туристичного продукту для різних категорій вітчизняних та іноземних туристів і екскурсантів.

Робота містить досить детальну характеристику природно-рекреаційних і соціально-економічних ресурсів регіону «Намисто Славутича», що зумовлюють можливості та перспективи розвитку туристичної галузі. Систематизовано значний довідковий матеріал про кількісний склад населення, об'єкти природно-заповідного фонду, матеріальну базу туризму, транспортну мережу,

заклади санаторно-курортного лікування, історико-культурні та архітектурні пам'ятки, меморіальні місця тощо. Наведено дані про основні суб'єкти підприємництва, що здійснюють туристичну діяльність у регіоні.

У межах Національної системи «Намісто Славутича» розроблено рекомендовані туристсько-екскурсійні маршрути за тематичними напрямками по місцях, багатих на пам'ятки історії, культури, архітектури та природи, а також пов'язаних із життям і діяльністю видатних людей. Передбачено здійснення численних радіальних подорожей та екскурсій з основних пунктів цих маршрутів.

Тематичні напрями рекомендованих туристсько-екскурсійних маршрутів:

1. Маршрути, пов'язані з періодом існування Київської Русі (IX–XII ст.), яка помітно вплинула на історичний розвиток як України, так і Європи загалом. В Україні збереглися цінні давньоруські археологічні, історико-культурні, архітектурні та літературні пам'ятки: «Слово о полку Ігоревім», архітектурні пам'ятки XI–XII ст. у містах Києві, Чернігові, Каневі, Овручі, Острі; пам'ятки археології у містах Києві, Переяславі-Хмельницькому, Чернігові та с. Білогородці.

2. Маршрути, пов'язані з періодом національно-визвольної війни українського народу у XVII ст. та існування козацької держави. Відтоді дійшли численні пам'ятки: місця розташування Запорізьких Січей, а також пов'язані з головними битвами національно-визвольної війни 1648–1654 рр. під Жовтими Водами та Корсунем; пам'ятки Холодного Яру; колишні центри політичного життя України – гетьманські столиці Чигирин, Батурин і Глухів; місця, пов'язані з життям і діяльністю Б. Хмельницького та інших гетьманів України.

3. Пам'ятки, меморіальні комплекси та музеї Другої Світової Війни у містах Києві, Одесі, Дніпрі, урочищі Дрюківщина, експозиції тематичних музеїв у містах Корсуні-Шевченківському, Переяславі-Хмельницькому, Одесі, с. Нових Петрівцях.

4. Етнографічні маршрути які розкривають витоки та джерела сучасної народної культури та мистецтва, а також української літератури та духовності. Вони передбачають показ центрів народних художніх промислів: ткацтва, вишивки, гончарства, малярства, різьби по дереву, лозоплетіння та відвідання місць, пов'язаних із життям і творчістю видатних митців: М. В. Гоголя на Полтавщині, О. П. Довженка на Чернігівщині, Лесі Українки на Житомирщині, А. П. Чехова на Сумщині, Т. Г. Шевченка на Черкащині тощо.

5. Маршрути релігійного спрямування. Розвиток духовної культури українського народу відображають цінні культові споруди, які з давніх часів

збереглися до наших днів: пам'ятки світового значення у м. Києві, чудові монастирські комплекси та окремі церковні споруди у містах Чернігові, Путивлі, Новгороді-Сіверському, Новомосковську, Полтаві, Золотоноші, селищах Мгарі та Густині.

6. Особливого значення в системі туристсько-екскурсійних маршрутів «Наместо Славутича» надається відвіданню музеїв у межах тематичного напрямку «Музейні скарбниці України»: художніх, архітектури та побуту, історичних, краєзнавчих, військових, літературних, меморіальних тощо. Великий інтерес у туристів викликають «музейні» міста: Київ, Чернігів, Одеса, Полтава, Переяслав-Хмельницький.

У перспективі можливо розширення системи туристсько-екскурсійних маршрутів «Наместо Славутича» та створення транснаціональної системи під тією самою назвою з включенням територій сусідніх держав Білорусі та Росії, де несе свої води Дніпро-Славутич.

3.5 Музеї України

Найповніший та актуальний перелік музейних закладів усіх форм власності та підпорядкування створений Управлінням музейної справи та культурних цінностей Мінкультури України знаходиться за наступним посиланням http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245062916. Він містить понад 2 543 заклади з адресами, телефонами та посиланнями на веб сторінки.

Упродовж 2016 р. Україні працювало 576 держаних музеїв, у яких зберігається 11,6 млн експонатів основного фонду, зокрема 11,2 млн, або 96,9 %, належать до державної частини Музейного фонду України. На виставках та експозиціях музеїв 15,8 млн відвідувачів мали можливість ознайомитись із 1,4 млн експонатів, що становить 12,0 % від загальної кількості предметів основного фонду.

Розподіл кількості музеїв за регіонами (рис. 3.4) свідчить, що найбільша їхня кількість спостерігається в м. Київ (43 музеї) та Полтавській області (38 музеїв).

Найменша кількість музеїв розташована у Херсонській області (9 музеїв), Чернівецькій (10 музеїв), Одеській та Миколаївській області по 11 музеїв.

Таблиця 3.3 – Показники діяльності державних музеїв України, 2016 рік

	Кількість музеїв, од	Кількість предметів основного фонду, од	З них експонувалось протягом року, у відсотках до загальної кількості предметів основного фонду	Кількість відвідувачів, тис. осіб	
				усього	з них учнів, слухачів та студентів
Усього	576	11591707	12,0	15804,1	7813,9
зокрема					
природничий	3	386750	0,9	127,3	70,0
історичний	190	4488602	10,8	6259,2	2835,8
літературний	48	563926	17,4	903,3	501,0
художній	37	481534	8,2	1713,0	851,1
мистецький	31	483030	6,5	1012,5	315,1
комплексний	229	4564332	14,8	4669,7	2689,5
галузевий	8	176849	5,5	151,3	89,4
інший	30	446684	11,6	967,8	462,0
Із загальної кількості музеїв					
розташовані у сільській місцевості	85	493406	30,5	615,2	360,0
надано статус національного	49	2701788	6,4	5405,2	2262,0

Динаміка кількості музеїв наведена на рисунку 3.3, а регіональний розріз кількості державних музеїв на рисунку 3.4.

За профілем усі музеї України поділяються на 9 груп, серед яких найчисленнішу становлять комплексні музеї (232 музеї) на другому місці знаходяться історичні музеї (203 музеї), найменша кількість музеїв – природничого профілю (три музеї). Зовсім відсутні державні музеї науково-технічного профілю (рис. 3.5).

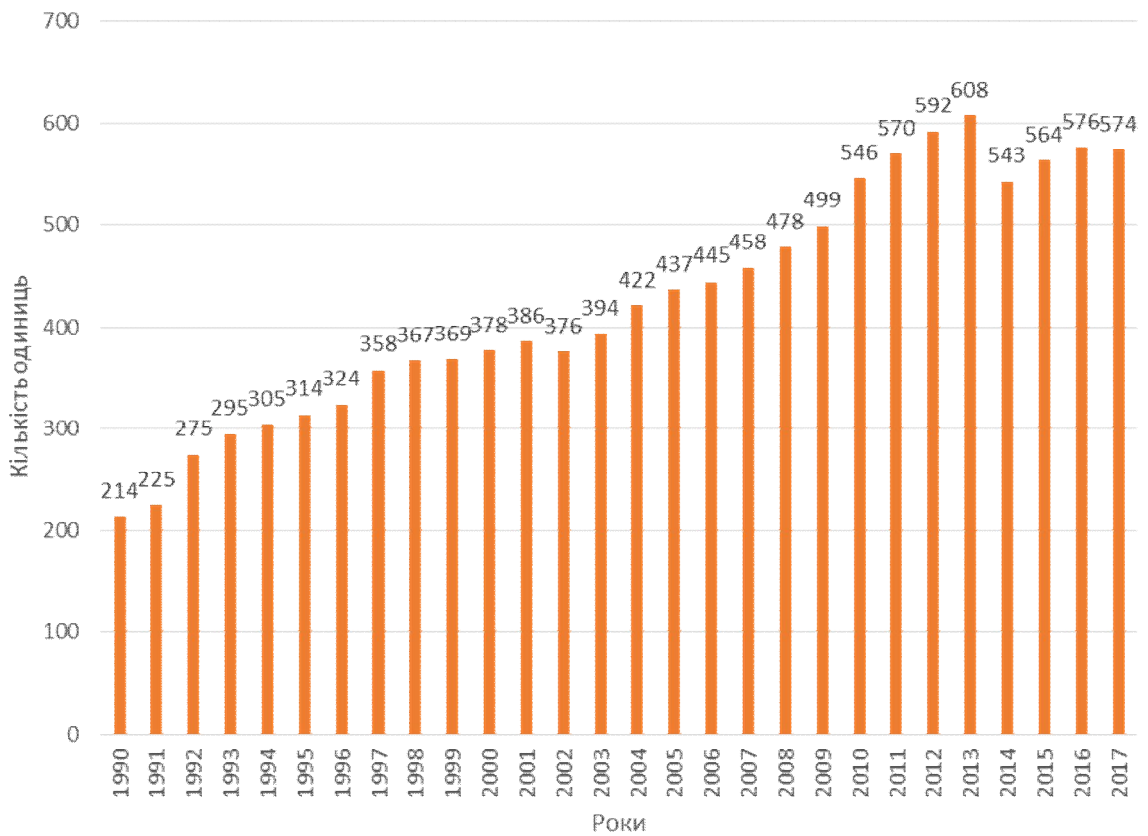


Рисунок 3.3 – Динаміка кількості музеїв в Україні

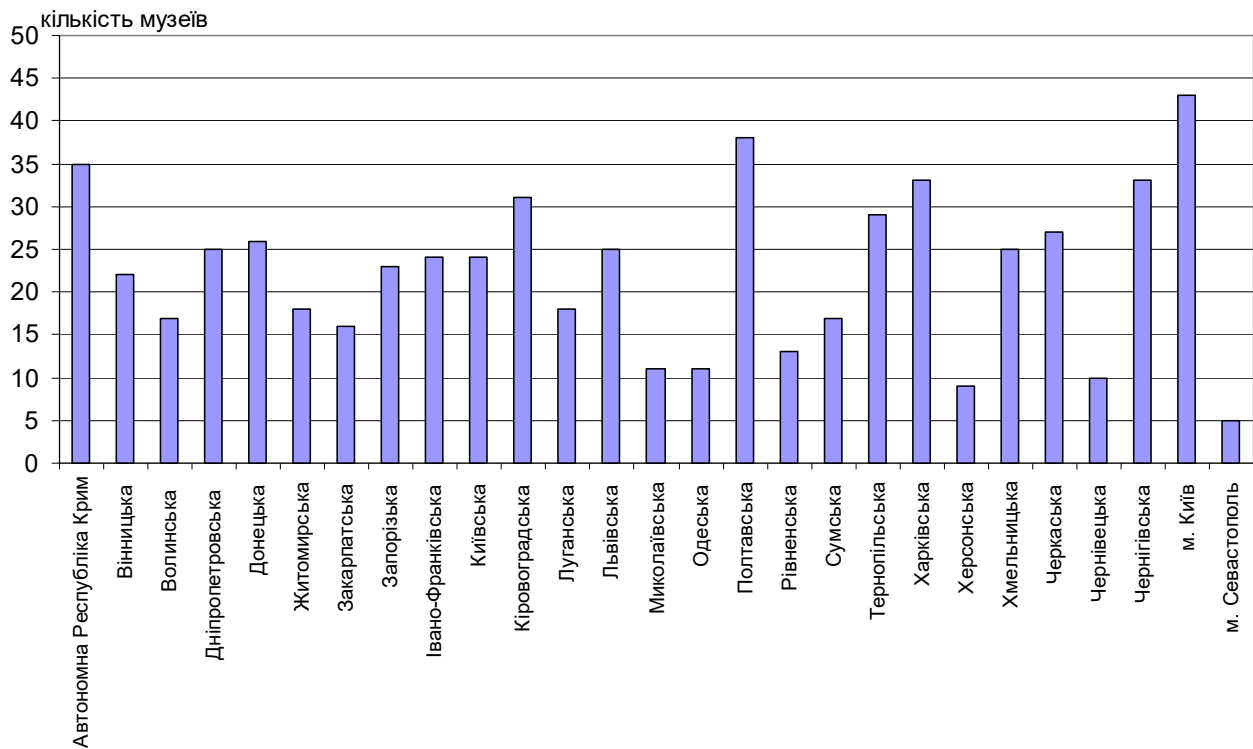


Рисунок 3.4 – Кількість державних музеїв: регіональний розріз

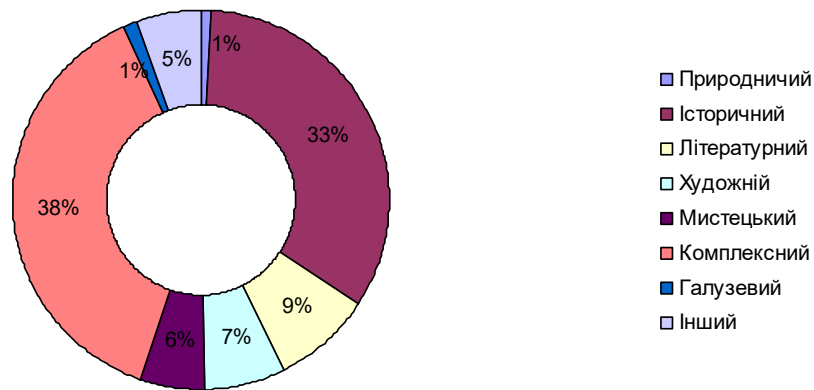


Рисунок 3.5 – Розподіл музеїв за профілем

Із загальної кількості музеїв лише 83 з них знаходяться у сільській місцевості, що становить 12 %

За статусом усі музеї України поділяються на: національні, державні, обласні та районні (міські) та інші.

Історичні музеї знаходяться в усіх регіонах України, окрім Сумської області. Найбільша їхня кількість у Чернігівській області – 17 музеїв та м. Києві та Хмельницькій області по 16 музеїв.

Лідером за кількістю літературних музеїв є Полтавська область, на її території знаходиться 12 літературних музеїв. При цьому в середньому по Україні таких музеїв знаходиться по да в кожній області. Хоча існують регіони в яких такі музеї зовсім відсутні – Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька та інші.

Художні музеї в середньому представлені одним музеєм на область, лідером також є Полтавська область (чотири музеї).

Мистецькі музеї обмежено представлені на території України, зокрема половина областей взагалі не має музеїв цього профілю. Лідером є Івано-Франківська та Одеська області та м. Київ.

Комплексні музеї присутні у всіх регіонах України. Проте їхня кількість дуже різниться. Найбільшу кількість музеїв має Харківська область (22 музеї), а найменшу Чернівецька та Одеська області по два музеї.

Галузеві музеї представлені виключно у Дніпропетровській, Житомирській, Одеській областях та м. Києві.

Наведені дані свідчать, що найбільша кількість основних фондів знаходяться у музеях м. Києва та Львівської області, а найменша їх кількість знаходиться у Вінницькій, Житомирській, Чернівецькій областях.

Перші в Україні музеї були відкриті в Миколаєві (1806 р.), Феодосії (1811 р.), Одесі (1825 р.) і при Київському університеті (1835 р.). За даними довідника «Музеї України», сьогодні в країні функціонує понад 550 офіційно зареєстрованих музеїв, із яких 18 мають статус національних.

За профілем музеїв найбагатші фонди мають музеї історичного та комплексного профілю (рис. 3.6).

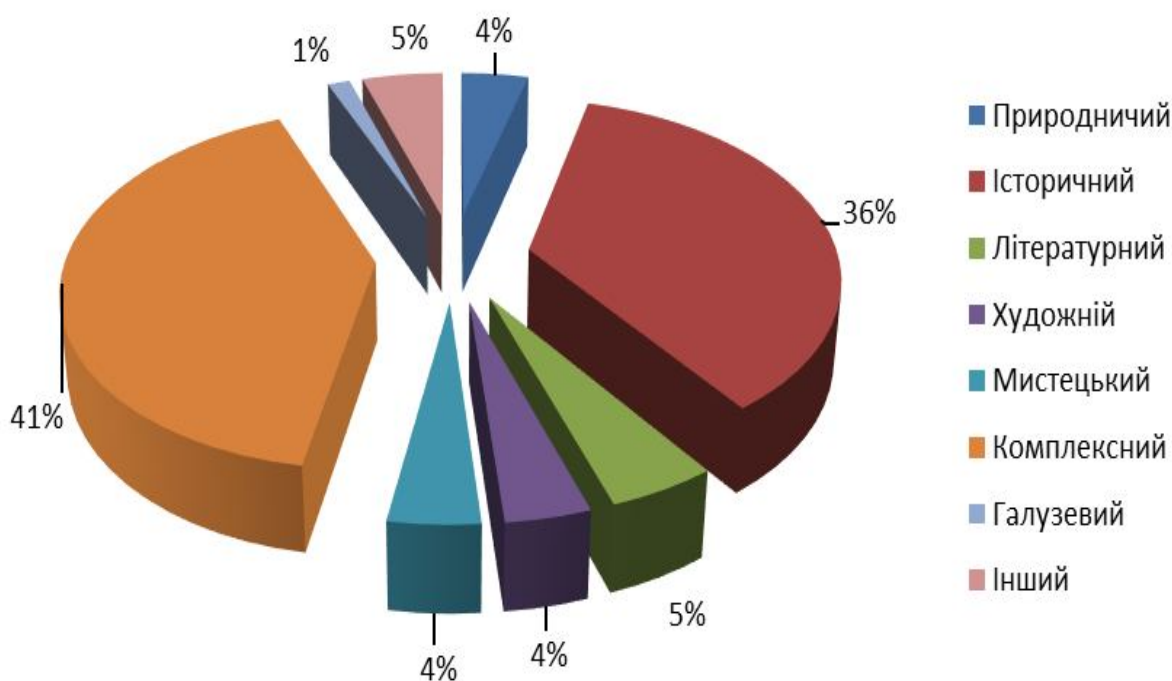


Рисунок 3.6 – Музейні фонди за профілем музеїв

Одним із важливих елементів роботи музеїв, який активно сприяє залученню відвідувачів, є організація виставкової діяльності. Її показники наведені на рисунку 3.7.

Найактивнішу виставкову роботу проводять музеї Кіровоградської, Дніпропетровської, Тернопільської, Черкаської областей та м. Києва.

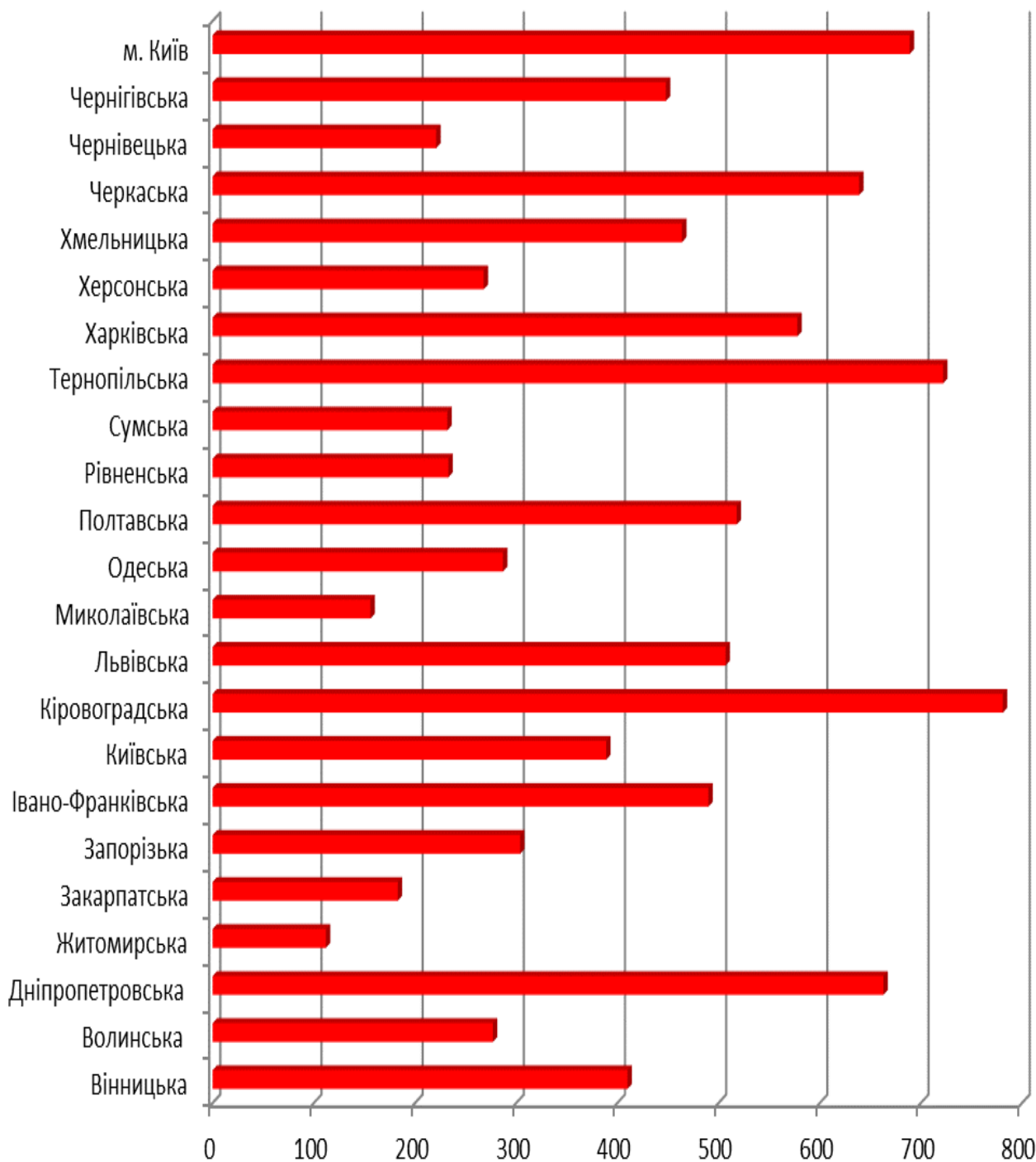


Рисунок 3.7 – Виставкова робота музеїв за регіонами

Ще одним показником потенціалу музею, як об'єкта музейного туризму вважається наявність кваліфікованих кадрів, зокрема, наукових співробітників та екскурсоводів. За цим показником найбільше виділяються м. Київ та Львівська область (рис. 3.8).

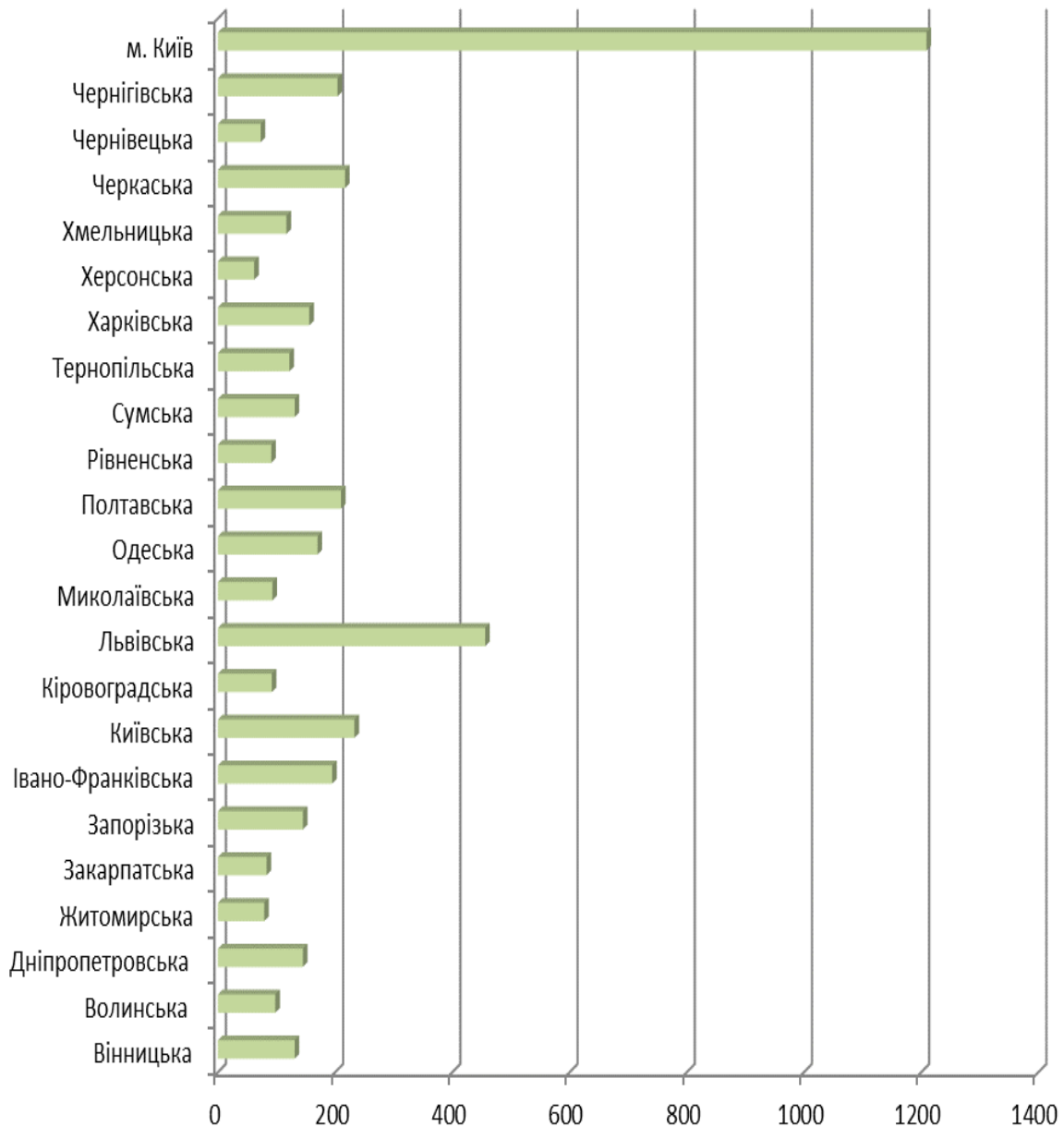


Рисунок 3.8 – Кількість наукових співробітників та екскурсоводів музеїв за регіонами

Найбільш наочним показником роботи музею є кількість його відвідувачів. Динаміка кількості відвідувачів музеїв в Україні починаючи з 1990 року свідчить про те, що цей показник ніколи не опускався нижче позначки 15 млн осіб (рис. 3.9). Проте неможливо прослідити однозначні тенденції щодо динаміки цього показника. Так, згідно з графіком, інтерес до відвідування музеїв то зростає то знову спадає, проте протягом останніх чотирьох років намітилися позитивна динаміка.

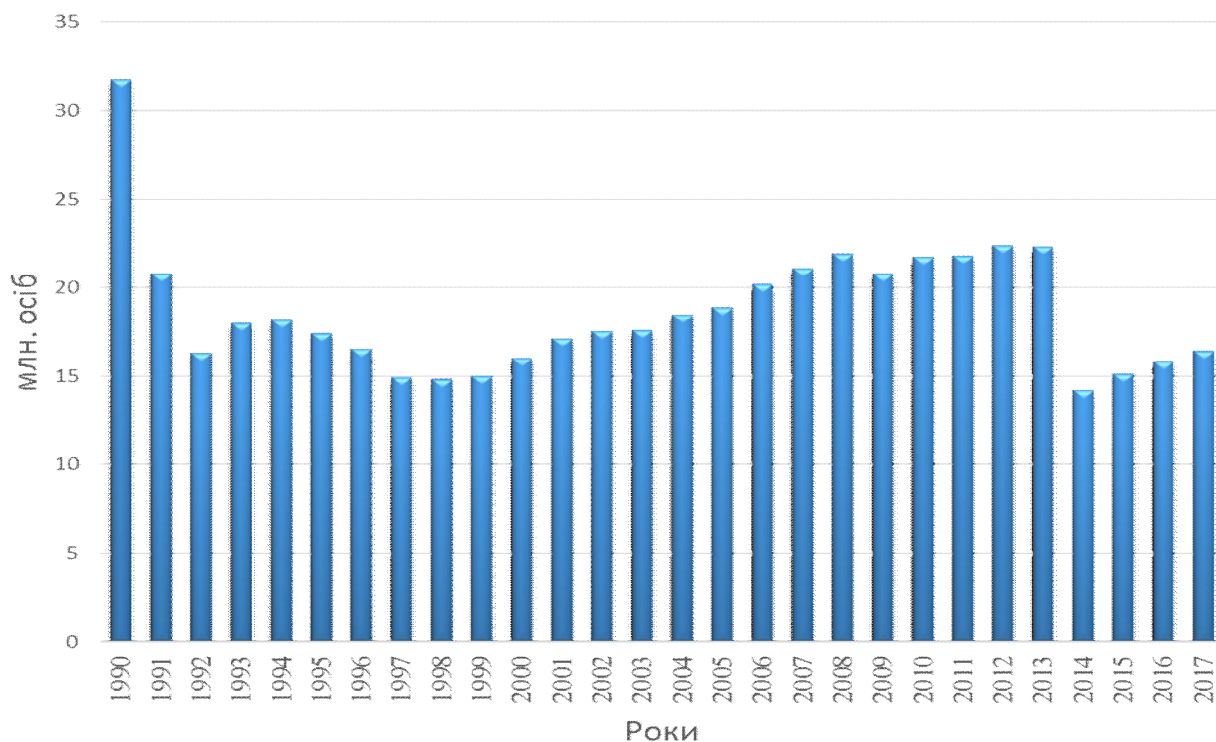


Рисунок – 3.9 Динаміка кількості відвідувачів музеїв в Україні

Аналіз кількості відвідувачів музеїв за рік доводить, що найбільшою популярністю користуються історичні музеї, на другому місці комплексні музеї. Найменшу кількість відвідувачів показують природничі музеї (рис 3.10).

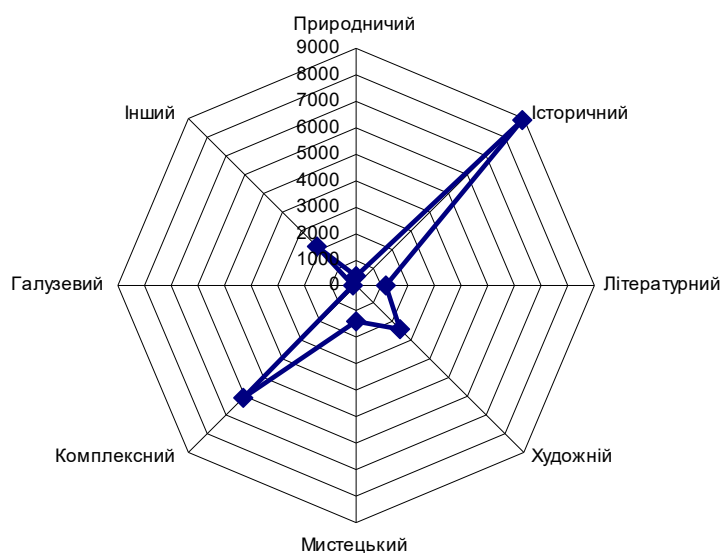


Рисунок 3.10 – Кількість відвідувачів музеїв за рік, тис. осіб

Найбільша кількість відвідувачів спостерігається у м. Києві та сягає понад 5 мільйонів осіб, найменша у Херсонській області близько 100 тисяч осіб.

Розподіл кількості відвідувачів музеїв за регіонами зображений на рисунку 3.11.

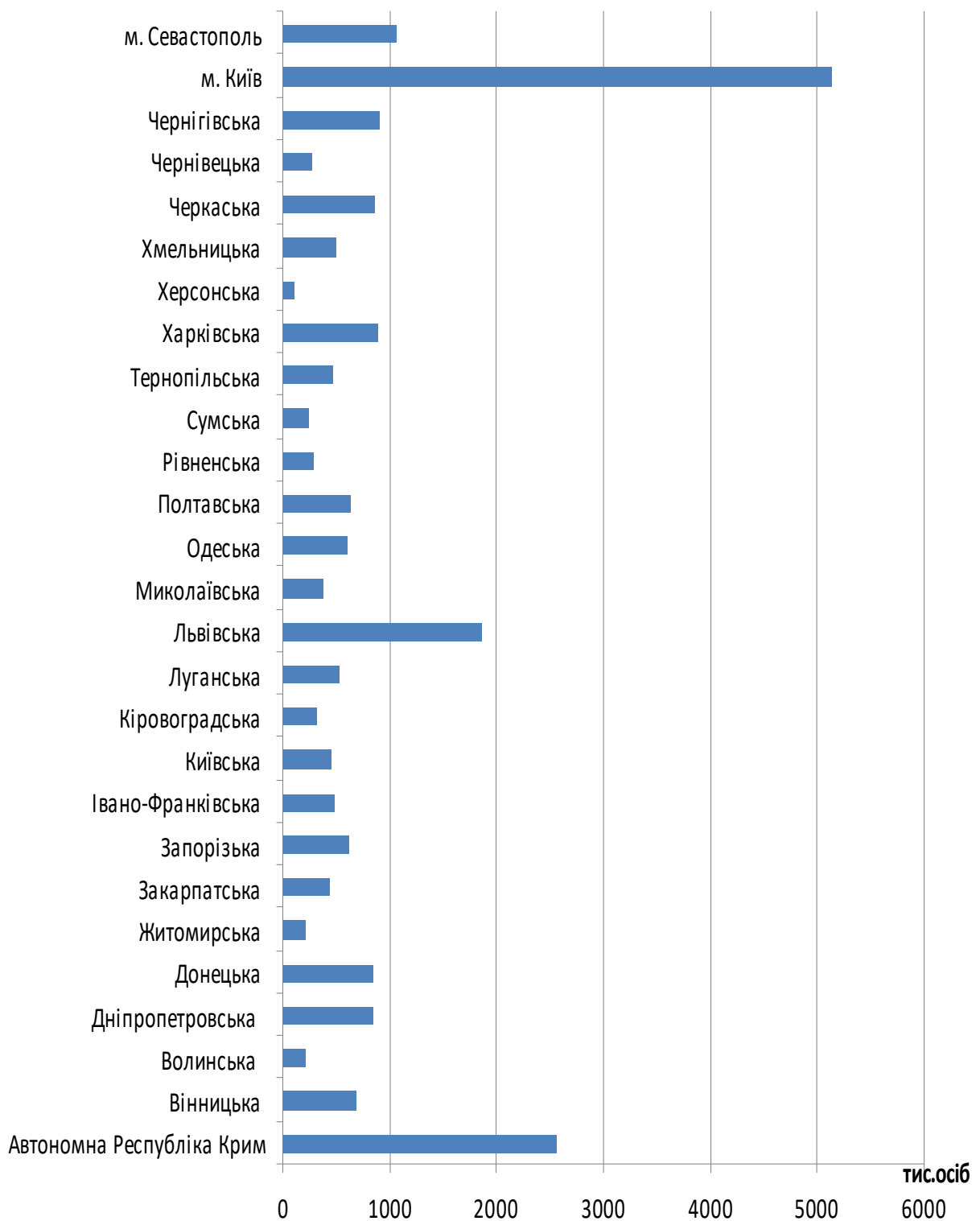


Рисунок 3.11 – Розподіл кількості відвідувачів музеїв за регіонами

Найбільша кількість відвідувачів у середньому на один музей серед усіх регіонів припадає на м. Київ (128 тис. осіб) та Львівську область (74,6 тис. осіб). Найменша кількість спостерігається в Кіровоградській та Волинській областях (близько 10 тис. осіб).

Значна кількість музеїв зосереджена в Києві, Львові, Кам'янець-Подільському, Чернігові, Одесі, Переяслав-Хмельницькому. Багато музейних установ у Черкаській, Чернігівській, Вінницькій областях. Кожне, навіть невелике, містечко й чимало сіл України мають свої краєзнавчі музеї, експонати яких присвячені місцевій історії.

Серед численних музейних закладів держави, в цьому розділі хотілося б згадати ті музеї, які сильно вирізняються своєю специфікою: національний музей медицини (м. Київ), музей українського весілля (с. Великі Будища, Полтавська обл.), музей циркового мистецтва (м. Київ), музей історії соляних копалин (Солотвино Закарпатської обл.), музей писанки (м. Коломия Івано-Франківської обл.), музей техніки Богуслаєва (Motor Sich Aviation Museum, м. Запоріжжя), музей ретро автомобілем «Фаетон» (м. Запоріжжя), музей лісу та сплаву (НПП «Синевир» Закарпатської обл.), музей авіації і космосу (Житомир і Полтава), музей рідкісної книги (м. Ніжин, Чернігівської обл.), музей порцеляни (с. Баранівка, Житомирської обл.), музей історичних коштовностей, гетьманства та однієї вулиці (м. Київ), музей дитинства (м. Харків), музей ткацтва (с. Обуховичі, Київської обл.), музей вишиваних ікон та образів і аптека-музей «Під чорним орлом» (м. Львів), музей партизанської слави (в катакомбах с. Нерубайське Одеської обл.), музей цукру (с. Чорномин Вінницької обл.), музей бджільництва (Гадяч Полтавської обл.), музей бурштину (м. Рівне), музей авіаційної техніки (с. Коротич, Харківська обл.), музей води (м. Київ), музей сновидінь (м. Київ), музей фотоілюзій (м. Харків), музей контрабанди (м. Одеса), музей сміття (м. Вінниця), музей сала (м. Львів), музей звуку (м. Одеса), музей нафтопромислів Галичини (с. Надвірна, Івано-Франківська обл.), музей історії та техніки Південної залізниці (м. Харків), музей Гуцульської магії (м. Верховина, Івано-Франківська обл.), Victoria Museum або музей «вікторіанських» мод (м. Київ), Підводний музей (експонати музею перебувають на глибині від 10 до 48 метрів у затопленому кар'єрі, с. Миколаївка, Дніпропетровської області), музей родинних професій Романа Фабрики (м. Івано-Франківськ), музей комп'ютерної техніки та програмного забезпечення (м. Харків), музей «Поштова станція у Ніжині» (Чернігівська

обл.), музей історії туалету (м. Київ), SexEdMuseum – музей сексуальної освіти в Києві, науково-просвітницький музей сексуальних культур в Харкові та інші.

Останнім часом у великих містах з'явилися музеї нової формації з інтерактивними експозиціями, які демонструють за допомогою пристроїв та дослідів досягнення сучасної науки, такими музеями є Експериментаріум (м. Київ), Ландау-центр та Музей наукових відкритій WOOM (м. Харків).

Картинні галереї, що володіють цінними колекціями творів українських і зарубіжних художників, створено в Києві, Львові, Одесі, Харкові, Феодосії, Луцьку, Воловці (народних майстрів) та інших містах.

Експозиції меморіальних музеїв містять особисті речі й твори Й. С. Баха, Л. ван Бетховена, К. Брюллова, Д. Веласкеса, А. Вівальді, М. Врубеля, Ф. Гойї, І. Гьоте, М. Караваджо, Р. Кента, І. Крамського, Ж. де Латура, І. Левітана, Я. Матейка, В. А. Моцарта, В. Перова, Н. Паганіні, О. Пушкіна, Х. Рібери, П. П. Рубенса, Я. Станіславського, В. Сурікова, В. Тіціана, К. Фаберже, П. Чайковського, А. Чехова, І. Шишкіна, Ф. Шопена та ін.

Серед туристичних ресурсів важливу роль відіграють місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, де створено меморіальні музеї-садиби: Т. Шевченка у с. Моринці Черкаської обл., Лесі Українки у м. Новоград-Волинський Житомирської обл. та с. Колодяжне Волинської обл., І. Франка у с. Нагуєвичі Львівської обл., І. Карпенка-Карого у с. Миколаївка (Хутір «Надія») Кіровоградської обл., К. Білокур – с. Богданівка Київської обл., О. Довженка у м. Сосниця Чернігівської обл., Г. Сковороди у с. Чорнухи Полтавської обл. та с. Сковородинівка Харківської обл., І. Котляревського та Панаса Мирного у м. Полтава, М. Гоголя – с. Гоголеве Полтавської обл., В. Даля – м. Луганськ, М. Пирогова – м. Вінниця, М. Коцюбинського у м. Чернігів, О. Кобилянської та Ю. Федьковича у м. Чернівці, А. Чехова у м. Ялта та м. Суми, І. Айвазовського у м. Феодосія. В Україні функціонує понад 50 літературно-меморіальних музеїв вітчизняних і зарубіжних письменників. Важливим біосоціальним ресурсом є місця народження видатних людей. Найбільш насичені ресурсами цього типу є м. Київ, а також Київська, Львівська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська області.

Регіональні особливості культури та побуту, народні пісні й танці, святкові гуляння (Різдво, Масляна, Івана Купала, весільний обряд тощо) також виступають вагомим туристичним ресурсом. В Україні виокремлюють такі етнографічні області: Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля,

Полісся, Середня Наддніпрянина, Сіверщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донщина, Таврія, Новоросія. Серед основних осередків традиційної культури потрібно назвати Коломию, Косів, Рахів (гуцульські ремесла й народне мистецтво), Космач (писанкарство), Кролевець (художнє ткацтво), Боромля (лозові меблі), Петриківка (художній розпис), Вашківці (музей майстра української народної творчості Г. Тараса), Дігтярі та Решетилівка (килимарство, вишивка), Опішня (гончарство), Сорочинці (традиційний ярмарковий центр). В окремих регіонах можна познайомитися з обрядами, звичаями, кухнею інших народів, що населяють Україну: кримських татар (АР Крим), болгар (Одещина), євреїв (Одещина, Київщина, Житомирщина), молдаван (Буковина, Одещина), румун (Закарпаття, Буковина), угорців, словаків (Закарпаття), поляків (Житомирщина, Львівщина), греків (Донеччина) та інших.

Етнографічним особливостям регіонів України присвячені експозиції музеїв архітектури й побуту під відкритим небом, або музеї скансени.

Музеї скансени

Скансен – це розповсюджена форма етнографічних музеїв, що створюються на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної етнокультурної спадщини, це своєрідний архітектурно-етнографічний комплекс під відкритим небом з міні-музеями в окремих будівлях. У них проводиться комплексна реконструкція минулого, історичні побудови якого є не просто окремими експонатами, а утворюють взаємозв'язаний комплекс.

Отже, відвідувачі дістають можливість побувати в реконструйованому населеному пункті минулого, отримуючи загальне уявлення про історію відповідної країни або місцевості.

В Україні на сьогодні налічується 7 великих та середніх за площею музеїв просто неба. За масштабом діяльності (адміністративно-територіальною ознакою) скансени України розподіляються на три групи, які зображені на рисунку 3.12.



Рисунок 3.12 – Розподіл музеїв – скансенів за масштабами діяльності

Крім того, до цієї категорії туристських ресурсів належать і історико-архітектурні комплекси у місцях існування козацьких гетьманських столиць, та історико-культурні комплекси з етнографічними експозиціями під відкритим небом, що показано на рисунках 3.13 та 3.14.

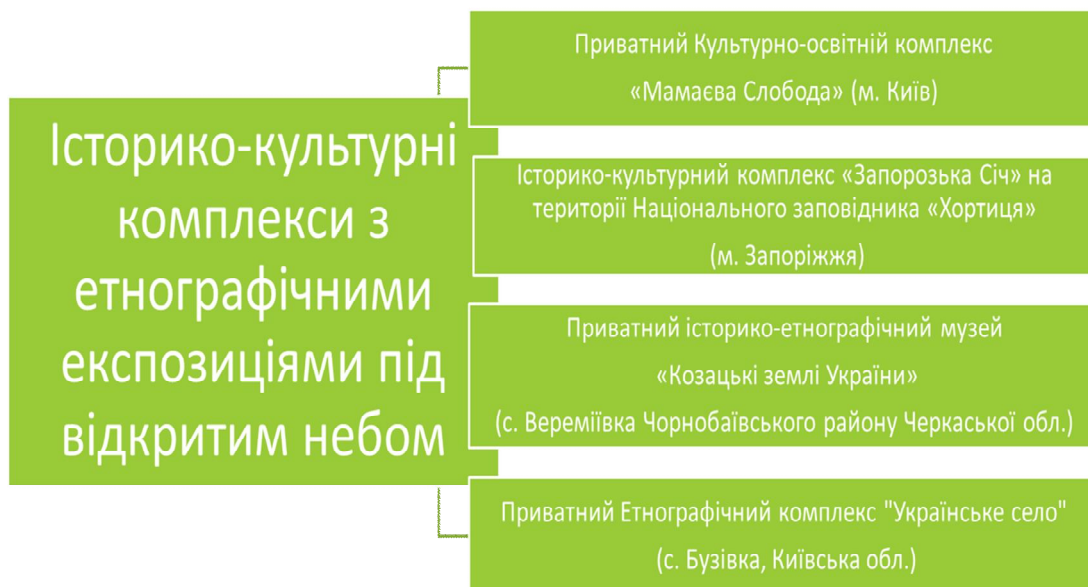


Рисунок 3.13 – Історико-культурні комплекси з етнографічними експозиціями під відкритим небом

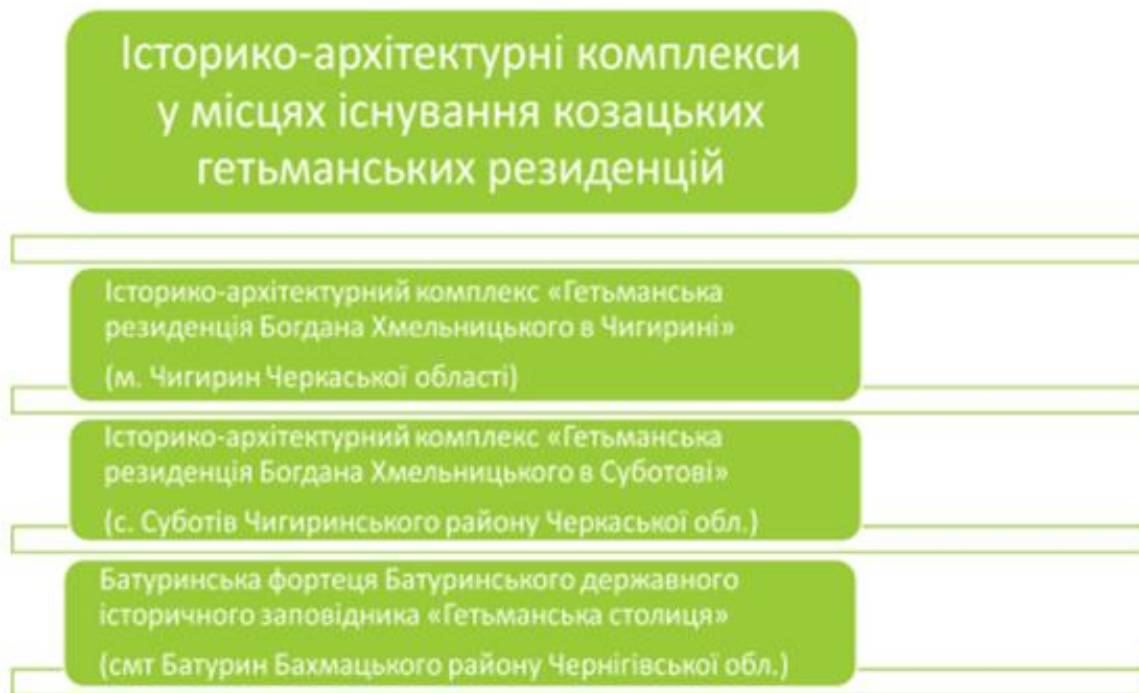


Рисунок 3.14 – Музеї-скансени у місцях існування
козацьких гетьманських столиць

У майбутньому планується організація регіональних та обласних музеїв просто неба в *Кам'янці-Подільському, Тернополі, Коростені* на Житомирщині. Також є задуми створення музею у *Харкові*, де планується показати детальніше архітектуру Слобожанщини; у *Дніпропетровську*, де є задуми розкрити багатство матеріальної культури Нижнього Подніпров'я, в *Одесі* планується будівництво скансену «Приморське».

3.6 Національний конкурс «7 чудес України»

Загальнонаціональна акція «7 чудес України» була започаткована Фондом Миколи Томенка «Рідна країна» у 2007 році як проект популяризації вітчизняного туризму за більше ніж 20 років української незалежності.

На сьогодні проведено п'ять етапів даного конкурсу і визначені їх переможці в таких номінаціях:

- 1) «7 історико-архітектурних чудес України» (2007 р.);
- 2) «7 природних чудес України» (2008 р.);
- 3) «7 чудес України: замки, фортеці, палаци» (2010 р.);
- 4) «7 чудес Києва» (2013 р.);
- 5) «7 чудес України: історичні міста та містечка» (2017 р.).

Наведемо коротку характеристику об'єктів, що стали переможцями в зазначених номінаціях.

Сім історико-архітектурних чудес України

1. Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» – один із найстарших музеїв України, заснований 1890 р. членами Подільського історико-статистичного комітету, знаходиться у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області. У заповіднику площею 121 тис. м² розташовано близько 200 пам'яток. Територія заповідника разом із каньйоном – унікальне ландшафтне утворення – це пам'ятка природи загальнодержавного рівня. Його експозиції висвітлюють сторінки історії Поділля від найдавніших часів до сучасності.

Мальовнича природа Подільського краю, трагічна й водночас героїчна історія, надбання прадавньої культури, безумовно, приваблюють тисячі туристів на цю благодатну землю. Нині музей розміщується у шести об'єктах – унікальних пам'ятках архітектури.

2. Національний дендрологічний парк «Софіївка» (Умань) – парк, розташований в північній частині м. Умань Черкаської області, на берегах річки Кам'янки. У наші дні це місце відпочинку. Щорічно його відвідують близько 500 тисяч осіб. Площа парку – 179,2 га.

«Софіївка» є пам'ятником ландшафтного типу світового садово-паркового мистецтва кінця XVIII – першої половини XIX ст. У ній росте понад 3 323 таксонів (видів, форм, сортів) місцевих і екзотичних дерев і кущів, серед них: болотний кипарис, сосна Веймутова, тюльпанове дерево, платан, гінкго, ялини та багато інших. Парк «Софіївка» заснований 1796 р. власником Умані, польським магнатом Станіславом Потоцьким, названий на честь його дружини Софії Вітт-Потоцької та подарований їй до дня іменин у травні 1802 р.

3. Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (Севастополь) – старогрецьке місто-держава в південно-західній частині Криму, в межах сучасного Севастополя. Херсонес Таврійський був заснований 422–421 рр. до н. е. грецькими вихідцями з Гераклеї Понтійської як грецька колонія на північному узбережжі Чорного моря. За античної доби вважався торговельним, ремісничим і політичним центром південно-західного узбережжя Криму. Під час розкопок Херсонесу виявлено залишки грецьких, римських і візантійських оборонних мурів, житлових кварталів, домів із басейнами на дощову воду, лазничками та іншим устаткуваннями, господарчими і ремісничими спорудами, понад 50 християнських церков, терм, театр (на 3000 осіб) тощо. За мурами міста розкопано чимало поховань і з багатим інвентарем. На території Херсонесу міститься Херсонеський історико-археологічний музей-заповідник.

4. Історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» (Хотин) – фортеця XIII–XVIII ст. у місті Хотин на Дністрі, що у Чернівецькій області. Сьогодні на території фортеці розташований Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця». Хотинська фортеця веде свій початок від Хотинського форту, що був створений у X ст. князем Володимиром Святославичем як одне із порубіжних укріплень південного заходу Русі, у зв'язку з приєднанням до неї буковинських земель. Форт, який згодом було перебудовано у фортецю, знаходився на важливих транспортних шляхах, що з'єднували Київ із Пониззям, пізнішим Поділлям і Придунав'ям. Найкраще збереженим залишився Хотинський замок.

5. Національний історико-культурний заповідник «Києво-Печерська лавра» (Київ) – одна з найбільших православних святинь України, визначна пам'ятка історії та архітектури, а також діючий монастир Української православної церкви Московського патріархату зі статусом лаври.

Від часу свого заснування як печерного монастиря у 1051 р., Києво-Печерська обитель була постійним центром православ'я на Русі. Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври склався протягом майже дев'яти століть та відобразив розвиток культури й духовності, зміну стилістичних напрямків у мистецтві, процес удосконалення інженерних конструкцій. Він органічно пов'язаний з унікальним наддніпрянським ландшафтом і формує силует Києва з боку Дніпра.

6. Національний заповідник «Софія Київська» (Київ) – історико-архітектурний заповідник національного значення в Україні. Заснований 1934 р. на території Софійського монастиря. У 1994 р. отримав статус національного. Близько 60 архітектурно-історичних пам'яток заповідника об'єднані в п'ять музеїв: Софійський музей (Київ), музеї «Кирилівська церква» (Київ), «Андріївська церква» (Київ), «Золоті ворота» (Київ), «Судацька фортеця» (Крим).

7. Національний заповідник – острів «Хортиця» (Запоріжжя) – найбільший острів на Дніпрі, розташований у районі м. Запоріжжя. Унікальний природний та історичний комплекс. Хортиця витягнута із північного заходу на південний схід, має довжину 12,5 км, ширину в середньому 2,5 км і площу приблизно 3 000 га. Існує багато версій походження назви острова, однак більшість дослідників виводять назву від тюрксько-половецького «орт», «орта», що означає «середній» (посеред Дніпра). Серед низки версій, назву виводять від «хорт» – «пес», від давньослов'янського бога Хорса. Завдяки стратегічному розташуванню Хортиця мала багате історичне минуле й відіграла чималу роль

у боротьбі козаків проти татар і поляків. 1965 р. острів став державним історико-культурним заповідником, у якому передбачено створити музейний комплекс, присвячений історії запорозького козацтва. Археологічні й історичні знахідки здебільшого зберігаються в Запорізькому історичному музеї, що в північній кінцівці острова.

Спеціалізації отримали: Лівадійський палац-музей (АР Крим), музей «Писанка» (м. Коломия на Івано-Франківщині), Замковий комплекс князів Острозьких на Рівненщині.

7 природних чудес України

1. Національний біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонщина) – це давній степовий біосферний заповідник планети і найкрупніший серед степових заповідних європейських територій. Біологічне розмаїття степових екосистем налічує понад 500 видів вищих рослин і понад 3 000 видів тварин. Асканія-Нова – це рукотворний оазис в степу. З кінця XIX століття тут розвивається дендрологічний парк, зрошуваний артезіанськими водами. Вода розтікається ариками до кожної рослини, дає життя 1 030 таксонам деревних рослин і понад 680 видам трав'янистих. Це найкрупніший дендрологічний парк степової зони України загальнодержавного значення. У ньому зростають 73 види рослин, занесених до Червоної книги України та приблизно 100 – рідкісних для Євразії.

2. Регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя» (Миколаївщина) це – каньйони, річки, унікальна рослинність, захоплюючі ландшафти парку, що природа створювала понад 3 000 років. Тут знаходиться багато унікальних об'єктів живої природи, прибузьких та причорноморських ендеміків.

3. Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька обл.) – гігантська розколина, по дну якої тече річка, досягає 250 км в довжину та входить до списку найбільших ущелин Європи. Найдавніші пам'ятки природи Дністровського каньйону – скелі девонського геологічного періоду (350–400 млн років), численні водоспади, листяні, мішані та соснові ліси, цілющі джерела.

4. Мармурова печера (АР Крим) знаходиться поблизу Алушти на одному з плат Чатир-Дагу, на висоті 1 000 м над рівнем моря. Природа створювала це чудо природи з мармурового вапняку впродовж сотень тисяч років. Це справжній природний підземний музей, у якому можна побачити неймовірної краси кам'яні водоспади, каскади невеликих озер, стікаючі натічні завіси,

розсипи печерних перлів. За багатством сталактитів та сталагмітів печера є однією з п'яти найвідоміших печер у Європі.

5. Національний природний парк «Подільські Товтри» (Хмельниччина). Подільські Товтри в народі назвали Медоборами за густі ліси-бори, за напоєні медом і росами трави. Товтровий кряж – це унікальна пам'ятка геологічного минулого, аналогів якій немає в усій Європі, а у світі схожих за зовнішніми геологічними ознаками є лише два об'єкти: скелясті гряди у Великій Британії та США. На території парку Подільські Товтри знаходяться дивовижні печери, збереглися зникаючі й рідкісні рослини, яких не має більше ніде на Поділлі. 50 видів рослин та 85 тварин, що оселилися тут, занесені до Червоної книги України.

6. Озеро Світязь (Волинь) входить до складу Шацького природного національного парку та є одне з найбільших і найглибших озер карстового походження в Україні. Посередині озера є острів площею приблизно 7 га. Озеро славиться дуже чистою, прозорою та м'якою водою, воно багате бентосом, рибою (вугор, лящ, окунь, щука, сом), водоплавними птахами.

7. Озеро Синевир (Закарпаття) – найбільше озеро українських Карпат знаходиться на висоті 989 метрів, а в глибину досягає 22. Водоймище оточують хвойні дерева, що створює чудовий краєвид на тлі гір. Озеро утворилося в післяльодовиковий період, приблизно 10 000 років тому. Живлять озеро чотири струмки та підводні джерела. В озері живуть два види риб – гольяк і форель. Озерна вода має незвичний смак: вона не містить хлоридів. Улітку вода прогрівається до 20°C, зі збільшенням глибини знижується до 4–5°C.

Спеціалізації отримали: Балаклавська бухта з мисами Айя та Фіолент (АР Крим), Олешківські піски (Херсонщина), Оптимістична печера (Тернопільщина).

7 чудес України: замки, фортеці, палаци (2010 р.)

1. Луцький Верхній замок є центральною спорудою Луцького державного історико-культурного заповідника «Старе місто». Зведений останнім великим князем Галицько-Волинського князівства Дмитром Любартом у 1340–1383 рр. замок слугував його резиденцією. Сьогодні архітектурний комплекс Луцького Верхнього замку включає в себе В'їзну, Владичу та Стирову башти, сполучені мурами; будинок шляхетських судів XVIII ст.; повітову скарбницю поч. XIX ст., а також залишки соборної церкви Іоанна Богослова XII ст. та князівського палацу XIV–XVI ст.

2. Кам'янець-Подільська фортеця – одна з найбільших оборонних споруд України, що посідає провідне місце у світовій історії оборонного зодчества. Літопис приписує будівництво кам'яної фортеці литовським князям Корятовичам, які правили князівством у 60–90-х роках XIV ст. Кам'янець-Подільський – місто, що зберегло дух середніх віків, а також високий скелястий берег р. Смотрич, мальовничий краєвид, величезні вежі з таємничими латинськими написами.

3. Аккерманська (Білгород-Дністровська) фортеця стоїть на скелястому березі Дністровського лиману в Білгород-Дністровську на місці давньогрецького поліса Тіри V–IV ст. до н. е. та є унікальною пам'яткою оборонної архітектури XIII–XV ст. Незважаючи на міцність укріплення, у 1484 р. після тривалої облоги фортецю захопили турки й назвали Аккерман (Біла фортеця). Понад 300 років перебувала фортеця під турецьким володарюванням. У 1789 р. Аккерман перейшов під управління російських військ, а з 1832 р. фортеця втратила військово-оборонну функцію. До нашого часу переважно збереглися оборонні мури та башти, що визначають історично сформовану планувально-просторову структуру фортеці.

4. Митрополичий палац (м. Чернівці) – найвизначніший шедевр архітектури Західної України. Колишня резиденція митрополитів Буковини і Далмації була збудована за проектом відомого чеського архітектора Йозефа Главки у 1862–1882 рр. Споруда створена у мавритансько-візантійському стилі. Комплекс палаців резиденції складається з трьох монументальних споруд-корпусів: головного, духовної семінарії разом із церквою Трьох Святителів, пресвітерія. Зараз у приміщенні колишньої резиденції знаходиться головний корпус Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

5. Хотинська фортеця – це пам'ятка історії, культури та архітектури XIII–XIX ст. та свідок численних війн та баталій, з 2000 року – державний історико-архітектурний заповідник. Протягом століть вона була центром розвитку ремесел і торгівлі, культури та економіки. Фортеця пережила століття й бачила під своїми мурами полчища воїнів Османської імперії, повстанців Мухи, народних месників Дитинки, вояків Дмитра Вишневецького (Байди), Петра Дорошенка.

Упродовж XVII ст. Хотин переходив з рук до рук, ним володіли і польські королі, і турецькі феодали, не раз місто визволяли запорозькі козаки. Фортеця становить спільну, безцінну спадщину для багатьох народів.

6. Палац у Качанівці (Чернігівщина), поява якого датується 1770-тими роками, було засновано графом П. Рум'янцевим-Задунайським. За проектом

російського архітектора Карла Бланка, український зодчий М. Мосцепанов вибудував розкішний палац у романтичному стилі та спланував парк при ньому. У 1808–1824 роки розширюється територія садиби, палац перебудовується в стилі російського класицизму, зводяться нові будівлі різного призначення, закладається пейзажний парк. І нині Качанівський парк є одним із найбільших пейзажних садів в Україні та Європі. Тут надихалися і творили Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Марко Вовчок, Михайло Глінка, Микола Маркевич, Михайло Врубель та інші. Качанівський палацо-парковий комплекс – єдиний в Україні ансамбль, що, за невеликим винятком, зберіг свою територіальну й архітектурну цілісність до сьогодні. З 1981 року Качанівку оголосили Державним історико-культурним заповідником та 2001 року заповіднику надано статус Національного.

7. Алупкінський (Воронцовський) палац – літня резиденція генерал-губернатора Воронцова нині вражає відвідувачів пишнотою інтер'єрів і красою архітектури. Палац будувався з 1828 по 1848 роки за проектом англійського архітектора Едуарда Блора – «батька» Вестмінстерського абатства та частини фасадів Букінгемського палацу. Під час його будівництва був настільки майстерно використаний рельєф місцевості, що здається, ніби палац є продовженням навколишньої природи, зокрема, величної гори Ай-Петрі.

Спецномінації отримали: Бахчисарайський (Ханський) палац, палац Кирила Розумовського у Батурині (Чернігівщина), Чигиринська фортеця – Резиденція Богдана Хмельницького (Черкащина), Олеський замок (Львівщина).

7 чудес Києва (2013 р.)

1. Андріївська церква та Андріївський узвіз.
2. Будинок з химерами.
3. Видубицький монастир.
4. Володимирський собор.
5. Києво-Могилянська академія та Старий Поділ.
6. Києво-Печерська лавра.
7. Софія Київська.

Спецномінації отримали: Михайлівський Золотоверхий собор як найвизначніший з відтворених об'єктів Києва, а також Миколаївський костел та Національний художній музей як дві визначних пам'ятки столиці, які потребують негайної реставрації за підтримки держави.

7 чудес України: історичні міста та містечка (2017 р.)

1. Бердянськ (Запорізька обл.) – місто обласного значення в Україні, на півдні Запорізької області, на північному узбережжі Азовського моря. Місто в 2005 році оголошено курортом державного значення. У місті створені усі умови не тільки для гарного відпочинку, насолоди сонцем та морем, але й для знайомства з унікальними куточками південних степів України, де жили давні скіфи, відвідування місцевих музеїв та пам'яток.

2. Біла Церква (Київська обл.) – місто обласного значення, значний економічний, культурний та освітній центр Київщини, розташований за 80 км на південь від Києва на річці Рось. Роль, яку відіграла Біла Церква в історії України, важко переоцінити. Фактично, жодне велике українське повстання не оминуло Білу Церкву: під нею Северин Наливайко рубався із поляками; вона була базою для 70 тисяч повстанців Семена Палія, сім тижнів тут збирав військо сам Богдан Хмельницький. Біла Церква пам'ятає Івана Мазепу, провальну облогу Пилипа Орлика. А останнє українське повстання – Коліївщина – зробило власниками міста родину Браницьких, які заклали найбільший на сьогодні архітектурно оформлений ландшафтний парк в Україні – «Олександрію». Саме в Білій Церкві почалося збройне повстання під керівництвом Симона Петлюри та Володимира Винниченка. Тут відбувалося формування основних сил Директорії. Тут уперше було надруковано повідомлення про відновлення влади незалежної УНР.

3. Галич (Івано-Франківська обл.) – колишній центр Галицько-Волинського князівства – наймогутнішої твердині на південно-західних давньоруських землях, перша згадка про який відноситься, згідно з угорською хронікою XIII ст., до 898 року. Назва цього міста дала назву регіону «Галичина». Нинішній Галич розташований на автомагістралі Львів – Івано-Франківськ.

Серед збережених чи відновлених пам'яток (храм святого Пантелеймона XII ст., церква Різдва Христового XIII–XVIII ст., Успенська церква XVI ст., літописні Галичина могила та Княжа криниця), є ще фундаменти 14 церков XII–XIII ст., залишки печерних монастирів, фортифікаційних споруд тощо.

4. Диканька (Полтавська обл.) – селище міського типу, районний центр, розташований на правобережжі річки Ворскли за 30 км на північ від Полтави. Походження назви селища пов'язують з тією обставиною, що раніше Диканька була оточена густими лісами, віковими дубами, які надавали цій місцевості дикого вигляду.

М. В. Гоголь навіки прославив Диканьку, звідси й починався той гоголівський край, що дав великому художнику слова силу й наснагу для творчості. Багато місць на Диканщині пов'язують із різноманітними епізодами й героями творів Гоголя, а тому радять відвідати хутір поблизу Диканьки, що став прототипом села у відомому творі М. Гоголя «Вечори на хуторі поблизу Диканьки». Для оглядин пропонують залишки підземного містечка (печерний скит) із 8 печер, з'єднаних розгалуженими ходами з системою життєзабезпечення; Тріумфальну арку, що побудована у 1820 р. на честь зустрічі й перебування царя Олександра I у Диканьці; Миколаївська церкву, де зберігся дубовий іконостас 1852 р. та Храм є родинною усипальнею Кочубеїв. Деякий час тут існував музей атеїзму. За легендою – саме в цій церкві відспівували панночку з гоголівського «Вія». Троїцьку церкву пов'язують із письменником Миколою Гоголем: нібито, саме тут бував коваль Вакула з повісті «Ніч перед Різдом». Багата Диканська земля й природою. Це й призвело до створення Регіонального ландшафтного парку «Диканський» (площею 11 945 га), на території якого знаходиться сім пам'яток природи, зокрема, загальнодержавного значення – урочище «Парасоцький ліс», відомі в окрузі природоохоронні об'єкти «Кочубеївські дуби», «Бузковий гай», «Ялиновий гай», «Пивоварські ставки» та інші заповідні місця.

5. Канів (Черкаська обл.) – найбільша духовна святиня українців. Тут, на колишній Чернечій горі, похований Тарас Шевченко. Місце для могили було вибране зовсім не даремно, воно ідеально точно повторює опис, залишений поетом в своєму «Заповіті». У середині XII століття Канів був великим містом і відігравав велику роль у житті Давньої Русі. 1155 року він відомий як офіційне місце зустрічей руських князів із половецькими послами. Тут проходив великий шлях «із варяг у греки», який був важливою торговою артерією держави.

У XVI столітті Канів став своєюрідною козацькою святинею. Літні запорожці, які вже не могли брати участь у походах і боях, почали селитися та доживати віку на Чернечій горі, неподалік Канівського монастиря. 1578 року козаки перевезли сюди останки скараного у Львові гетьмана Івана Підкови, ще один гетьман запорізького війська, Яків Шах, доживав тут свій вік. У Каневі похований також гетьман Самійло Кішка.

Сучасникам про Канів сьогодні розповідає архітектура та музеї міста: Канівський історичний музей, Канівський музей народного декоративного мистецтва, Шевченківський національний заповідник.

6. Ніжин (Чернігівська обл.) – друге за величиною місто обласного значення, на берегах річки Остер, лівої притоки Десни, за 83 кілометри від

обласного центру м. Чернігова. У Ніжині величезна кількість пам'яток історії та архітектури та пам'ятників і пам'ятних знаків, що робить місто фактично музеєм просто неба.

Уперше у писемних джерелах Ніжин згадується у літописі «Повість минулих літ» за Іпатіївським списком під 1078 р. У 1663 році у Ніжині відбувалася знаменита подія – «чорна рада», на якій обирався гетьман Лівобережжя. У пам'ять про козацькі часи в центрі міста височить величний Миколаївський собор у стилі козацького бароко (1658–1668 рр.). У ніжинській гімназії навчались М. Гоголь, Є. Гребінка, П. Глібов тощо.

У 1881 році в Ніжині був відкритий перший у світі пам'ятник Гоголю. Зараз центральна вулиця міста носить його ім'я. Загалом у Ніжині налічують близько чверті сотні пам'ятників і пам'ятних знаків як славетним уродженцям та діячам, життя чи діяльність яких пов'язані з містом, так і на честь знаменних або трагічних подій національної історії: Т. Г. Шевченку, М. Заньковецькій, Ю. Лисянському, Б. Хмельницькому, «Дзвони Чорнобиля», Жертвам Голодомору та політичних репресій і багато інших. Також у місті майже повністю зберігся комплекс будівель поштової станції XVIII ст., в якому розміщено музей. З історією міста знайомить краєзнавчий музей, що налічує близько 40 тис. експонатів.

7. Хуст (Закарпатська обл.) – маленьке містечко багате на туристські ресурси. На окраїні міста височить гора вулканічного походження, на якій 1090 року почалось будівництво замку-фортеці (тепер у руїнах). Замок слугував для охорони шляху до копальні солі в Солотвині.

Строгий готичний храм Св. Єлизавети розташований у самому центрі Хуста. Зведений у XIII–XIV ст. як католицький костел, у XV в. перебудований і оточений оборонної стіною. У 1524 р., коли місцеві жителі прийняли протестантську віру, костел став реформаторським.

Хуст – місце озброєного захисту Карпатської України й загибелі її захисників. У вересні 1938 р. була організована автономія Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини, а у березні 1939 р. проголошена незалежність Карпатської України.

Особливо неповторювано місто навесні. У кінці весни в заповідній Долині нарцисів цвітуть казкові квіти. Нарцисові поляни займають 170 га. Такі рослини є лише на Балканах і в Альпах, на висоті 2 тис. м.

Спеціалізацією відзначено: Бердичів (Житомирська обл.), Жовква (Львівська обл.) та Тереховля (Тернопільська обл.), що мають значний туристичний потенціал і зацікавленість місцевої громади у розвитку своїх

населених пунктів.

У липні 2008 року було обрано **Сім чудес Харкова** – це сім історичних та культурних монументів, які згодом розмістилися у зменшеному вигляді на площі Архітекторів.

1. Держпром (Будинок державної промисловості).
2. Успенський собор.
3. Пам'ятник Т. Г. Шевченко.
4. Благовіщенський собор.
5. Фонтан «Дзеркальний струмінь».
6. Житловий будинок зі шпилем, розташований на площі Конституції.
7. Покровський собор.

Поза конкурсом: головне диво й символ Харкова – площа Свободи.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть тематику та основні туристичні центри маршрутів, які пропонуються Національною системою туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича».

2. Охарактеризуйте тематичну спрямованість та географію розповсюдження музеїв в Україні.

3. Дайте характеристику та проаналізуйте географію розповсюдження історико-культурних чудес України.

4. Які методи популяризації історико-культурних ресурсів України Ви вважаєте найдієвішими?

РОЗДІЛ 4 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ ТУРИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

До соціально-економічних ресурсів туризму відносять сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задовольняти туристсько-рекреаційні потреби.

Ці підприємства, заклади та організації належать до різних галузей і беруть безпосередню участь у задоволенні рекреаційних потреб (первинні підприємства) або забезпечують нормальне функціонування і умови для здійснення туристської діяльності (вторинні підприємства).

Перші підприємства надають клієнтам виключно послуги, які задовольняють різноманітні рекреаційні потреби і відповідно отримують доходи тільки від цієї діяльності, а для других – це лише один з напрямів комерційної діяльності і одне з джерел отримання доходу.

4.1 Матеріально-технічна база туризму

Основним складником туристичної індустрії, що забезпечує послугами розміщення понад 70 % усіх туристів в Україні, зокрема 96 % іноземних відвідувачів (2017 р.), є готельне господарство. Без розвинутого готельного господарства неможливий повноцінний розвиток туризму. У таблиці 4.1 наведені дані туристичних потоків в Україні за 2010 – 2017 роки.

Дані за 2014 – 2017 роки наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції та включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).

Кількість громадян України, які у 2017 р. подорожували за кордон, становила 26 437 413 особи, що на 7 % більше за попередній 2016 рік. Кількість громадян іноземних держав, які відвідали Україну та кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України також збільшилась порівняно з 2016 та 2015 роками.

Таблиця 4.1 – Туристичні потоки в Україні за 2010–2017 рр.

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон – усього	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну – усього	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України – усього	Із загальної кількості туристів			Кількість екскурсантів
				іноземні туристи	Туристи - громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2010	17 180 034	21 203 327	2 280 757	335 835	1 295 623	649 299	1 953 497
2011	19 773 143	21 415 296	2 199 977	234 271	1 250 068	715 638	823 000
2012	21 432 836	23 012 823	3 033 647	269 969	1 956 483	807 195	865 026
2013	23 761 287	24 671 227	3 454 316	232 311	2 519 390	702 615	657 924
2014	22 437 671	12 711 507	2 425 089	17 070	2 085 273	322 746	1 174 702
2015	23 141 646	12 428 286	2 019 576	15 159	1 647 390	357 027	125 471
2016	24 668 233	13 623 812	2 549 606	35 071	2 060 974	453 561	134 235
2017	26 437 413	14 229 642	2 806 426	39 605	2 289 854	476 967	1234

В Україні велика кількість туристичних фірм акцентують увагу саме на виїзному туризмі, тобто відправляють українців відпочивати на закордонні курорти. Через це кількість людей, що від'їжджають з країни значно перевищує кількість тих, що відвідують нашу країну, але кількість іноземних туристів з 2015 року щороку зростає.

За статистичною звітністю колективні засоби розміщення поділяють на: готелі та аналогічні засоби розміщення та спеціалізовані засоби розміщення (пансіонати, санаторії, будинків та таборів відпочинку тощо).

Готелі та аналогічні засоби розміщування – колективні засоби розміщування, що мають єдине керівництво; надають готельні послуги, зокрема обслуговування в номерах, щоденне заправління ліжок та прибирання кімнат і санвузлів; згруповані в класи й категорії відповідно до переліку надаваних послуг і наявного устаткування й не входять до категорії спеціалізованих закладів.

Більшість відвідувачів (77 %) надавали перевагу готелям та аналогічним засобам розміщування, що відбиває структуру колективних засобів розміщення в Україні в 2017 році (рис. 4.1).

Зазначимо, що в 2016 році співвідношення готелів та спеціалізованих засобів становило 59,5 % на 40,5 %.

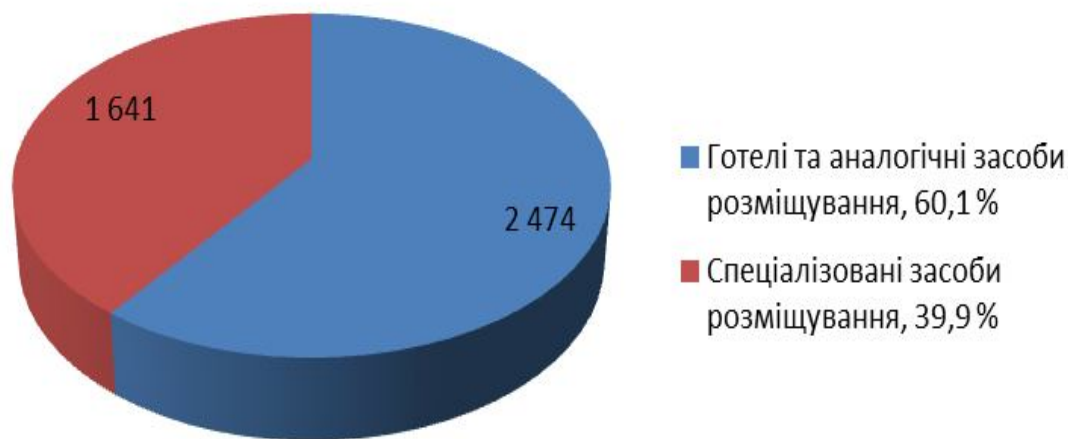


Рисунок 4.1 – Структура колективних засобів розміщення в Україні в 2017 році

Так, для розміщення туристів в Україні пропонується переважно послуги готельних та аналогічних їм підприємств (рис. 4.2), а для розміщення туристів лікувально-оздоровчого туризму – спеціалізовані засоби розміщення.

Заклади готельного господарства (готелів та аналогічних засобів розміщення) загалом по Україні у 2017 р. представлені такими підприємствами: 1 704 готелі, 137 мотелів, 36 хостелів, 12 кемпінгів, 84 гуртожитків для приїжджих, 501 туристичних баз та інших місць для тимчасового розміщення (рис. 4.2). Також виділено категорію агроготелі для розвитку сільського зеленого туризму, але в Україні вони поки що відсутні.

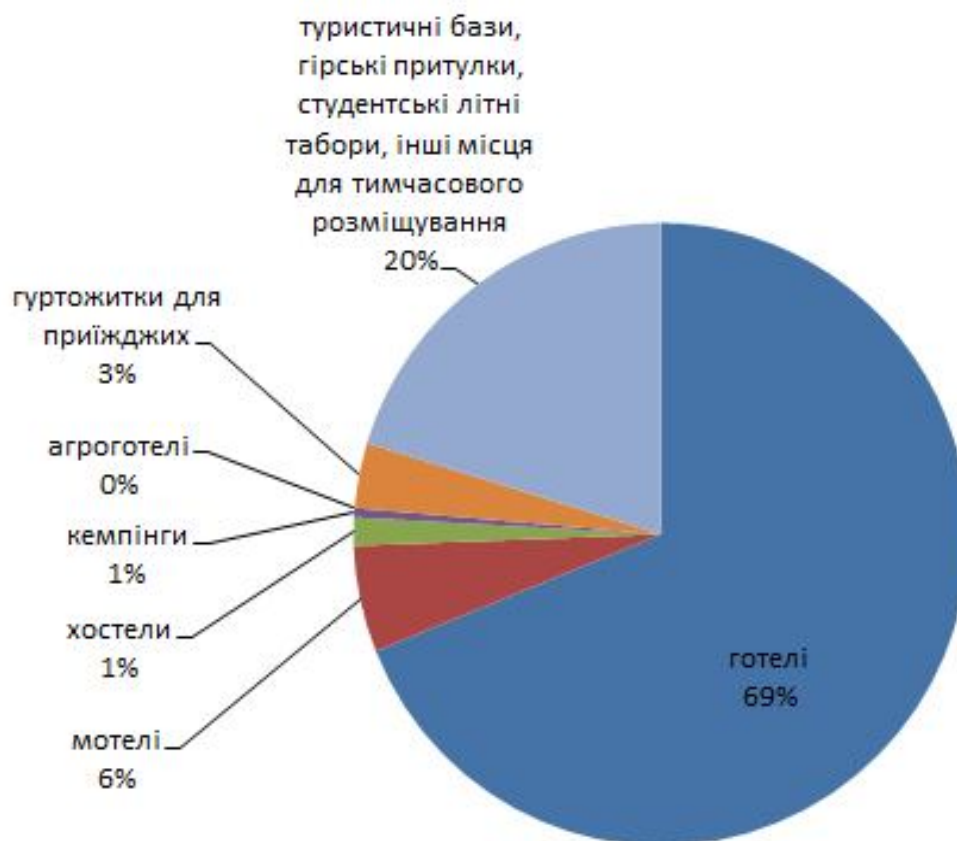


Рисунок 4.2 – Структура готелів та аналогічних засобів розміщення в Україні в 2017 році

Спеціалізовані засоби розміщування – засоби розміщування, що можуть бути безприбутковими, мають єдине керівництво, надають мінімум готельних послуг (крім щоденного заправління ліжок), не обов’язково мають номери, а можуть мати одиниці житлового типу або колективні спальні приміщення, і, крім розміщування, виконують ще яку-небудь функцію (наприклад, лікування, оздоровлення, соціальну допомогу тощо).

Мережа санаторно-курортних і оздоровчих закладів в Україні налічує 1 641 підприємства, що менше на 4,7 % від показника попереднього року. До мережі входять 169 санаторіїв (10 %), 55 санаторії-профілакторіїв (4 %), 12 пансіонатів з лікуванням (1 %), три бальнеологічні та грязьові лікарні (0,05%), 53 пансіонати відпочинку (4 %), 1 212 баз відпочинку та інші заклади відпочинку, окрім турбаз (73 %), 117 дитячі санаторні та оздоровчі заклади (7 %) та 6 оздоровчих закладів одно-, дводенного перебування. Загальна місткість закладів становить понад 200 тис. місць. Протягом року в них оздоровлюється понад 1,3 млн осіб. Середньооблікова кількість працівників у санаторно-курортних і оздоровчих закладах становить 63 тис. осіб.

Структура спеціалізованих засобів розміщення наведена на рисунку 4.3.

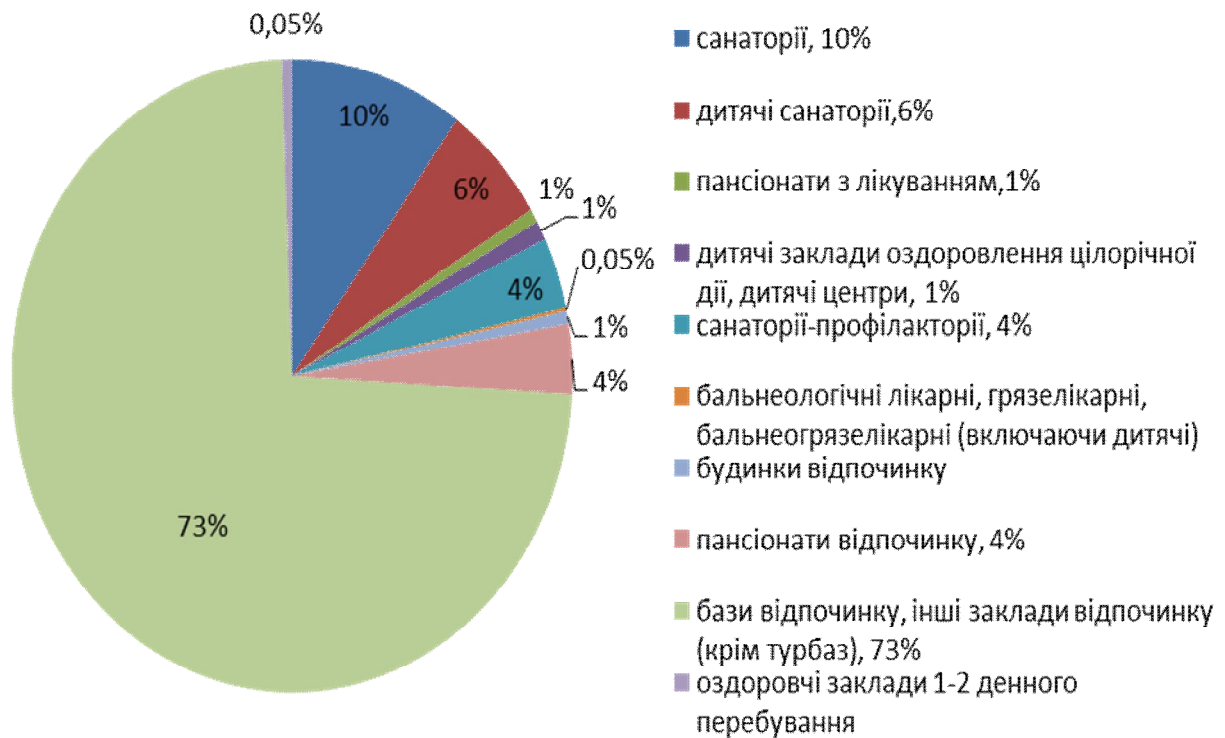


Рисунок 4.3 – Структура спеціалізованих засобів розміщення в 2017 році

Санаторна база значно рівномірніше розподілена територією країни. Найбільше закладів санаторного типу сконцентровано в Одеській області (15,7 %), Дніпропетровській та Запорізькій області (по майже 14 %), Миколаївській (8 %), в Львівській та Херсонській (по 7 %) та а найменше у Чернівецькій та Луганській областях (менше 0,5 %).

Так, у 2017 році надання місць для проживання здійснювали всього 4 115 колективних засобів розміщування (юридичні особи та фізичні особи-підприємці) із кількістю місць – 361 тис. У 2016 році цей показник був вищим (відповідно 4 256 та 376 тис.). Так, існує негативна тенденція до зменшення кількості засобів розміщення. Але кількість розміщених відпочиваючих у них становила 6 661,2 тис. осіб, що є позитивним моментом, оскільки більше аналогічного показника 2016 року – 6 544,8. Серед розміщених 932,6 тис. осіб становили іноземці.

Динаміка готелів та аналогічних їм підприємств із 2011 по 2017 роки в Україні наведена на рисунку 4.4.

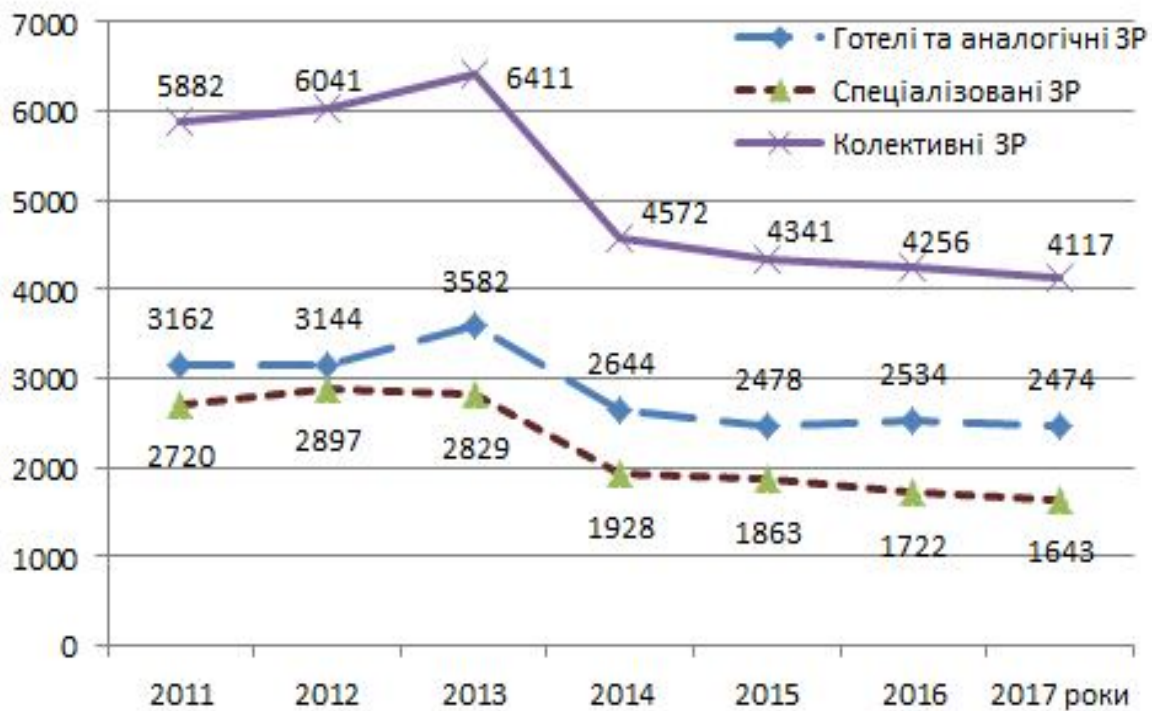


Рисунок 4.4 – Кількість колективних засобів розміщення: готелів та аналогічних засобів розміщення та спеціалізованих засобів розміщення за 2011–2017 роки

У перші роки незалежності України спостерігалось стрімке зменшення кількості готелів, спричинене затяжною кризою в економіці та застарілою матеріальною базою, методами їх управління, які виявились не пристосованими для господарювання в ринкових умовах. Значна кількість закладів припинила діяльність у зв'язку зі збитковістю, неможливістю подальшого утримання та передачі в оренду, зміни власності тощо.

Однак великий стрибок відбувся у 2011 р., коли кількість закладів готельного господарства збільшилася майже удвічі, але це пояснюється змінами в статистичній звітності. Відповідно до положення зі статистики туризму в 2011 році було введено категорію «колективні засоби розміщення» та окреслено новий зміст категорії «готелі та аналогічні засоби розміщення».

Позитивна тенденція розвитку тривала до 2014 р. у всіх регіонах України. З початком воєнних дій у Луганській і Донецькій областях та з анексією АР Крим багато суб'єктів готельного господарства припинили свою діяльність, що призвело до загального зменшення кількості готелів по Україні порівняно з 2013 р. на 26 %.

На початку 2000-х, коли офіційні статистичні дані свідчили про зменшення кількості готелів та зниження показників галузі в Україні, стрімко зростала кількість невеликих приватних готелів та пансіонатів, сімейних

готелів, хостелів тощо, зокрема у таких рекреаційних зонах, як Карпати, Чорноморське та Азовське узбережжя, АР Крим, значна частина яких фактично діяла в тіньовому секторі економіки.

Тому в 2017 році топ-10 областей – лідерів за кількістю готелів та аналогічних засобів становлять (у порядку зменшення): Львівська, Одеська, Івано-Франківська, Закарпатська, м. Київ, Дніпропетровська обл., Київська область та Запорізька область та Харківська область з показником кількості готелів та АЗР більше 100.

Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення незначно відрізняється для готелів, аналогічних засобів та спеціалізованих засобів розміщення: 0,23 та 0,39 відповідно. Серед готелів та аналогічних засобів розміщення в лідерах за коефіцієнтом використання місткості гуртожитки для приїжджих (0,32), а не готелі (0,23). Найгірше використання місткості в хостелах, де відповідний коефіцієнт становить 0,20.

Важливим показником для оцінки готельного господарства є місткість (загальна кількість місць у готелі, яка визначається за кількістю ліжок в усіх номерах станом на кінець звітного року). На рисунку 4.5 відображена місткість готелів та аналогічних засобів розміщення за регіонами у 2017 р. для фізичних та юридичних осіб.

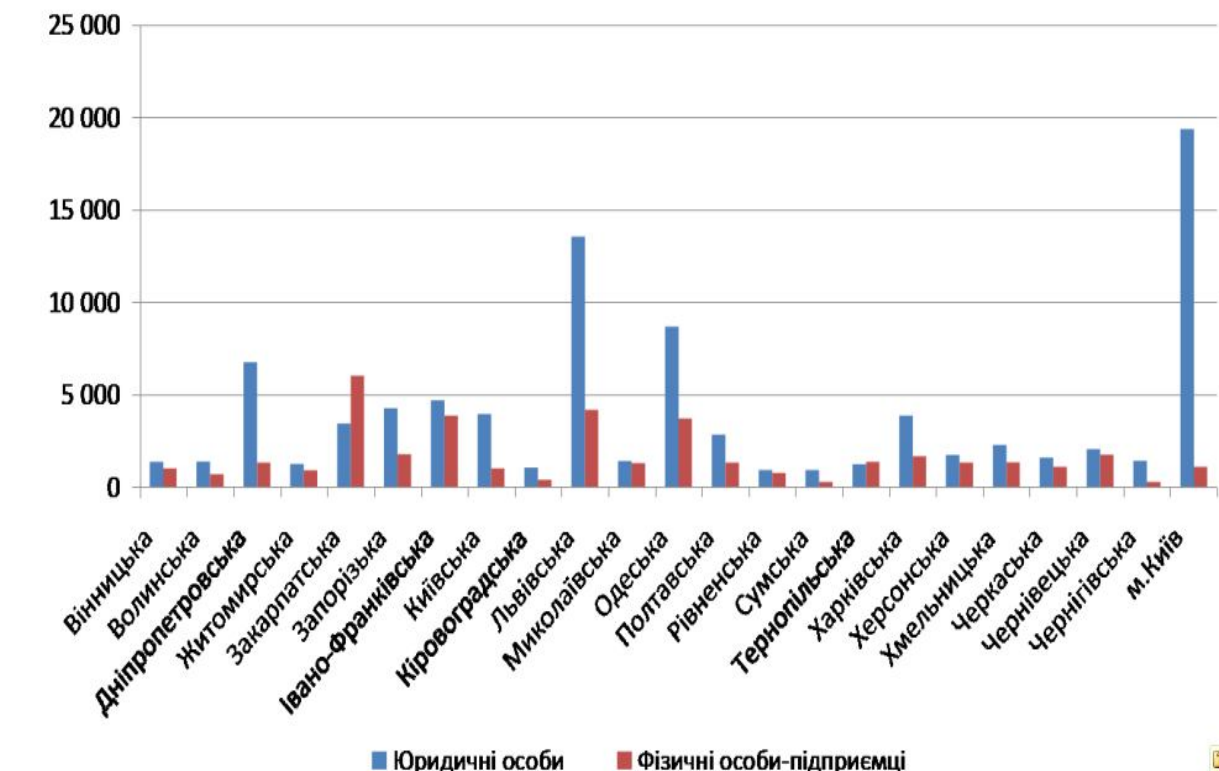


Рисунок 4.5 – Місткість готелів та аналогічних засобів розміщення за регіонами України у 2017 р. для фізичних та юридичних осіб, місць

Найвищою місткістю у 2017 р. характеризуються м. Київ, Львівська, Одеська та Дніпропетровська області (для юридичних осіб), Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Одеська області (для фізичних осіб-підприємців), а найнижчою – Кіровоградська, Рівненська та Сумська області (як для юридичних, так і для фізичних осіб-підприємців).

Головним джерелом прибутку в готельній сфері є експлуатація номерного фонду готелів, яка повинна забезпечувати до 80 % їх доходів. Однак в Україні частка виторгу від продажу номерів готелю не перевищує 70 %, що пояснюється, насамперед, невисокою їх завантаженістю. Водночас певна частина прибутку (від 5 % до 17 %) отримується за рахунок закладів харчування. Частка інших додаткових послуг незначна, що свідчить про необхідність їхнього розвитку.

Основною метою діяльності будь-якого підприємства є отримання доходів від своєї діяльності, цей показник характеризує їхню ефективність. Розподіл доходів від готельного бізнесу в Україні за регіонами у 2017 р зображено на рисунку 4.6.

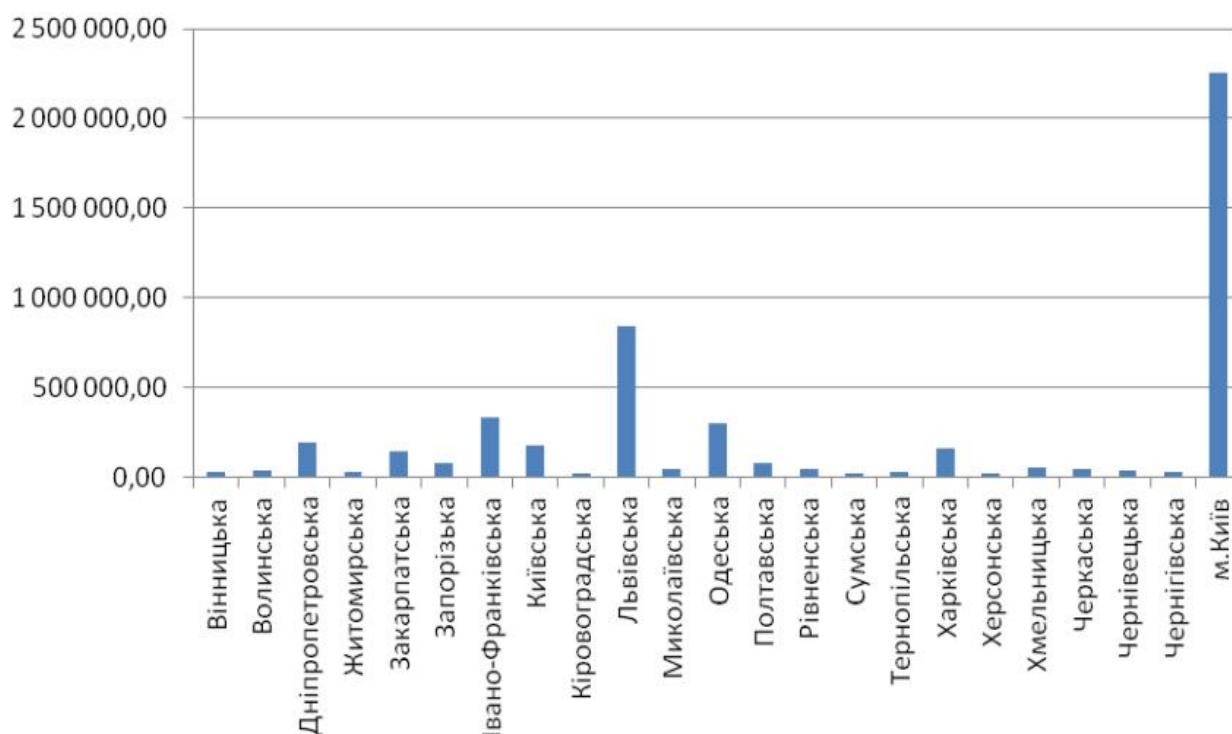


Рисунок 4.6 – Розподіл доходів від готельного бізнесу в Україні за регіонами у 2017 р., тис. грн

Сумарні доходи готелів та аналогічних засобів розміщення у 2017 р. становили 5 112 138,8 тис. грн (без врахування ПДВ, акцизів та аналогічних

платежів). Причому частка юридичних осіб у них становить 88,78 %, а фізичних осіб-підприємців відповідно 11,22 %. На готелі припадає 93,79 % доходів, а найменша частка на кемпінги – лише 0,04 %.

Важливим в індустрії гостинності є існування підрозділів сфери сервісу. Сучасний стан готельного бізнесу вимагає наявності додаткових супутніх послуг, об'єктами яких є установи харчування та торгівлі, сауни, басейни, пральні, хімчистки, автостоянки тощо, оскільки основною метою розвитку готельного сервісу є створення для гостей усіх необхідних умов для проживання та відпочинку, забезпечення високого рівня обслуговування.

Одні лише доходи не можуть характеризувати ефективність функціонування суб'єкта господарювання, оскільки для їх отримання підприємство обов'язково здійснює певні витрати. Тому далі розрахуємо 128 показники економічної ефективності діяльності як відношення величини економічного ефекту (доходів від наданих послуг) до витрат, за регіонами України.

Загалом економічна ефективність в готельному бізнесі для фізичних осіб-підприємців є вищою, ніж для юридичних осіб. Розрахунок довів, що найвища економічна ефективність серед юридичних осіб типова для м. Києва (на 1 грн витрат припадає 1 грн 17 коп. доходу) та для Івано-Франківської області (на 1 грн витрат припадає 1 грн 07 коп. доходу). Для всіх інших областей доходи від готельного бізнесу не в змозі покрити всі витрати. Найнижча економічна ефективність у 2017 р. спостерігалась серед юридичних осіб, які займаються готельним господарством у Херсонській області – на 1 грн витрат припадало лише 8 коп. доходу та у Вінницькій області – на 1 грн витрат припадало лише 9 коп. доходу.

Що стосується фізичних осіб-підприємців готельного бізнесу, то у них найвища економічна ефективність спостерігається в Чернівецькій області – на 1 грн витрат – 2 грн 55 коп. доходу та у Кіровоградській області – на 1 грн витрат – 2 грн 52 коп. доходу. Найнижчим цей показник є для Чернігівської області, де на 1 грн витрат припадає лише 1 грн 23 коп. доходу, та для Черкаської – на 1 грн витрат припадає 1 грн 28 коп. доходу. Можна зробити висновок, що фізичні особи-підприємці є більш ефективними ніж юридичні підприємства в цій сфері, і що не завжди прибутковість як у кількісному, так і у відносному вираженні залежить від 130 чисельності готелів та їхнього розташування (місць, які мають природні туристичні ресурси чи культурні та архітектурні пам'ятки). Одним із напрямів статистичного оцінювання.

Отже у процесі моніторингу загального стану готельного бізнесу України можна говорити про те, що в країні існують близько 4,5 тис. засобів розміщення на майже 620 тис. місць. Найчастіше відвідувачі розміщуються в готелях (66 %), рідше на базах відпочинку, туристичних базах та в санаторіях, а найменше в гуртожитках для приїжджих, мотелях, хостелах, пансіонатах відпочинку, санаторіях-профілакторіях, дитячих санаторіях та закладах дитячого оздоровлення. Так, індустрія гостинності України продовжує інтегруватися у світовий туристичний ринок: відповідно до сучасного споживання трансформується мережа колективних засобів розміщення. Доля спеціалізованих (оздоровчих) засобів знижується, та готелів та аналогічних засобів, навпаки, підвищується, створюючи умови й для розвитку туризму.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте розповсюдження колективних засобів розміщення в Україні за регіонами.
2. Проаналізуйте структуру та динаміку змін готелів та аналогічних засобів розміщення.
3. Проаналізуйте структуру спеціалізованих засобів розміщення в Україні.

4.2 Транспортна інфраструктура України

Для розвитку туризму велике значення мають транспортні ресурси, до яких належать мережа шляхів сполучення, транспортні підприємства та їхній рухомий склад. Транспортна мережа об'єднує залізниці, автомобільні шляхи тощо.

Транспорт як ресурс для розвитку туризму діяльності можна розглядати з декількох позицій:

- по-перше, розвинута транспортна мережа дозволяє дістатися до необхідних туристських об'єктів. Нерозвиненість шляхів сполучення, їхня низька якість робить незручним, а іноді унеможлиблює користування туристськими ресурсами;
- по-друге, як невід'ємний складник обслуговування при туристичних подорожах. Транспортне забезпечення входить до основного комплексу послуг, що включають до складу туристського продукту.

Транспортні послуги належать до основних видів послуг у туризмі. На них припадає й основна частка в структурі ціни туру. Залежно від тривалості, дальності подорожі ця частка коливається від 20 % до 60 %.

Із розвитком туристичної сфери транспорт став невід'ємним її складником. За участю у задоволенні туристичних потреб транспортні засоби належать до первинних, вторинних і третинних підприємств рекреаційного комплексу:

– первинні – транспортні підприємства, що беруть безпосередню участь в обслуговуванні туристів (залежно від використовуваних транспортних засобів виділяють автомобільний, автобусний, мотоциклетний, авіаційний, залізничний, велосипедний, водний на гребних судах, водний на моторних судах, кінний види туризму);

– вторинні – транспортні підприємства, що виконують внутрішні (міські) та зовнішні пасажироперевезення, але не спеціалізуються на перевезенні туристів;

– третинні – транспортні підприємства, що обслуговують промисловість та сільськогосподарські підприємства й такий спосіб опосередковано залучені в обслуговування туристів.

Україна має досить розгалужену транспортну систему, в якій представлені всі види транспорту. Географічне розташування України, історичні особливості її розвитку створило передумови для розбудови однієї з густих та потужних транспортних мереж в Європі та світі.

Через Україну проходить дев'ять залізниць, держава має розгалужену мережу автомобільних магістралей, що з'єднують Росію з країнами Європи, на основі яких діють шість міжнародних транспортних коридорів. Через практично незамерзаючі порти Чорного та Азовського морів здійснюються воднотранспортні зв'язки з багатьма країнами, які активно використовуються з метою розвитку туризму.

Що стосується розподілу перевезень туристів між різними видами транспорту, то в Україні відсутні статистичні дані, які дозволяють зробити такий аналіз. Аналіз показників перевезення усіх пасажирів показав, що найбільша частка перевезень здійснюється автомобільним транспортом. На другому місці стоїть залізничний транспорт. Зовсім малі обсяги перевезень здійснюються повітряним та водними видами транспорту (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – відправлення (перевезення) пасажирів за видами транспорту у 2010–2017 роках, млн

Роки	Види транспорту				
	залізничний	автомобільний	авіаційний	морський	річковий
2010	427	3726	6	7	1
2011	430	3612	8	7	1
2012	429	3450	8	6	1
2013	425	3344	8	7	0
2014	389	2913	6	0	1
2015	390	2250	6	0	1
2016	389	2025	8	0	1
2017	165*	2019	10	0	1

* Зазначимо, що в 2017 році ПАТ «Укрзалізниця» змінила порядок обліку пасажирів приміського сполучення, що користуються пільгами, можливо й тому в 2017 році простежується значний спад майже у два рази показника перевезених.

Згідно із офіційною статистикою Держстату за 2017 рік частка перевезень пасажирів автомобільним транспортом становить понад 43 %, міський електричний транспорт близько 53 %. Порівняно з аналогічним періодом 2016 року обсяги перевезень пасажирів автотранспортом зменшились на 0,3 %, Особливістю ринку автомобільних перевезень є відсутність на ньому державного сектору економіки. Діють лише приватні автоперевізники.

На автомобільному транспорті пріоритети розвитку галузі мають враховувати особливості автомобільного транспорту як швидкого, зручного, мобільного, соціально значущого виду транспорту для сфери туризму.

Загальна довжина автодоріг в Україні становить близько 170 тис. км, зокрема з твердим покриттям – понад 97 %. На 1 000 км² припадає близько 281 км автошляхів. Будучи більшою за площею від найбільших європейських країн Франції та Німеччини, Україна має, відповідно, у 5,6 та в 3,8 рази менше автомобільних доріг. Незадовільним є транспортно-експлуатаційний стан автошляхів: 51,1 % не відповідає вимогам за рівністю, 39,2 % – за міцністю. Середня швидкість руху на автошляхах України у 2–3 рази нижча, ніж у західноєвропейських країнах. Протягом останніх двадцяти років протяжність автомобільних доріг практично не збільшувалася, їхня щільність значно менша, ніж у розвинутих країнах.

Значення автошляхів України у міжнародному сполученні підтверджується проходженням по Україні 4-х із 10-ти Міжнародних транспортних коридорів, зокрема й через діючі автомагістралі, такі як

Київ–Чоп та Київ–Одеса. Загальна протяжність мереж автошляхів державного та місцевого значення становить близько 170 тис. км, якість яких істотно впливає на ефективність національного бізнесу та конкурентоздатність української економіки.

Територію України перетинають міжнародні автомагістралі Київ – Москва, Одеса – Київ – Санкт – Петербург, Москва – Харків – Сімферополь, Київ – Донецьк – Ростов, Київ – Львів – державні кордони з країнами Євросоюзу, Київ – Одеса – Кишинів. Головними внутрішньодержавними магістралями є Київ – Одеса, Київ – Львів, Київ – Дніпро – Сімферополь, Київ–Харків. Найбільшу протяжність автошляхів державного значення мають Івано-Франківська, Закарпатська, Київська та Чернігівська області.

Завдяки рівнинному рельєфу територія України вкрита мережею автошляхів порівняно рівномірно. Найбільшу довжину автодоріг мають Харківська, Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська та Київська області. Найменшу – Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська. Найвищою щільністю автодоріг вирізняються Львівська, Тернопільська, Вінницька, Чернівецька та Хмельницька області. Помітно меншими є ці показники в південних областях України, Луганській та Чернігівській областях. Із загальної довжини автодоріг загального користування близько 5 % припадає на міжнародні дороги, що входять до Європейської мережі, 2,8 % – на національні, 4,7 % – на регіональні. Разом довжина доріг державного значення становить 21,1 тис. км. Саме вони відіграють важливу роль у розвитку в'їзного туризму, оскільки забезпечують міжнародні комунікації, з'єднують столицю з усіма обласними адміністративними центрами, а також забезпечують зв'язок доріг з основними міжнародними прикордонними пунктами пропуску автомобільного транспорту, міжнародними морськими та аеропортами, найважливішими об'єктами національного культурного надбання, курортними зонами, великими культурними центрами країни.

Залізничний транспорт в Україні – головний конкурент автомобільного транспорту в групових перевезеннях. Перевагою залізничного транспорту над іншими його видами є те, що він майже не залежить від погодних умов, на послуги встановлено нижчі тарифи, пасажир може обирати клас вагона, існує розгалужена система знижок. У дорозі турист відчувається комфортніше, можна організувати повноцінне харчування у вагоні-ресторані. Залізничний транспорт безпечніший порівняно з автомобільним.

Залізничний транспорт України є провідною галуззю в дорожньо-транспортному комплексі країни, який забезпечує 82 % вантажних і майже

50 % пасажирських перевезень, здійснюваних усіма видами транспорту. Експлуатаційна мережа залізниць України становить майже 22 тис. км, із яких 45 % електрифіковано, причому, за останні 25 років цей показник практично не змінився. Середня щільність залізниць складає 37,7 км/тис. км². Найвищою вона є в Київській, Львівській, Тернопільській областях, найнижчою – у Рівненській, Чернігівській, Херсонській. Загальна довжина міжнародних залізничних коридорів, що проходять територією України, становить 3 162 км, із них 92,3 % двоколіїні, 77,3 % – електрифіковані.

Найважливішими залізничними магістралями України є такі: Київ – Москва, Москва – Харків – Севастополь, Харків – Донецьк – Ростов, Донбас – Кривий Ріг, Київ – Сімферополь, Київ – Харків, Київ – Одеса, Одеса – Львів, Київ – Львів – Чоп, Київ – Ковель – Брест.

В організаційному плані залізничні магістралі України розподілені між шістьма залізницями – Південно-Західною з центром у Києві, Південною – центром є Харків, Придніпровською (Дніпропетровськ), Одеською (Одеса), Донецькою (Донецьк) та Львівською (Львів).

Залізницею користуються туристи, що вирушають у путь від 500 до 1 000 км. Тобто в зону впливу потрапляють центральноєвропейська частина Росії, Білорусь, Прибалтійські країни, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Сербія, Болгарія, Молдова. Більшість із них – країни, з якими ведеться активний туристичний обмін. Проте перешкодою інтенсивнішого використання залізниці у туристичному обміні з країнами Східної Європи є неоднакова ширина залізничної колії в Україні та в європейських країнах (1 520 та 1 435 мм відповідно). Ще однією проблемою українських залізниць є старіння основних фондів.

Авіаційний транспорт в Україні має незначні обсяги перевезень порівняно з автомобільним та залізничним, однак його значення для України в майбутньому надзвичайно важливе, що обумовлено здатністю цього виду транспорту здійснювати швидкі та комфортні перевезення на великі відстані в будь-яку країну світу. Щорічно зростають обсяги міжнародних пасажироперевезень, здійснених авіаційним транспортом.

Найбільша кількість пасажирів відправляється аеропортами м. Києва (Бориспіль, Жуляни), Одеси, Львова, Харкова, Дніпропетровська. Київ лідирує в міжнародних пасажирських перевезеннях.

Перевезення туристів повітряним транспортом здійснюється чартерними й рейсовими літаками. Авіаперевезенням туристів України займаються як національні, так і іноземні авіакомпанії.

Упродовж 2017 року кількість перевезених пасажирів збільшилась порівняно з попереднім роком на 27,5 % та становила 10 555,6 тис. осіб.

Український ринок пасажирських авіап перевезень другий рік поспіль демонстрував високі темпи зростання. Водночас, у попередньому 2016 році відбувалось відновлення ринку після спаду, що мав місце у 2014–2015 роках. Якщо за підсумками 2016 року обсяги пасажирських перевезень вітчизняних авіакомпаній перевищили показник «докризового» 2013 року на 2,1 відсотка, то за 2017 рік – вже на 30,1 відсотка.

Протягом 2018 року пасажирські перевезення здійснювали вже 21 вітчизняних авіакомпаній. П'ять провідних авіап перевізників: «Міжнародні авіалінії України», «Роза вітрів», «Азур Ейр Україна», «Атласджет Україна» та «Браво».

Більше половини (54,2 відсотка) всіх пасажирських перевезень вітчизняних авіакомпаній становлять міжнародні регулярні перевезення. У 2018 році відповідно до затвердженого розкладу руху регулярні міжнародні польоти здійснювали 10 вітчизняних авіакомпаній до 46 країн світу, кількість пасажирів, що скористались послугами українських авіап перевізників, зросла на 16,4 відсотка та становила 6 796,2 тис. осіб. Одночасно зі збільшенням інтенсивності польотів на багатьох опанованих напрямках розвивалась мережа маршрутів вітчизняних авіакомпаній – упродовж року українськими авіап перевізниками відкрито 17 нових регулярних маршрутів.

Водночас спостерігалось розширення діяльності на українському ринку іноземних авіакомпаній, до України започаткували виконання регулярних польотів п'яти нових іноземних авіакомпаній. 2018 рік відзначився також розвитком маршрутної мережі іноземних авіакомпаній, якими розпочато експлуатацію 27 міжнародних повітряних ліній. Загалом упродовж 2018 року до нашої країни виконували польоти 38 іноземних авіакомпаній із 37 країн світу.'

Водний транспорт в Україні має незначні обсяги пасажирських перевезень, однак він відіграє ключову роль під час здійснення зовнішньоторговельної діяльності. Від ефективності роботи морських портів залежить якість і обсяг експорту транспортних послуг, рівень конкурентоспроможності національних товарів на світовому ринку. Цей вид транспорту становить надзвичайно великий інтерес для туризму, оскільки дає змогу здійснювати такі види подорожей як морські круїзи. В Україні налічується 13 континентальних морських портів.

Річковий транспорт з усіх видів транспорту є найбільш економічним та екологічно чистим видом транспорту. Невисока швидкість перевезень та обмеженість шляхів сполучення стримують розвиток цього виду транспорту. Однак для туризму він становить винятковий інтерес, оскільки дозволяє здійснювати такий вид туристських подорожей як річкові круїзи.

В Україні налічується три судноплавні річки, дві з яких входять до Топ-5 найбільших річок Європи та 16 річкових портів та терміналів. Загальна довжина судноплавних річок України, які використовуються як водні шляхи, становить 2 241 км, із яких Дніпро є найважливішою водотранспортною магістраллю та басейн Дніпра займає близько 65 відсотків річкового простору України.

Через територію України проходить найважливіший для внутрішнього водного транспорту є коридор № 9, що пов'язує порти Білого й Балтійського морів із портами Чорноморсько-Середземноморського басейну.

Внутрішні судноплавні річкові шляхи України проходять, зазвичай, акваторіями Дніпра та Дунаю та відповідно до Європейської угоди про найважливіші внутрішні водні шляхи міжнародного значення віднесені до судноплавних річкових трас вищої категорії E.

На сьогодні галузь транспорту загалом задовольняє потреби у перевезеннях, але серйозними проблемами галузі транспорту є значний знос основних виробничих фондів, зокрема рухомого складу, недостатній обсяг інвестицій, необхідних для оновлення та забезпечення інноваційного розвитку матеріально-технічної бази галузі, обмеженість бюджетного фінансування та амортизаційних відрахувань, недосконалість механізму лізингу, низький рівень використання транзитного потенціалу держави.

Вирішення потребують питання технічного переоснащення та модернізації об'єктів інфраструктури залізниць, аеропортів та морських портів, забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг загального користування відповідно до темпів автомобілізації країни.

Потребує реформування система управління залізничним, морським та автомобільним транспортом, дорожнім господарством.

Україна має всі необхідні умови для формування сучасної системи транспортних комунікацій, яка відповідає б європейським стандартам.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте стан автомобільної інфраструктури для туристів.

2. Які основні проблеми необхідно подолати для підвищення якості туристського обслуговування автомобільним транспортом?

3. Визначте основні тенденції розвитку авіаційного транспорту в Україні.

4.3 Ресторанне господарство як складник туристської інфраструктури України

У процесі обслуговування туристів ресторанне господарство відіграє особливо важливу роль і набуває специфічних рис, що дає змогу вважати ресторанне господарство в готельно-туристичних центрах складником індустрії туризму. Ресторанне господарство створює умови для досягнення суспільних цілей розвитку туризму. У ресторанах зустрічаються та знайомляться люди з різних країн, тут створюється сприятливе оточення для взаєморозуміння, корисних, ділових контактів, розвитку громадського та культурного життя. Ресторанне господарство отримує значну частку доходів як від внутрішнього, так і міжнародного туризму, активізує валютні надходження. У ресторанному господарстві зосереджена значна частина матеріально-технічної бази туристичної індустрії. Від якості будівництва, рівня устаткування й обладнання, різноманітності її типів істотно залежить якість обслуговування та задоволення потреб туристів у різних туристичних районах країни.

Галузь «Ресторанне господарство» є видом економічної діяльності суб'єктів господарювання, яка пов'язана з наданням послуг щодо задоволення потреб у харчуванні, з організацією дозвілля або без нього. Виробничо-торговельну діяльність у цій сфері здійснює заклад ресторанного господарства, який вважається організаційно-структурною одиницею галузі. До закладів ресторанного господарства належать ресторани, бар, кафе, їдальня, закусочна, піцерія, кулінарія, кіоск або інші заклади, які забезпечують харчуванням невизначену кількість фізичних осіб.

У роки ринкової перебудови в Україні послуги з організації харчування почали надавати як юридичні особи – суб'єкти господарювання, так і фізичні особи-підприємці. І якщо на початок 2000 року кількість закладів (об'єктів) РГ фізичних осіб-підприємців налічувала 9 439 одиниць, то на початок 2006 їх було вже у 3,1 рази більше – 29 302 одиниці, а отже, частка закладів ресторанного господарства фізичних осіб-підприємців у мережі РГ України становила майже 52 %. На жаль, останнім часом офіційних даних про зміну

кількості закладів РГ фізичних осіб-підприємців в Україні не публікувалося, оскільки не проводились відповідні обстеження.

Підприємства ресторанного господарства мають ряд особливостей галузевого, організаційно-економічного та соціального характеру. Галузеві особливості полягають у тому, що в процесі своєї діяльності заклади ресторанного господарства виконують одночасно три взаємопов'язані та взаємозалежні функції:

- виробництво продукції;
- реалізація кулінарної продукції;
- організація її споживання.

Відповідно можна сегментувати ресторанне господарство на сегмент збуту (мінімаркети, супермаркети, мегамаркети) та на сегмент HoReCa (Hotels, Restorans, Cafe).

Дослідницька компанія Nielsen проаналізувала ринки ритейлу та HoReCa в шести найбільших містах України (в Києві, Дніпрі, Львові, Харкові, Одесі та Запоріжжі), підрахувавши загальну кількість – 26 400 торгових точок різного формату.

У розрізі форматів торгівлі та каналів збуту, такі як мінімаркети, супермаркети, мегамаркети і Cash & Carry, доводиться 1 871 торгова точка. Майже 92 % торгових точок у цьому сегменті припадає на такі формати магазинів як мінімаркети й супермаркети. При цьому в шести найбільших містах країни працюють усього 10 торгових об'єктів формату Cash & Carry (рис. 4.7).

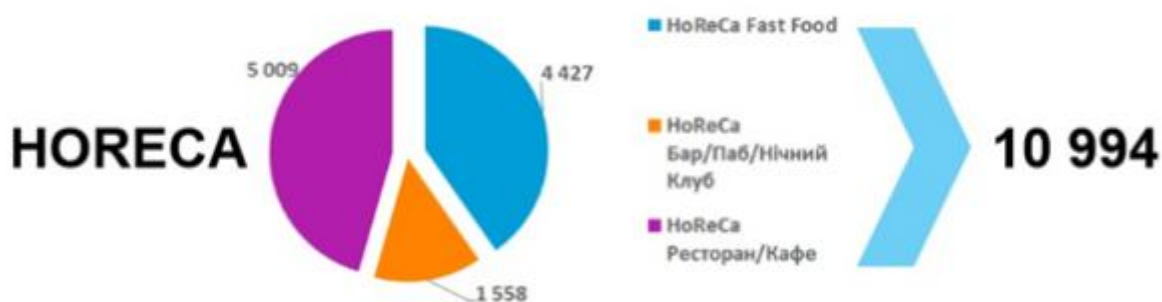


Рисунок 4.7 – Структура сегменту HoReCa в шести містах України

Набагато більшу кількість торгових точок представлено в сегменті HoReCa – майже 11 000. Найбільша частка закладів працює в форматі «Ресторан та кафе» – більше 45 % від загальної кількості. У форматі фастфудів працює близько 40% закладів.

Ресторани та кафе готелів можуть бути зайнятими організованими туристами, для контингент індивідуальних туристів харчується в туристичних центрах підприємства ресторанного господарства на принципах самообслуговування, кожного року в Україні з'являються нові форми та види громадського харчування, від фаст-фудів до високо елітних ресторанів.

Кількість закладів сегменту HoReCa в найбільших шести містах України зображено на рисунку 4.8.

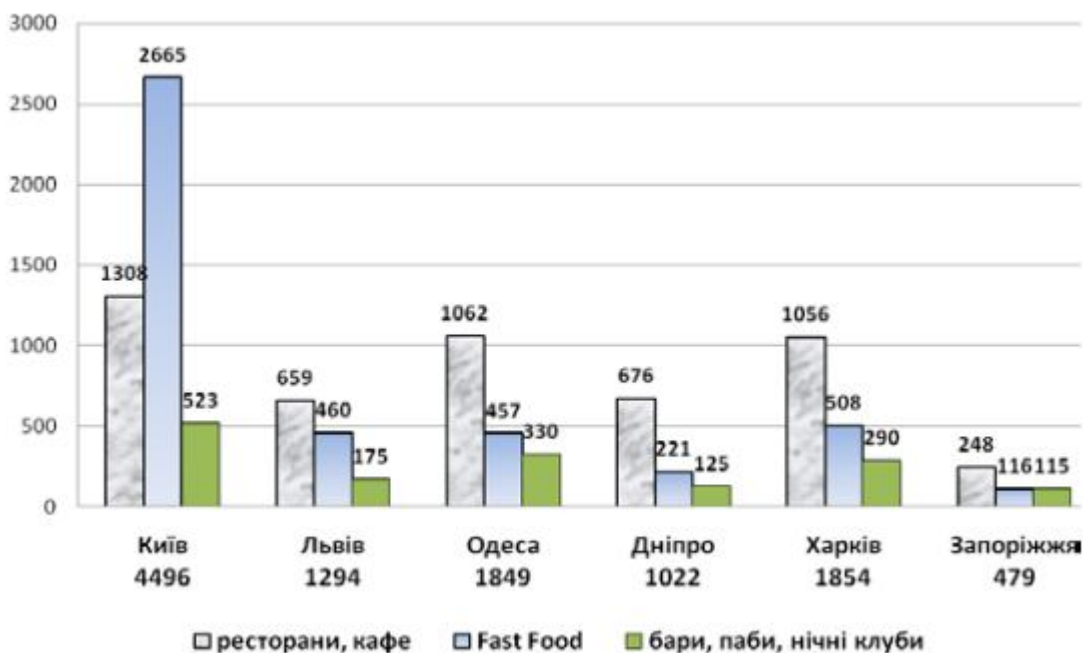


Рисунок 4.8 – Кількість підприємств харчування різних видів у шести найбільших містах України, од

У розрізі міст найбільшу кількість об'єктів громадського харчування представлено в Києві, який за цим показником майже в 2,5 рази випереджає Харків та Одесу, більше ніж у чотири рази – Дніпро й майже в 10 разів – Запоріжжя. Цікаво, що Львів, який вважається одним із центрів гастротуризму в Україні, також значно відстає від столиці й налічує всього 1 294 заклади громадського харчування. Зазвичай у структурі закладів харчування переважають кафе та ресторани й лише в Києві – заклади харчування типу Fast Food.

Мешканці України надають перевагу «демократичним» закладам громадського ресторанного господарства. До лідерів можна віднести кафе або бістро, на які припадає 40 % усіх останніх відвідувань. Популярними також є харчування в піцеріях (18 %), кав'ярнях (17 %) і купівля готової їжі у вуличних кіосках/прилавках із їжею (17 %).

Використання закладів харчування нерівномірно розподілено протягом дня. Найбільше випадків харчування відбуваються під час обіду (25 %) або у вигляді перекусів протягом дня (13 %). Дещо менше (7 %) відмовилися від приготування вдома вечері. А найменш популярними є сніданки поза домом, оскільки лише 4 % повідомили, що вони снідали поза домом.

Аналізуючи кількість підприємств у ресторанному господарстві, можна визначити зменшення кількості підприємств ресторанного господарства в Україні протягом 2014–2017 рр. (рис. 4.9).

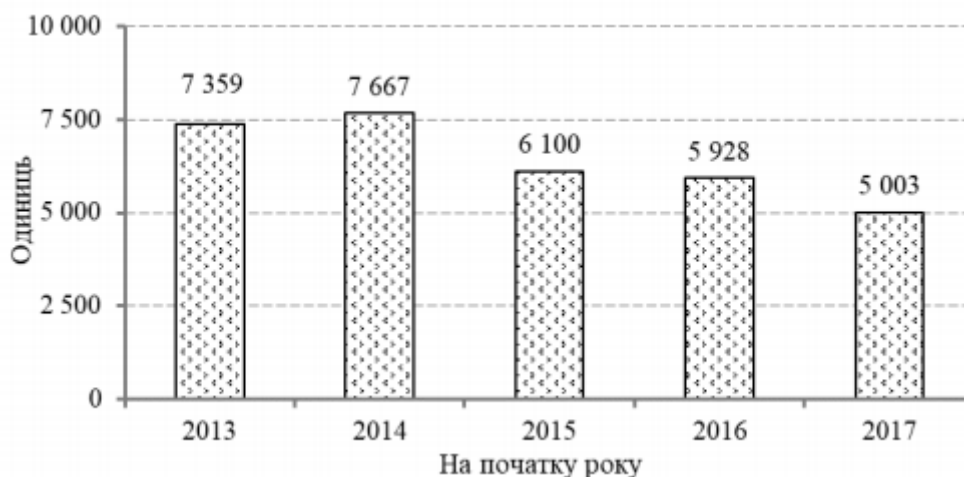


Рисунок 4.9 – Динаміка кількості підприємств ресторанного господарства в Україні протягом 2013–2017 рр.

Зменшення кількості підприємств РГ в Україні протягом 2014–2017 рр. спричинено передусім втратами ринкових сегментів на тимчасово окупованій території АР Крим, м. Севастополя та в зонах проведення Антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, загальноекономічним спадом (прояв якого чітко простежується через динаміку індексу споживчих цін та індексу фізичного обсягу ВВП), а також істотним зменшенням чисельності наявного населення та потоку іноземних громадян до України порівняно з періодом, що передував 2014 р.

Зазначені причини негативно позначилися на обсягах попиту на послуги ресторанного господарства в Україні й зумовили вихід із ринку тих підприємств, що або були повністю чи частково зруйновані, або не змогли розробити та реалізувати ефективну програму дій в умовах домінування ринкових загроз, або опинилися на неконтрольованій Україною території тощо. У Києві, наприклад, за даними компанії Rest Consulting, у 2014 та 2015 рр. закрилось відповідно 119 та 85 ресторанів.

Домінування кількості малих підприємств ресторанного господарства в Україні порівняно з великими й середніми, обумовлено потребою пошуку легальних шляхів оптимізації витрат, пов'язаних з оподаткуванням.

Таблиця 4.3 – Динаміка кількості підприємств-суб'єктів підприємництва ресторанного господарства в Україні протягом 2012–2017 рр

Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість підприємств-суб'єктів підприємництва, що здійснюють діяльність із забезпечення стравами та напоями, одиниць, зокрема:	8095	7359	7667	6100	5928	5003
великі	1	1	1	1	1	1
середні	245	249	246	174	145	149
малі, з них:	7849	7109	7420	5925	5782	4853
мікропідприємства	6296	5721	6166	5031	4942	4022

Як свідчать дані таблиці 4.3, хоча з початку 2014-го до початку 2017 р. в Україні сформувалася стійка тенденція до зменшення кількості малих підприємств РГ, їхня частка в загальній сукупності підприємств-суб'єктів підприємництва й надалі залишається найбільшою. Водночас вагому частку (майже 83 % на початок 2017 р.) у загальній кількості малих підприємств-суб'єктів підприємництва РГ припадає на мікропідприємства.

Ситуація зі співвідношенням між кількістю великих, середніх і малих підприємств РГ в Україні, що сформувалася ще на початку ХХІ ст., коли, намагаючись легально оптимізувати витрати на сплату податків, навіть великі мережеві утворення на ринку послуг РГ України стали «дробитися» на малі підприємства, збережеться й у майбутньому. Наразі прагнення знизити рівень податкового навантаження спонукає на ринку послуг РГ України відкривати або малі за розміром підприємства, або діяти в статусі фізичних осіб-підприємців РГ. На користь останнього свідчить і те, що в умовах так званої турбулентності зовнішнього середовища більшість підприємців не бажають ризикувати й усвідомлюють і прораховують ризики ймовірних втрат від реалізації невдалих проектів великих і середніх за розміром підприємств РГ

порівняно з малими. Окрім того, береться до уваги й період окупності інвестицій у розвиток.

Окрім негативних тенденцій зменшення підприємств ресторанного господарства, існують також й перспективні тенденції розвитку сфери в подальшому:

- розвиток національних кухень (українська, грузинська, східна, європейська);
- поширення підприємств, що пропонують крафтові страви (пиво, сири, йогурти, кава і т. д.);
- втілення здорового способу харчування;
- приготування страв у присутності замовника, з фермерських продуктів;
- приготування низькокалорійних страв;
- використання низькотемпературних режимів;
- відкриття закладів харчування у форматі casual, своєрідних закладів фабрик та ринків.

Безумовно, ринок ресторанних послуг України має величезний потенціал і перспективи розвитку, а перейняття зарубіжного досвіду, зі свого боку, сприятиме становленню високорозвиненого ресторанного господарства в нашій країні, що буде об'єднувати у собі як міжнародні, так і національні риси.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте динаміку розвитку закладів ресторанного господарства в Україні.
2. Проаналізуйте географічні особливості розташування закладів ресторанного господарства.

РОЗДІЛ 5 ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РАЙОНІВ ДЕРЖАВИ

5.1 Туристське районування України

Територія України неодноразово була задіяна як частково, так і повністю в різних схемах туристсько-рекреаційного районування в зв'язку з чим класифікація туристських територій значно ускладнюються. Розглянемо найвідоміші схеми районування держави здійснювані з метою розвитку рекреації та туризму.

Інститутом географії АН СРСР у 80-х рр. ХХ ст. було проведене рекреаційне районування території СРСР, де Україна виділена в єдиний рекреаційний район. У його основу покладался ступінь розвитку рекреаційних функцій території (показник визначався за територіальною концентрацією підприємств відпочинку). Було виокремлено чотири зони, в трьох з яких за переважанням або сполученням провідних рекреаційних функцій виділено 19 рекреаційних районів, в тому числі 4 – в межах України: Кримський, Одеський, Азовський прибережний, Дніпровсько-Дністровський.

За схемою туристичного районування СРСР М. П. Крачило (1978 р.) також виокремлені 4 туристські зони, а три приморські райони України об'єднано в Кримсько-Одесько-Азовський туристичний район, а також виділено окремо Карпатський туристичний та Дніпровсько-Дністровський район. Усього М. П. Крачило пропонує виділити сім таксонів туристичного районування: зона, регіон, район, вузол, комплекс, центр, підприємство.

І. Д. Родічкін (1978 р.), запроваджуючи до рекреаційного районування системний підхід, пропонував поділяти територію України на дев'яти регіональних рекреаційних систем (РРС): Київсько-Дніпровську, Волинську, Сіверсько-Донецьку, Придніпровську, Приазовську, Одесько-Чорноморську, Дніпровсько-Бузьку, Карпатську та Кримську. Виділення таких таксонів було проведено на основі ландшафтно-природних характеристик. Варто зазначити, що виокремлені системи, на відміну від попередніх, не охоплюють повністю всю територію, що цілком співпадає з одним із наведених факторів формування та розвитку рекреаційних районів.

Рекреаційно-кліматичне районування території України, запропоноване в 1989 році науковцями географічного факультету КДУ, включає шість районів Західний, Центральний, Східний, Південний, Кримський та Закарпатський.

Відоме також комплексне рекреаційне районування, представлене в Українській географічній енциклопедії. Воно передбачає виділення чотирьох рекреаційних регіонів (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), вісім рекреаційних районів (Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський, Придніпровський, Донецький, Придністровський), сім рекреаційних підрайонів (Судацький, Євпаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуштинський, Ялтинський). У цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею є рекреаційний регіон, куди входять підсистеми тривалого й короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування та туризму, а також підсистеми управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району. Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають рекреаційні ландшафти й території поширення лікувальних і туристських ресурсів, а також транспортні зв'язки з районами концентрації населення. Пересічна ємність рекреаційного регіону становить від 1,5 млн до 2,0 млн рекреантів у літні місяці.

Рекреаційний район – частина рекреаційного регіону, що включає курорти однакового профілю, зони відпочинку та центри туризму в межах територіального поєднання географічних рис і факторів, а також відповідних рекреаційних та ін. споріднених ресурсів. Охоплює декілька адміністративних районів, з'єднаних транспортною мережею з центром рекреаційного району.

Рекреаційний підрайон – частина рекреаційного району, що включає один або кілька курортів однакового профілю із зонами відпочинку й центрами туризму у межах адміністративного району.

Найширше за змістом комплексне рекреаційне районування наводить О. І. Шаблій, спираючись на наявні рекреаційні ресурси, існуючі потоки рекреантів та матеріально-технічну базу. Виокремлюються чотири рекреаційні зони: Чорноморсько-Азовська, Західно-Українська, Центрально-Українська, Поліська. Рекреаційний регіон характеризується ним за спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими чинниками. У межах зон виокремлюються дев'ять рекреаційних регіонів: Кримський, Західно-Причорноморський, Східно-Причорноморський, Карпатський, Розтоцько-Опільський, Придніпровський, Придністровський, Подільський, Донецький, а також два райони Закарпатський (у межах Поліської) і Бердянський (у межах Східно-Причорноморського регіону).

У 1997 році О. О. Бейдиком і Д. О. Ляшенко було запропоноване рекреаційно-туристське районування України, яке включало шість рекреаційно-туристських районів: Карпатський, Полісько-Подільський, Київсько-Дніпровський, Донецько-Дніпровський, Кримський, Причорноморський.

М. М. Поколюдою була запропонована схема туристсько-рекреаційного районування території України, яке проводилось з урахуванням: 1) ступеня розвитку рекреаційної галузі в районі; 2) характеру туристської спеціалізації; 3) рівня туристсько-рекреаційного освоєння території; 4) спільності перспективного розвитку району; 5) комбінації туристських ресурсів; 6) інтенсивності туристських потоків. Унаслідок цього було виокремлено шість туристсько-рекреаційних районів (Карпатський, Полісько-Подільський, Придніпровський, Донецько-Слобожанський, Причорноморський, Кримський), межі яких проходять кордонами адміністративних областей і об'єднують усі адміністративно-територіальні суб'єкти України.

Пропоновані схеми класифікації туристських територій України засвідчують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до поглиблення й деталізації схем і виокремлення одиниць районування, наявність суб'єктивізму дослідників в підходах до районування.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Поясніть наявність значної кількості варіантів класифікації туристських територій України.
2. Назвіть дослідників, які працювали над проблематикою туристсько-рекреаційного районування в Україні.
3. Сформулюйте практичний та науковий зміст виділення туристських територій.

5.2 Характеристика окремих туристсько-рекреаційних районів держави

Туристські ресурси Чорноморсько-Азовського туристського району

Чорноморсько-Азовський туристсько-рекреаційний район включає Одеську, Миколаївську й Херсонську області та умовах тимчасової окупації Криму є провідними рекреаційним районом держави

Найціннішими ресурсами цього району є помірно-континентальний клімат, тепле море, широкі піщані пляжі, лікувальні грязі, мінеральні води, численні туристські об'єкти.

Зима малосніжна, тепла, м'яка (середня температура січня від $-1,1^{\circ}\text{C}$ до $-3,6^{\circ}\text{C}$), літо сухе й печеня (середня температура $+22$ $+23^{\circ}\text{C}$).

Середньорічна кількість опадів 350–450 мм. Морське повітря має лікувальні властивості через наявність у ньому солей бромю, хлору та йоду.

Типовим для цієї місцевості є наявність мальовничих мілководних заток (Тендровська, Джарилгачська), лиманів, піщаних островів і кіс (Тендровська, Кинбурнська, Кароліна-Бугаз і інші). Головні ріки – Дністер, Дніпро, Південний Буг.

Морська вода біля узбережжя прогрівається до $+24$ $+26^{\circ}\text{C}$, хвилювання моря незначні. Найкращий період для купання – із червня по серпень. Основні запаси лікувальних грязей (мулисті сульфідні) зосереджені в Куяльницькому, Будацькому, Хаджибейському і Тилегульському лиманах, у Грязьовому озері й становлять близько 40 мільйонів тонн.

Регіон має значні запаси мінеральних вод, які належать до Чорноморського Артезіанського басейну. Тут є води малої мінералізації (до 5 г/л) – зосереджені в Одеській і Миколаївській областях, середньої та високої мінералізації (Очаків, Коблево, Одеса, Сергіївка, Кароліно-Бугаз). Термальні, бромні та йодобромні розсоли з мінералізацією 40–100 г/л і температурою 30–42 $^{\circ}\text{C}$ відомі в Одесі й с. Залізний порт (Херсонська область).

Цей туристсько-рекреаційний район має високий рівень кількості закладів розміщення, кількості дитячих оздоровчих таборів та санаторіїв і будинків відпочинку.

Найвідоміші такі курорти району: Аркадія, Великий Фонтан, Кароліно-Бугаз, Куяльник, Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Холодна Балка, Хаджибей, Чорноморка, Сергіївка (Одеська область), Гола пристань, Скадовськ, Арабатська стрілка, Генічеськ (Херсонська область), Кобелево (Миколаївська область).

Цікавими природними об'єктами є Одеські катакомби, Михайлівський Яр, Кардомичський і Мостовський пам'ятники садово-паркового мистецтва, заповідники «Асканія-Нова», Чорноморський біосферний заповідник і Дунайські плавні, Миколаївські й Одеський зоологічні сади.

По числу історико-архітектурних об'єктів всі області мають рівень нижче середнього.

Культурними об'єктами багата Одеська область (вище за середнє), інші області характеризуються рівнем нижче середнього. Крупними туристським центрами є: Одеса, Ізмаїл, Вілкове, Білгород-Дністровський, Миколаїв, Первомайськ, Херсон, Каховка, Асканія-Нова.

Цей район спеціалізується на лікувально-оздоровчому туризмі, спортивному туризмі. Є сприятливі умови для розвитку екологічного туризму, круїзного й автомобільного.

Туристські ресурси Карпат

Карпатський туристсько-рекреаційний район займає територію чотирьох областей України: Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької й Львівської. У межах цього району зосереджена одна третя частина всього рекреаційного потенціалу України й велика кількість найцікавіших об'єктів туризму.

До основних природних ресурсів району належать: теплий помірено континентальний клімат, густа річкова мережа, лікувальні грязі, близько 600 джерел мінеральних вод усіх бальнеологічних типів, озокерит.

Середня температура січня від $-5,6$ °С до $-9,8$ °С, липня від $+13$ °С до $+18$ °С; опадів від 800 до 1 600 мм у рік. Основні ріки: Черемош, Прут, Дністер.

Більше 50 % джерел мінеральних вод зосереджені в Закарпатській області; у горах розташовуються Ужоцьке, Міжгірне, Дроговське й інші родовища, на рівнині Ужгородське й Шаянське. Найвідоміші курорти мінеральних вод у Львівській області – Трускавець, Моршин, Східниця, Шкло, Немирів. В Івано-Франківській області відомі такі курорти мінеральних вод, як Косів, Шешори, Доліна, Калуш, Космач, Пильшевці, Коршов, Городенка, Черче.

Лікувальні властивості мають також озокерит (насамперед Бориславське родовище), торф (Нинів, Немирів, Черче) і лікувальні грязі (Моршинське, а також родовища в Шкло, Немирові, Великому Любине й інших районах).

Усім областям Карпатського району, властивий вище за середнє рівень кількості туристських баз, готелів, кемпінгів, мотелів, нижче середнього рівень числа дитячих оздоровчих таборів (по всіх областях), і такий же рівень по числу санаторіїв і будинків відпочинку (за винятком Львівської області де рівень оцінюється вище за середнє).

Популярними курортами регіону є курортполіс Трускавець, що спеціалізується на лікуванні захворювань нирок, сечовивідних шляхів, органів травлення й обміну речовин. Другим по потужності й популярності є курорт

Моршин. Усе більшу популярність здобуває відпочинок на солоних озерах в с. Солотвино Закарпатської області.

Серед інших курортів популярні Східниця, Келечин, Гірська Тиса, Шешори, Яремча, Ворохта, Косів.

Але не тільки курортними ресурсами багатий Карпатський район. Значні оздоровчі, спортивні, туристські ресурси, природні умови, історичні, архітектурні, етнографічні пам'ятники, самобутність і національний колорит цих місць, лісу, мальовничі гірські й передгірні ландшафти залучають сюди велику кількість туристів як з України, так і з-за кордону.

Кількість історико-архітектурних об'єктів у всіх областях району має рівень вище за середнє.

За кількістю природних об'єктів цей район є лідером, оскільки тут розташовуються Ужанський, «Вижницький», Карпатський, «Синевир», Яворівський, «Сколівські Бескиди», Галицький, «Гуцульщина» а також заповідники Розточчя, Горгани і Карпатський біосферний.

Найбільшими туристськими центрами є Львів, Ужгород, Мукачеве, Яремча, Коломия, Косів, Вижниця, Самбор, Дрогобич, Чернівці та інші.

Особливістю району також є значні природно-ресурсні можливості для організації й розвитку зимових видів відпочинку й особливо гірськолижного. На сьогодні в регіоні освоєно понад 30 гірськолижних полів, Найзначніші території гірськолижного відпочинку – Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове, Яремча, Косів.

Крім цього, регіон є популярним з погляду пішохідного, гірського, екологічного, сільського зеленого туризму. Спеціалізацією району є: пізнавальний туризм, відпочинок і оздоровлення, санаторно-курортне лікування.

Туристські ресурси Полісько-Подільського туристського району

У район входять Волинська, Рівненська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька й Вінницька області.

Найціннішими рекреаційно-туристськими ресурсами району є сприятливий клімат, значні масиви територій покриті лісами, численні ріки, озера, мальовничі ландшафти, лікувальні торф'яні грязі й мінеральні води, велика кількість туристських об'єктів і центрів.

Уся територія району знаходиться в зоні помірно-континентального клімату з м'якою теплою зимою й вологим летом. Середня температура

січня – 4–5 °С, липня +18 °С. Опадів випадає від 500 мм до 600 мм у рік.

Головні ріки регіону – Стир, Случ, Горинь, Тетерів, Південний Буг (із припливами), Дністер (із припливами). Волинська й Ровенська області відзначаються великою кількістю озер. Серед яких найвідомішими є група Шацьких озер, у яку ходять 22 озера карстового походження в північно-західній частині Волинської області. Найбільш відомими озерами цієї групи є Світязь, Пулемецьке, Луки, Піскове. На базі цієї групи озер створений Шацький природний національний парк.

У районі розташовані такі заповідники: Поліський, Рівненський, Черемський, Медобори.

Численні й пам'ятники природи й садово-паркового мистецтва, є три ботанічних сади й 2 дендропарки. Переважно всі області району характеризуються середньою кількістю природних об'єктів туризму (за винятком Тернопільської й Вінницької, де їхня кількість характеризується рівнем вище за середнє).

Джерела мінеральних вод виявлені на заході Волинської області, у центральній частині Ровенської області, у Житомирській області в районі м. Житомир і в с. Денишев – джерела цінних радонових вод; у Тернопільській області – джерела в Кременецькому районі, Борщівському районі й поблизу м. Тернопіль; Хмельницька область – джерела мінеральних вод є в трьох районах області, а у Вінницькій області на базі джерела радонових вод і лікувального торфу працює відомий курорт Хмільник, а на базі мінеральних вод курорт Немирів.

Родовища лікувальних і сапропелевих грязей виявлені в Житомирській області, торфових лікувальних грязей на Журавицьком родовищі Волинської області, численні родовища в Ровенській області.

Великими туристськими центрами регіону є такі: Шацький національний парк, Луцьк, Нововолинськ (Волинська область), Рівне, Дубно, Острог, Сарни (Ровенська область), Житомир, Бердичів, Коростень, Новгород-Волинський, Овруч (Житомирська область), Тернопіль, Бережани, Борщов, Кременець (Тернопільська область), Хмельницький, Городок, Кам'янець-Подільський, Шепетівка (Хмельницька область), Вінниця, Бар, Бершадь, Козятин, Могилів-Подільський, Немирів, Тульчин, Хмільник (Вінницька область).

За кількістю історико-архітектурних об'єктів туризму більшість областей має середній рівень, а кількістю культурних об'єктів – нижче середнього (за винятком Вінницької).

Варто зазначити, що північна територія цього району фактично закрыта для масового відвідування, відпочинку й оздоровлення через вплив катастрофи в Чорнобилі: всі північні частини Рівненської й Житомирської областей належать до районів екологічної катастрофи, й характеризуються надмірним і сильним забрудненням. Відкритим для рекреаційної діяльності залишився тільки Західно-Поліський район із центром у Шацьку. Тут екологічна ситуація характеризується щонайкраще: умовно-чисті й помірно чисті території.

Перспективним напрямком розвитку туризму в цьому районі є відпочинок і рекреація (мінеральні джерела й грязі, кліматолікування), пізнавальний туризм, сільського зеленого туризму, спортивний туризм, зокрема спелеотуризм (Тернопільська область) та водний туризм.

Туристські ресурси Центрального туристського району

До складу цього району входять сім областей України, що розташовуються по плинні Дніпра: Київська, Чернігівська, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська, Дніпропетровська й Запорізька. Район має у своєму розпорядженні такі туристсько-рекреаційні ресурси: сприятливий клімат, водні ресурси, джерела мінеральних вод, лікувальних грязей, велика кількість туристських об'єктів, цікавих пам'ятників історії, архітектури, археології, природи.

Клімат району помірно континентальний із м'якої, порівняно теплою зимою й теплим і вологим на півночі й сухому леті на півдні. Середня температура в січні -5°C , у липні $+19$ $+23^{\circ}\text{C}$. Опадів випадає на півночі 500–600 мм, на півдні 400–500 мм у рік.

Головною водною артерією для району як і для всієї України, є Дніпро із припливами: Тетерів, Десна, Рось, Сула, Псел, Ворскла, Самара, Інгулець та інші. Наявність великих водоймищ споруджених на Дніпру (Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське) значно розширює туристські можливості району, оскільки відкривають перспективи для розвитку водного туризму, як активних його видів, наприклад, подорожі на човнах, байдарках, так і пасивних – круїзи. Крім цього, до наявності водних ресурсів належить й те, що південна границя Запорізької області має вихід до Азовського моря протягом близько 150 км. Зручні піскові пляжі, потужна база для розміщення туристів і відпочиваючих роблять цей район популярним для сімейного й дитячого відпочинку; наявність лікувальних грязей у приморських лиманах (Молочному й Утлюцькому), а також у Великому й Червоному озерах

поблизу Бердянська зарекомендували цей район як санаторно-курортний і оздоровчий центр.

Джерела лікувальних грязей для торфолікування є в Північних і Центральних районах Чернігівської області, джерела лікувальних грязей у Дніпропетровській області (озеро Солоний Лиман).

Джерела мінеральних вод розвідані практично у всіх областях району, але найвідомішим курортом є Миргород (Полтавської області) і курортна місцевість Лищинівка; численні родовища є також у Черкаській і Чернігівській області.

На основі наявних природних ресурсів, їхньому сполученні діють такі курорти: Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Миронівка (Київської області), кліматокурорт Качанівка (Черкаської області), Прохоровка, Сокирна (Черкаської області), Миргород (Полтавської області), Бердянськ (Запорізької області).

Великими туристськими центрами є Київ, Чернігів, Полтава, Переяславль-Хмельницький, Новгород-Сіверський, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Умань, Канів. Менш значними туристськими центрами є Біла Церква, Фастів (Київської обл.), Мена, Ніжин, Прилуки, Батурин (Чернігівської обл.), Черкаси, Корсунь-Шевченківський, Чигирин, Шевченкове, Звенигородка (Черкаської обл.), Диканька, Гоголеве, Опішня, Лубни, Великі Сорочинці, Пирятин (Полтавської обл.), Хутір Надія, с. Побузьке (музей ракетних військ) (Кіровоградської обл.), с. Петриківка, Новомосковськ, Китайгород, Жовті Води, Кривий Ріг, Павлоград, (Дніпропетровської обл.), «Садиба Попова», «Кам'яна могила», Токмак, Мелітополь (Запорізької обл.)

За кількістю історико-архітектурних об'єктів виділяються на рівні вище за середнє Київської, Чернігівська й Полтавська області; інші області району мають рівень нижче середнього.

Загалом для району характерний середній рівень наявності культурних об'єктів. Вище за середнє рівня мають Київська й Чернігівська області. Для числа природних об'єктів туризму характерний (за винятком Черкаської області) рівень нижче середнього.

Розглядаючи перспективи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності, необхідно також урахувати екологічну ситуацію. Більша частина території району має високі ступені забруднення: надмірно й сильно забруднені, а північ Київської області – район екологічної катастрофи. Приморська територія Запорізької області також належать до надмірно й сильно забруднених територій, така сама обстановка й у Дніпропетровській області.

У районі є потужна база для розвитку пізнавального туризму (через наявність таких потужних туристських центрів, як Київ, Чернігів, Запоріжжя, Полтава), ділового туризму (район є промислово розвиненим), конгресного й освітнього туризму (Київ – найбільший науковий центр України), круїзного туризму (круїзи по Дніпрові й з виходом у Чорне море), культурно-дозвільного туризму.

Туристські ресурси Східного туристського району

Сумська, Харківська, Луганська й Донецька області утворюють Східний туристсько-рекреаційний район.

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі береги рік і водоймищ, джерела цілющих вод, лісові масиви, лікувальні грязі, туристсько-екскурсійні об'єкти – є важливими ресурсами регіону, його розвитку сприяє також наявність потужного споживача, оскільки район є промислово розвиненим і тут зосереджена більша частина трудових ресурсів.

Клімат району помірно континентальний з м'якою зимою й удушливим летом, іноді з посухами й сильним вітром. Опадів випадає 450–550 мм у рік.

Головні ріки регіону Сіверський Донець і Ворскла, є також великі водоймища: Краснооскільське, Краснопавлівське, Печенізьке. По берегах цих водних об'єктів саме й концентруються основні рекреаційні райони. Центром рекреації є також Слов'яногірськ, Слов'янськ, Маріуполь, Ялта (Донецької області).

У Східному туристському районі є відомих курорти – Березовські мінеральні води (Харківська область), Слов'янськ та Слов'яногірськ у Донецькій області. Чисельність об'єктів природи перебуває на рівні нижче середнього. Для більшості областей (за винятком Харківської області) типовий середній рівень наявності культурних об'єктів.

За кількістю історико-архітектурних об'єктів Сумська й Харківська області перебувають на середньому рівні, Луганська й Донецька на рівні нижче середнього.

Туристські центри: Суми, Конотоп (Сумської обл.) Харків, Ізюм, Чугуїв (Харківської обл.), Слов'яногірськ, Артемівськ, Соледар (Донецької обл.) та інші.

Екологічна ситуація в північній частині району характеризується як помірно чисті території, центр і південні частини мають оцінку забруднені.

Перспективи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності повинні віддаватися розвитку пізнавального (Харківської й Сумської області), ділового, конгресного видів туризму, у зв'язку з величезним промисловим і науковим

потенціалом – освітнього туризму. Можливий також розвиток водного й пішохідного туризму.

Туристські ресурси Криму

Кримський туристсько-рекреаційний район є відомим санаторно-курортним, оздоровчим і туристським районом. Такої популярності сприяють сприятливі кліматичні умови, водні, грязьові, пляжні, ландшафтні ресурси й велика кількість туристсько-екскурсійних об'єктів.

Клімат північної частини півострова помірно-континентальний, на Південному березі Криму – з рисами субтропічного середземноморського типу. Опадів від 500 до 1 100 мм у рік. Середня температура січня – від $-0,5^{\circ}\text{C}$ до $-3,8^{\circ}\text{C}$, липня від $+15,6^{\circ}\text{C}$ до $21,2^{\circ}\text{C}$. Купальний сезон триває із травня по жовтень (середня температура води влітку $+17$ $+24^{\circ}\text{C}$). Загальна довжина пляжів 450 кілометрів. Є 50 солоних озер, найбільші – Старе озеро, Сакське озеро, Тобечицьке й інші.

Запаси лікувальних грязей (насамперед сульфідних) зосереджені в озерах, становлять близько 24 мільйонів км³. Відомо близько 100 джерел мінеральних вод.

Але одним з найцінніших багатств Криму є його ландшафтні ресурси – громада Кримських гір, що обмежує середземноморську оазу Південного Берега Криму, що переходить у безкрайні сухі степи, морські мальовничі узбережжя, лагуни, гроти й бухти, сучасні будинки готелів, пансіонатів і літні замки-резиденції російського дворянства.

Популярними курортами на заході Криму є Євпаторія, на півдні – Велика Ялта й Алушта. Численні пам'ятники архітектури, історії, археології, екзотичні природні об'єкти, м'який клімат сприяють розвитку пішохідного, автомобільного, морського, гірського, екологічного й спелеотуризму.

Серед основних туристських центрів у Криму відзначаються Севастополь, Керч, Судак, Феодосія й інші. Усього в Кримському туристсько-рекреаційному районі налічується близько 40 великих об'єктів туризму.

На території Кримського району перебуває цікаві туристичні об'єкти природно-заповідного фонду, зокрема: Ялтинський гірсько-лісовий заповідник, заповідник Мис Март'ян, Карадазький заповідник, Кримське заповідно-мисливське господарство, парки-пам'ятники садово-паркового мистецтва, всесвітньо відомий Никитський Ботанічний сад.

Наявність туристських ресурсів сприяє розвитку у цьому регіоні в першу чергу рекреаційного, лікувального й спортивно-оздоровчого туризму, а також гірського й спелеотуризму, пригодницького, екологічного, круїзного, пізнавального й іншого видів туризму.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Чорноморсько-Азовського туристського району.
2. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Карпат.
3. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Полісько-Подільського туристського району.
4. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Центрального туристського району.
5. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Східного туристського району.



ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їхні залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під земною поверхнею та під водою та є невідтворним джерелом інформації про зародження й розвиток цивілізації.

БЕЗПЕКА ТУРИСТІВ І ЕКСКУРСАНТІВ – придатний рівень ризику для життя та здоров'я туристів і екскурсантів як у звичайних умовах, так і в надзвичайних ситуаціях під час проходження групи по маршруту. З метою забезпечення безпеки туристів і екскурсантів суб'єкти туристичної діяльності, здійснюючи туристсько-екскурсійне обслуговування, зобов'язані:

- інформувати туристів і екскурсантів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень тощо); створювати безпечні умови в місцях надання туристсько-екскурсійних послуг, забезпечувати належне облаштування туристських та екскурсійних маршрутів;

- забезпечувати спеціальні вимоги безпеки під час надання туристсько-екскурсійних послуг із підвищеним ризиком;

- забезпечувати туристів і екскурсантів кваліфікованими фахівцями туристичного супроводу, спеціальним спорядженням та інвентарем;

- забезпечувати навчання туристів і екскурсантів засобам профілактики й захисту від травм, попередження нещасних випадків та надання першої медичної допомоги;

– забезпечувати надання оперативної допомоги особам, які постраждали під час туристської подорожі або екскурсії, транспортування потерпілих;

– оперативно інформувати органи місцевої влади та відповідальних осіб про надзвичайні ситуації, в яких опинилися туристи та екскурсанти, подавати відомості про зниклих осіб.

БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ – природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

БОТАНІЧНІ САДИ – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої та світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної та освітньої роботи.

БУДИНКИ, ПАНСІОНАТИ, БАЗИ ТА ІНШІ ЗАКЛАДИ ВІДПОЧИНКУ – це заклади, що призначені для відпочинку населення, в яких відпочиваючі протягом певного терміну розміщуються й харчуються або тільки розміщуються. Такі заклади можуть діяти протягом цілого року (цілорічні) або протягом сезону (сезонні). Місця враховуються у місяць максимального розгортання.

ВИЗНАЧНІ МІСЦЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

ГІД-ПЕРЕКЛАДАЧ – особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою іноземних туристів, яких приймають, або загальнозрозумілою для них мовою, надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги та кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг.

ГОТЕЛЬ – підприємство будь-якої організаційно-правової форми, яке складається з номерів, надає готельні послуги, які не обмежуються щоденним прибиранням ліжка, прибиранням кімнат та санвузлів.

ГОТЕЛІ ТА АНАЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РОЗМІЩЕННЯ – колективні засоби розміщення, що складаються більше ніж із семи номерів; мають єдине керівництво; надають готельні послуги, які включають обслуговування в номерах, щоденне заправлення ліжок та прибирання кімнат і санвузлів; згруповані в класи й категорії відповідно до переліку надаваних послуг та наявного обладнання та не входять до категорії спеціалізованих закладів.

ГРОМАДСЬКЕ ХАРЧУВАННЯ – сукупність підприємств різних організаційно-правових форм власності, які займаються виробництвом, реалізацією та організацією споживання кулінарної продукції. Послуга громадського харчування – результат діяльності відповідних підприємств по задоволенню потреб населення в харчуванні й проведенні дозвілля. Таке визначення послуги громадського харчування вказує на її безпосередню причетність до задоволення рекреаційних потреб.

ДЕНДРОЛОГІЧНІ ПАРКИ – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження й вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їхніх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

ДЕРЖАВНИЙ КАДАСТР ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ – система необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду України.

ДИТЯЧІ ЗАКЛАДИ ОЗДОРОВЛЕННЯ ТА ВІДПОЧИНКУ – постійно або тимчасово діючі, спеціально організовані або пристосовані заклади, призначені для оздоровлення, відпочинку, розвитку дітей, що мають визначене місце розташування, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та технології для надання послуг з оздоровлення та відпочинку дітей. До дитячих закладів оздоровлення належать дитячі заклади санаторного типу, дитячі центри та позаміські заклади оздоровлення та відпочинку. До дитячих закладів відпочинку належать табори з денним перебуванням, дитячі заклади праці та відпочинку й наметові містечка.

ЕКСКУРСІЯ – цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю навколишнього світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода.

ЕКСКУРСІЯ – комплексна туристська послуга спрямована на ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами, тривалістю до 24 годин, включає обов'язковий супровід екскурсовода, проходить за заздалегідь затвердженим маршрутом та виключає послуги розміщення.

ЕКСКУРСОВОД – фахівець, під керівництвом якого здійснюється огляд об'єктів, а розповідь та коментарі якого відповідають певній темі та сприяють досягненню завдання, визначеного технологічною картою екскурсії.

ЕКСКУРСАНТ – учасник екскурсії, залучений до процесу пізнання навколишнього середовища шляхом спостереження та вивчення визначених пам'яток під керівництвом екскурсовода.

ЕКСКУРСАНТ – тимчасовий (одноденний) відвідувач місцевості, населеного пункту, території або іншої країни, незалежно від його громадянства, статі, мови й релігії, що перебуває в певній місцевості з метою туризму менше ніж 24 години, тобто той, що не здійснює ночівлі в місці перебування.

ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – діяльність з організації подорожей, що не перевищують 24 годин, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами, з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, з визначними місцями тощо.

ЕКСКУРСІЙНІ ПОСЛУГИ – це специфічний різновид послуг, спрямований на задоволення інформаційно-пізнавальних потреб споживачів (туристів і екскурсантів) у місцях тимчасового перебування.

ЕКСКУРСІЙНИЙ ОБ'ЄКТ – це предмет або явище, яке дає уявлення про особливості певного історичного періоду розвитку суспільства, науки, техніки, культури, природи, мистецтва, викликає інтерес екскурсантів і спонукає їх до пізнання навколишньої дійсності.

ЗАКАЗНИКИ – природні території (акваторії) з метою збереження та відтворення природних комплексів чи їхніх окремих компонентів.

ЗАКЛАД РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовлює, продає та організує споживання продукції власного виробництва і купувальних товарів, може організовувати дозвілля споживачів.

ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ – театри, філармонії, організації телебачення та радіомовлення, демонстратори фільмів, видавництва, музеї, бібліотеки, клубні заклади, цирки, парки культури та відпочинку, школи естетичного виховання (початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади).

ЗАПОВІДНІ УРОЧИЩА – лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення, створюються з метою збереження їх у природному стані.

ЗАСІБ РОЗМІЩЕННЯ – будь-який об'єкт, який регулярно або час від часу надає послуги з розміщення для ночівлі.

ЗООЛОГІЧНІ ПАРКИ – природоохоронні, культурно-освітні установи, які створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їхнього генофонду, вивчення дикої фауни й розробки наукових основ її розведення у неволі.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ – це історичні особливості, об'єкти та явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території та можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних і інтелектуальних рекреаційних потреб.

ІСТОРИЧНЕ МІСТО – цей термін уживається в сучасному праві, що пов'язане з охороною історико-культурної спадщини, для означення міст, які: а) уособлюють цінності, притаманні традиційним міським цивілізаціям; б) зберегли впродовж віків неповторне обличчя, традиційну планувальну структуру, відповідне культурне, історичне та архітектурне середовище. В Україні до числа історичних прийнято зараховувати міста, вік яких сягає понад 300 років, а також усі обласні центри, незалежно від їхнього віку (з огляду на зосереджені в них містобудівні й культурні цінності). Проте чітких критеріїв зарахування міст і, особливо, селищ міського типу до числа історичних місць не вироблено. В українському законодавстві термін «історичне місто» фігурує дещо у видозміненому вигляді. В Законі «Про охорону культурної спадщини» (2000) йдеться, зокрема, про «історичне населене місце» та «історичний ареал населеного місця», а в постанові КМ України від 26 лип. 2001 наведено Список історичних населених місць України (у ньому зазначено 401 населений пункт, подано відомості про дати їх заснування).

ІСТОРИЧНЕ НАСЕЛЕНЕ МІСЦЕ – населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних населених місць України.

ІСТОРИЧНІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, унаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів.

КАДАСТР ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ – узагальнена (економічна або екологічна, вартісна або бальна) оцінка туристських ресурсів.

КОМПЛЕКСИ (АНСАМБЛІ) КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини.

КОЛЕКТИВНІ ЗАСОБИ РОЗМІЩЕННЯ – засоби розміщення, що надають місце для ночівлі в кімнаті чи іншому приміщенні, у яких число місць повинно перевищувати певний мінімум для груп осіб, більших ніж одна сім'я, а всі місця підлягають єдиному керівництву та оплаті згідно встановлених цін.

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини.

КУРОРТ – місцевість, що має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх із лікувально-профілактичною метою. Курорт, окрім природних лікувальних ресурсів, повинен мати спеціальне обладнання для раціонального застосування курортних ресурсів (бурові свердловини, пункти грязедобування, лікувальні пляжі, теренкури тощо) і рекреаційні заклади, передбачає також наявність культурно-освітніх, спортивних, торгівельних та інших установ, а також транспорту доступність та інші умови, необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності, відпочинку, лікування та оздоровлення. За характером природних лікувальних ресурсів курорти поділяються на три групи: кліматичні, бальнеологічні й грязьові.

КЕРІВНИК ТУРИСТСЬКОЇ ГРУПИ (Tour manager/рос. Руководитель) – людина, яка керує та контролює проходження маршруту від імені туроператора, забезпечує виконання програми згідно з документацією, розробленою туроператором та наданою споживачам туристських послуг, і надає місцеву практичну інформацію.

ЛІКУВАЛЬНІ МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ – природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти й гази та мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища тощо), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «у тій чи іншій мірі від дії прісної води».

МУЗЕЄФІКАЦІЯ – сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування.

МУЗЕЙ – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій із науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини.

МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК – музей комплексного типу просто неба, що володіє особливою цінністю й отримав статус заповідника згідно з постановами урядових органів країни. Музеї-заповідники за профілями поділяються на археологічні, історико-культурні, історико-архітектурні, історико-меморіальні. Вони створюються шляхом музеєфікації винятково цінних територій, ансамблів, комплексів і окремих пам'яток історії, культури чи природи.

Статус заповідника передбачає особливі режими збереження й використання включених у нього територій та об'єктів. До складу великих за площею музеїв-заповідників можуть входити території як цілком чи частково вилучені з господарського використання, так і не вилучені з господарського використання, з різними режимами охорони від найсуворішого заповідного режиму до сучасних поселень із їхніми традиційними формами життєдіяльності

НАЦІОНАЛЬНА СПАДЩИНА – сукупність культурних центрів, пам'яток архітектури й інших цінностей, що становлять загальне надбання народів країни.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

НОМЕР – ізольоване, мебльоване житлове приміщення, призначене для тимчасового проживання. Номер може складатися з однієї, двох та більше кімнат.

ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та зберегли свою автентичність.

ОБ'ЄКТИ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА – твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями).

ОБ'ЄКТИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ – окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; природно-архітектурні комплекси (ансамблі), історичні центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей.

ОБ'ЄКТИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами.

ОБ'ЄКТИ ЛАНДШАФТНІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – природні території, які мають історичну цінність.

ОБ'ЄКТИ НАУКИ І ТЕХНІКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

ОЗДОРОВЧІ ЗАСОБИ РОЗМІЩЕННЯ відносять лікувальні та оздоровчі заклади, що надають послуги розміщення (санаторії, будинки відпочинку, пансіонати бази відпочинку тощо).

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

ОХОРОНА ПАМ'ЯТНИКІВ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ – система державних заходів щодо збереження, відновлення, використання й пропаганди пам'ятників.

ПАМ'ЯТКА – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне пізнавальне значення, створюються з метою збереження їх у природному стані.

ПАМ'ЯТНИК ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ – пам'ятник природної або культурної спадщини, що представляє винятковий інтерес і всесвітню цінність, статус якого визначений Комітетом ЮНЕСКО.

ПАМ'ЯТНИК КУЛЬТУРИ – архітектурно-будівельні, археологічні, культові та інші об'єкти, особливе значення яких закріплено юридично або традиційно.

ПАМ'ЯТНИК НАЦІОНАЛЬНИЙ – 1) будь-який об'єкт, у тому числі природний, із рисами національної культури або пов'язаний із цією культурою: від виду тварини або рослини до усного або письмового літературного твору; 2) синонім поняття «державний пам'ятник», тобто, що перебуває під охороною держави.

ПАРКИ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА – природоохоронні рекреаційні установи, які являють собою найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва і створюються з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

ПІДПРИЄМСТВА СФЕРИ ДОЗВІЛЛЯ ТА РОЗВАГ – комерційні підприємства, основною метою діяльності яких є задоволення потреб рекреантів у організації розваг і змістовного проведення відпочинку у вільний час. До таких підприємств належать: клуби, дискотеки, культурно-розважальні центри, ігрові центри, парки відпочинку, тематичні парки, парки атракціонів, аквапарки, клуби по інтересам (наприклад, танцювальні, військово-історичні, професійні і ін.), заклади спортивно – оздоровчого спрямування – ковзанки, стадіони, басейни, спортивні клуби, боулінг – центри, тенісні корти, гольф-поля, лижні центри.

ПРИРОДНІ ЛІКУВАЛЬНІ ГРЯЗІ – різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями.

ПРИРОДНІ ЛІКУВАЛЬНІ (КУРОРТНІ) РЕСУРСИ – це складник рекреаційних ресурсів, які мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими й ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні й термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти та комплекси зі сприятливими для лікування кліматичними умовами.

ПРИРОДНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ – природні та природно-технічні геосистеми, природні об'єкти явища та процеси, що мають необхідні якісні й кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності.

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД – включає ділянки гео- та акваторії окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) та штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ – природоохоронні рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

РЕСТОРАННЕ ГОСПОДАРСТВО – вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з надання послуг щодо задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього. Суб'єкти господарської діяльності здійснюють діяльність у ресторанному господарстві через заклади ресторанного господарства.

САНАТОРІЇ ТА ПАНСІОНАТИ З ЛІКУВАННЯМ – це лікувально-профілактичні заклади, що обладнані ліжками й надають реабілітаційне лікування головним чином на основі цілющих властивостей природних факторів. Усі вони спеціалізовані та можуть бути одно- або багатопрофільними. У них ураховують ліжка, що забезпечені необхідним обладнанням, у місяць максимального розгортання.

СВІТОВА СПАДЩИНА ЮНЕСКО (англ. World Heritage) – видатні культурні та природні цінності, що вважаються надбанням усього людства. Ці цінності перелічені в Списку ЮНЕСКО. Головна мета списку Світової спадщини – зробити відомими й захистити об'єкти, які є унікальними у своєму роді.

СКАНСЕН – це розповсюджена форма етнографічних музеїв, що створюються на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної етнокультурної спадщини, являє собою своєрідний архітектурно-етнографічний комплекс під відкритим небом з міні-музеями в окремих будівлях. У них проводиться комплексна реконструкція минулого, історичні побудови якого є не просто окремими експонатами, а утворюють взаємозв'язаний комплекс. Отже,

відвідувачі дістають можливість побувати в реконструйованому населеному пункті минулого, отримуючи загальне уявлення про історію відповідної країни або місцевості.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ – вся сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задовольняти рекреаційні потреби.

СПОРУДИ (ВИТВОРИ) КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ – твори архітектури та інженерного мистецтва, твори монументальної скульптури та монументального малярства, археологічні об'єкти, печери з наявними свідченнями життєдіяльності людини, будівлі або приміщення в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб.

СФЕРА ТУРИЗМУ – сектор економіки держави, що включає туризм як елемент соціально-економічної галузі, до якої входять призначені для організації дозвілля та з метою туризму індустрія всіх видів перевезення туристів та їхнього багажу, індустрія гостинності – розміщення та харчування туристів, індустрія послуг розваг та інших послуг (санаторно-курортних, освітніх), індустрія туристично-екскурсійних та музейних послуг, посередницьких та окремих послуг туроператорів і турагентів, а також індустрія туристичних послуг і робіт, що сприяють їх споживанню, продаж товарів туристичного асортименту та сувенірів.

ТЕРМАЛЬНІ ВОДИ – підземні води з температурою понад + 20 °С; за іншим визначенням – вище пересічної температури повітря для конкретної місцевості.

ТУРИЗМ – тимчасовий виїзд людей із місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, професійно-ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

ТУРИСТ – особа, яка подорожує у місцях, що знаходяться поза межами її постійного перебування, впродовж періоду, що не перевищує одного року підряд, із метою дозвілля й відпочинку, лікування, спорту та оздоровлення, відвідання знайомих і родичів, вирішення службових питань тощо.

ТУРИСТИЧНІ АГЕНТИ – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність із реалізації туристичного продукту туроператорів і туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних і супутніх послуг.

ТУРИСТИЧНІ ОПЕРАТОРИ – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних і супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

ТУРИСТИЧНИЙ ГІД (Tourist guide) – людина, яка проводить екскурсію для відвідувачів на мові, яку вони обрали, інтерпретує культурну та природну спадщину регіону та має відповідну кваліфікацію, яка зазвичай підтверджується вповноваженим органом.

ТУРИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ – пряма або посередницька діяльність у сфері туризму з організації (формування), просування, продажу та виконання окремих або комплексних туристичних послуг та/або туристичного продукту.

ТУРИСТИЧНІ ПОСЛУГИ – послуги з розміщення, харчування, транспортного, санаторно-курортного обслуговування, організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, спрямовані на задоволення потреб туристів.

ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ – це об'єкти та явища природного й антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні та якісні характеристики й використовуються або можуть бути використані для організації туристської діяльності.

ТУРИСТСЬКИЙ СУПРОВОДЖУВАЧ (Tour escort) – представник туроператора, який надає базову допомогу подорожнім.

ТУРИСТСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО – це самостійний господарюючий статутний суб’єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та науково–дослідну діяльність з метою отримання прибутку. Основною функцією туристських підприємств як складника туристської індустрії є виробництво (комплектування), надання та реалізація туристського продукту.

ТУРПРОДУКТ – це попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менш двох таких послуг, що пропонуються для реалізації або реалізуються за певною ціною, до складу якого входять послуги з перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги, не пов’язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідування об’єктів культури, відпочинку, розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асоціація ритейлерів України. Які формати магазинів і закладів громадського харчування переважають в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rau.ua/uk/novyni/formaty-magazinov-v-ukraine>
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України : Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О. О. Бейдик. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
3. Ващенко Н. П. Рекреаційні комплекси світу. Опорний конспект / Н. П. Ващенко. – Київ : КНТЕУ, 2004. – 202 с.
4. Географічна енциклопедія України: у 3-х томах. / Редкол. : О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – Київ : «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1 : А–Ж. – 416 с.
5. Гірняк Л. І. Сучасний стан, перспективи та тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні. Економіка та управління підприємствами / Л. І. Гірняк, В. А. Глагола. – 2018. № 16. С. 71–76.
6. Геопортал адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://atu.minregion.gov.ua/ua/home>
7. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм : сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посібник / О. Ю. Дмитрук. – 2-ге вид., випр. та доп. – Київ : Альтерпрес, 2004. – 191 с.
8. ДСТУ 4268: 2003. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kurortservice.com/uploads/assets/file/per.pdf>
9. ДСТУ 4269: 2003. Послуги туристичні. Класифікація готелів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrhotels.com/files/File/4269-2003.pdf>.
10. ДСТУ 3862-99. Ресторанне господарство. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/getcnt.php?uid=1022.260.0&nobreak>
11. ДСТУ 4281:2004. Заклади ресторанного господарства. Класифікація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://3umf.com/doc/449/>
12. ДСТУ 4527: 2006. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prohotel.tv/forum/index.php?autocom=downloads&showfile=439>
13. Івченко А. С. Вся Україна / А. С. Івченко. – Київ : ДНВН «Картографія», 2006. – 656 с.

14. Загальнонаціональна акція «7 чудес України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://7chudes.in.ua/pro-proekt/>
15. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.
16. Івченко А. С. Вся Україна / А. С. Івченко. – Київ : ДНВН «Картографія», 2006. – 656 с.
17. Кадастр мінеральних вод України / Гол. ред. М. В. Лобода. – Київ : ТАМЕД, 1996. – 27 с.
18. Крижова Н. О. Атлас «Знайомтесь: Україна» / Н. О. Крижова, Л. М. Веклич. – Київ : ДНВП «Картографія», 2009. – 144 с.
19. Курортні ресурси України. – Київ : ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.
20. Курорти та санаторії України : наук.-практ. довідник / [авт. – упоряд. : О. П. Тарасенко, В. С. Соколов ; за ред. К. Д. Бабов, В. В. Єжов, О. М. Торохтін]. – Київ : Фолігрант, 2009. – 428 с.
21. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навч. посібник / П. О. Масляк. – Київ : Знання, 2008. – 343 с.
22. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола. – Львів, 1997. – С. 9–33
23. Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». – Київ, 1997 – 264 с.
24. Офіційний сайт державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
25. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія : навч. посібник / М. М. Покоłodна; Харків. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 275 с.
26. Про курорти : Закон України від 5 жовтня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – 56 с.
27. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України від 18.11.2003. № 1282-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 13. – С. 46.
28. Про природно-заповідний фонд України» : Закон України від 15.11.1992. № 2465-12 // Відомості Верховної Ради України, № 34. – [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.uazakon.com>
29. Рутинський М. Й. Географія туризму України : навчально-методичний посібник / М. Й. Рутинський. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.

30. Стафійчук В. Рекреалогія : навч. посібник / В. Стафійчук. – Львів : Заня, 2005. – 259 с.
31. Степанов Е. Г. Основы курортології : учеб. пособие / Е. Г. Степанов. – Харьков : ХНАГХ, 2006. – 326 с.
32. Тельчаров А. Д. Основы музейного дела. Введение в специальность : курс лекцій. / А. Д. Тельчаров – М. : Омега-Л, 2005. – 184 с.
33. Україна. Туристична карта. Масштаб 1 : 1 250 000. Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», 2002 р.
34. Унікальні музеї України, про які ви не чули. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukraine-is.com/uk/unikalni-muze%D1%97-ukra%D1%97ni-pro-yaki-vi-ne-ch/>

Навчальне видання

ПОКОЛОДНА Марія Миколаївна,
ГОРДІЄНКО Тетяна Віталіївна,
ПОЛЧАНІНОВА Ірина Леонідівна

ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

ПІДРУЧНИК

Відповідальний за випуск *Н. М. Богдан*

Редактор *В. І. Шалда*

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

Дизайн обкладинки *Т. А. Лазуренко*

Підп. до друку 01.10. 2019 Формат 60 × 84/16.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 12,9

Тираж 50 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.